

Att konstruera en uppslutning kring den enda vägen

Om folkrörelsers modernisering i skuggan
av det östeuropeiska systemskiftet

Arne Ek

SÖDERTÖRNS HÖGSKOLA 2006

© Arne Ek

Södertörns högskola
141 89 Huddinge
2006

Södertörn Doctoral Dissertations 8
ISSN 1652-7399
ISBN-10: 91-89315-65-0
ISBN-13: 978-91-89315-65-5

Tryck: Intellecta DocuSys AB, Göteborg 2006

Sammanfattning

Vad betyder systemskiftet för den arbetarrörelseanknutna svenska folkrörelsen är den fråga som ställs i denna avhandling. Med utgångspunkt att det östeuropeiska systemskifte, som symboliserats av Berlinmurens fall 1989, bidragit till att den liberala demokratimodellen och marknadsekonomi närmast sig hegemoni i såväl öst- som västvärlden är syftet att undersöka hur folkrörelser med en i grunden annorlunda inriktning hanterar dessa förändringar. De folkrörelser som studeras är framförallt den svenska hyresgäströrelsen men också fackföreningsrörelsen och i viss mån bildningsorganisationen ABF. Under 1970- och 80-talen utvecklades inom de arbetarrörelseanknutna folkrörelserna nya och mer deltagardemokratiskt inriktade verksamhetsformer där brukandet, istället för ägandet, stod i centrum för inflytande och delaktighet. Under 1990-talet kommer denna verksamhet att utmanas av de organisations- och styrningsprinciper som vägleder det marknadsekonomiska systemskiftet där ägandet är centralt och inflytandet mer kundorienterat. Avhandlingen belyser hur denna utmaning hanteras inom folkrörelserna av dessa aktiva, det vill säga såväl anställda som förtroendevalda och deltagare i organisationernas aktiviteter. Utifrån ett konstruktionistiskt teoretiskt perspektiv belyses detta med hjälp av den modell för kritisk diskursanalys som utvecklats av Norman Fairclough (2002). Modellen syftar till att studera hur organisationerna omkonstrueras som en följd av det samspel som uppstår mellan en intern *diskursiv praktik* och de yttre krafter som jag väljer att benämna som det marknadsliberala systemskiftet. I detta samspel framträder vad Fairclough kallar en *social praktik* där själva omkonstruktionen blir betraktad som ofrånkomlig.

Jag använder begreppet systemskifte som generellt begrepp för den marknadsliberala ekonomiska och politiska ordning som efter Berlinmurens fall närmar sig hegemoni. Det innebär att systemskiftesbegreppet kommer att representera en process och jag väljer att betrakta det som ett uttryck för det Berger & Luckmann (1998), vars kunskapssociologiska teori utgör min grund, benämner det ”symboliska universumet”. I ett inledande kapitel (kap. 3) tecknas en bakgrund till den process där marknadsekonomi och elitdemokrati kommer att bli norm för såväl samhället i sin helhet som för de studerade organisationerna. Det är den processen som jag kallar systemskifte och som i det avslutande kapitel nio motsvarar de yttre krafter som formar den sociala praktiken i ett samspel med en diskursiv praktik. Analysen av den diskursiva praktiken utgör avhandlingens tyngdpunkt och består av två delar.

Den första (kap. 4 & 5) avser att belysa den arbetarrörelseanknutna folkrörelsens självbild och inleds med en såväl historisk som nutida analys där främst olika tidigare undersökningar används som underlag och syftet är att finna en mer extern bild av folkrörelsen. Både folkrörelsens bakgrund som del av den svenska samförståndsmodellen och dess sentida förvandling till mer renodlad intresseorganisation belyses. Därefter övergår jag till att söka folkrörelsens självbild genom en studie av dess deltagande i så kallade demokratiutvecklingsprojekt gentemot Östeuropa. I dessa projekt framträder de svenska folkrörelserna, både explicit och implicit, som förebilder för de ny- eller ombildade organisationer de samarbetar med och jag har främst studerat samarbeten i Estland. Genom att studera hur förebilden framträder i dessa samarbeten menar jag att också folkrörelsens självbild synliggörs. Det huvudsakliga empiriska underlaget i detta kapitel utgörs av den kurs (sommarkursen) som avslutar ett samarbetsprojekt mellan svenska ABF och dess estniska motsvarighet AHL. I kursen deltar fackligt aktiva från båda länder och analysen utgår både från iakttagelser under kursen och från intervjuer med deltagarna. Slutsatsen av de båda kapitlen är att den svenska folkrörelsen uppvisar en dubbeltydig självbild där de aktiva dels ser sin organisation som en del av den svenska modellen och som samarbetspartner till den svenska staten. Dels framträder en självbild som intresseorganisation där staten istället kommer att bli motpart vilket är i linje med systemskiftets principer. Denna dubbelhet framträder när den egna självbilden möter de östeuropeiska samarbetspartnerns annorlunda syn på såväl stat som organisationsformer.

Avhandlingens andra del avser att undersöka hur det som kallats folkrörelsens modernisering går till och uppfattas av dess aktiva. I denna del (kap 6 - 8) står hyresgäströrelsen i centrum och först redovisas dess utveckling under framförallt 1980- och 90-talen. I fokus står den diskussion som förs inom organisationen om dess modernisering och professionalisering och mitt underlag har huvudsakligen samlats in i samband med två utvärderingsuppdrag. I en analys av hur själva folkrörelsebegreppet förstås inom organisationen visas hur detta medverkar till att frammana bilden av en enhetlig organisation samtidigt som det som kommer att kallas serviceorganisationen i praktiken särskiljs ur folkrörelsen. Den professionalisering som genomförs under 1990-talet utgör en anpassning till systemskiftets principer om målstyrning och kundorientering. Samtidigt bibehålls bilden av den enhetliga folkrörelsen genom särskilda satsningar på den ideella verksamheten och det som benämns förtroendemannaorganisationen och det är två sådana satsningar, eller förändringsprojekt, jag utvärderat. Hur de ideellt aktiva medverkar i denna omvandling utgör ämne för kapitel sju som utifrån Laclau & Mouffes (2001) diskursteori analyserar vilka identiteter som framträder bland hyresgästföreningarnas styrelseledamöter. I en efterföljande analys av olika verksamhetsformer visas hur fem av dessa identiteter smälts samman till en gemensam organisationsinriktning som överensstämmer med system-

skiftets principer. Kapitel åtta belyser sedan hur denna, från serviceorganisationen särskiljda ideella verksamhet, ges två olika uttryckssätt som båda fjärrmar den från den formella organisationen. Skillnaden dem emellan handlar om synen på folkrörelsens uppgift och syfte vilket återigen synliggör systemskiftets påverkan. Den ena inriktningen innebär att de aktiva i den ideella verksamheten förvandlas till kunder i organisationen medan den andra rymmer en systemöverskridande potential i linje med folkrörelsens mer långsiktiga och idémässiga inriktning. Trots att den senare verksamheten marginaliseras inom organisationen kommer den att bidra till möjligheten att upprätthålla självbilden av den moderniserade organisationen som en ”dynamisk folkrörelse med en professionell serviceorganisation”.

I kapitel nio avrundas analysen med att den diskursiva praktik som redovisats i de empiriska kapitlen, i enlighet med Faircloughs (2002) modell, analyseras gentemot de yttre krafter jag benämnt systemskiftet. I denna analys framträder den sociala praktik som medverkar till, eller rent av förutsätter, folkrörelsens modernisering. Dess renodling som intresseorganisation och dess övergivande av mer delaktighetsinriktade verksamhetsformer som sina huvudsakliga arbetsuppgifter betraktas här som såväl nödvändig som ofrånkomlig. Ändå, menar jag, utgörs alla de för givet tagna omvärldsförändringar som leder fram till denna folkrörelsens omvandling av diskursiva konstruktioner till följd av systemskiftets hegemoniska ställning.

Innehållsförteckning

Förord.....	11
1. Folkrörelser och systemskifte	13
Modernisering som systemskifte.....	14
Den svenska systemskiftesdebatten.....	15
Systemskiftesbegreppet	17
Arbetarrörelsens två huvudinriktningar.....	18
Den arbetarrörelseanknutna folkrörelsen.....	19
Syfte	20
2. Material och tillvägagångssätt – en metodredovisning.....	23
Konstruktionism och diskurs.....	23
Diskursanalys.....	25
Att vara en del av sin empiri.....	27
De diskursanalytiska modellerna och mitt empiriska underlag – en arbetsbeskrivning	29
Den kritiska diskursanalysens modell.....	30
Det empiriska underlaget – tre fältstudier.....	31
Det diskursanalytiska arbetssättet.....	35
Går det att kombinera modellerna?.....	37
En arbetsbeskrivning	39
3. Samhällsförändringar betraktade som systemskifte – en bakgrund.....	41
Systemskifte, globalisering och kapitalism	41
Senmodernitet och informationsamhälle.....	44
Systemskifte och den svenska modellen	46
Elitdemokrati och korporatism	49
Det Östeuropeiska systemskiftet	52
Demokratiutvidgningen och delaktighetens problem	53
Det mångtydiga systemskiftet	56
Bostadspolitiken – en möjlighet att synliggöra systemskiftets mångtydighet	58
Systemskiftesbegreppets användning.....	59
4. Den idéburna folkrörelsen i det senmoderna samhället.....	61
Den idéburna folkrörelsen.....	61
Folkrörelsen som politisk organisation.....	63

Folkrörelsens bakgrund och vägval.....	64
Folkrörelsedebatten och 1970-talets delaktighetssträvanden.....	66
Folkrörelsen i debatten om det civila samhället	68
Folkrörelsens förändring	71
Individualisering som det modernas uttrycksform	72
Fackföreningsrörelsen och individualismen – två olika synsätt	73
Folkrörelsens vägval.....	75
Två olika former av individualism.....	77
5. Folkrörelsens självbild och den svenska modellen	79
Folkrörelsen och staten.....	79
Bilderna av det svenska folkrörelsestödet till Östeuropa.....	81
Med staten som grund - ABF som förebild i Estland.....	83
AHL och det nya Östeuropa	85
Synen på folkbildning och organisationens roll	87
Organisationsmodeller som förebilder och synen på organisering och organisation.....	90
Demokratiutveckling eller självutveckling?	94
Folkrörelsens självbild	98
6. Folkrörelsens modernisering – exemplet Hyresgästföreningen.....	102
Hyresgästföreningens utveckling – en historia i fyra faser	102
Självbilder i decentraliseringen 1980-tal.....	105
1990-talets omorganisationer och framtidsfunderingar.....	109
Folkrörelsebegreppets betydelse i organisationsförändringen.....	111
Folkrörelsens självbildskonstruktion.....	113
Serviceorganisationens särskiljande ur folkrörelsen.....	115
Den ideella folkrörelsens arbetsformer.....	119
Särskiljandet som modernisering	122
7. Folkrörelsens förvandling - moderniseringsprocessen.....	124
Förtroendemannaorganisationen och de förtroendevaldas roller	124
Föreningsstyrelseledamöternas identifikation med sitt uppdrag.....	127
Särskiljandets diskursiva överbyggnad.....	135
Begreppet bostadspolitikens reducering till opinionsbildning	136
Bilderna av en dynamisk folkrörelse	138
Identiteternas samspel och organisationsdelarnas sammansmältning....	141
8. Från organisation till aktivitet – moderniseringens konsekvenser	145
Verksamhetsförändringar under 1990-talet.....	145
Den lokala verksamhetens avorganisering	147
Klubbutvecklingsprojektet.....	149
Vitaliserat boinflytande	152
Styrelseidentiteterna och de olika aktivitetsformerna.....	155
Konsekvenser av folkrörelsens modernisering.....	157

Marginaliserade inslag av en motdiskurs.....	158
9. Vad betyder systemskiftet för folkrörelsen?	162
Fackföreningsrörelsens utveckling, en jämförande analys.....	162
1990-talets förändringar och begreppen demokrati och rättvisa.....	164
Folkrörelsens sociala praktik.....	167
Allmännyttans omvandling – en diskursiv konstruktion	169
Boinflytandet som organiserad samhällskraft.....	171
Den enda vägen och historiens slut.....	174
Referenser:	177

Figurförteckning

Figur 1: Den kritiska diskursanalysens modell	30
Figur 2: De diskursanalytiska modellerna och den sociala "verkligheten" ...	38
Figur 3: Samhällets sfärer och sektorer.....	69
Figur 4: Samhällets sfärer och den korporativa triaden	100
Figur 5: Folkrörelsens begrepps- och meningsassociationer	114
Figur 6: Organisationens särskiljande och återförening.....	116
Figur 7: Identiteter och diskurser	134
Figur 8: Identiteternas formering kring organisationsuppgiften	140
Figur 9: Identiteternas diskursiva sammansmältning till den rationella diskursordningen	143
Figur 10: Gillesocialismens förutsättningar	172

Förord

Det blev en avhandling av de tankar som snurrat i mitt huvud ända sedan slutet av 80-talet. För det är jag många ett stort tack skyldig och först och främst vill jag tacka mina båda handledare, Sven Hort och Kerstin Jacobson. Sven var den som fick mig att se möjligheten att skriva en avhandling och har tålmodigt följt mina irrgångar och stöttat mig i arbetet. Kerstin har lika tålmodigt tvingat mig tillbaka till den vetenskapliga vardagen när jag genom min närhet till empirin blivit alltför vidlyftig. Ert stöd har varit ovärderligt. Jag vill också tacka BEEGS (Baltic an East European Graduate School) och indirekt Östersjöstiftelsen som finansierat mina fyra år som doktorand. Kollegor vid såväl sociologiämnet som BEEGS på Södertörns högskola tackar jag för såväl arbetsgemenskap som givande samtal och kommentarer i samband med olika seminarier, ingen nämnd och ingen glömd. Ett särskilt tack framförs till er som vid olika seminarier opponerat på mina avhandlingskapitel. Göran Ahrne, som opponerade vid mitt slutseminarium, Christina Axelsson, Katarina Bivald, Peter Bötcker och Erik Löfmarck. Vid tre av sociologförbundets årsmöten har jag presenterat avhandlingskapitel och jag vill tacka kultursociologigruppen 2004 och opponenter Anna Lund. Organisationssociologigruppen 2005 då Magnus Boström opponerade samt arbetsgruppen rörelser, välfärd och urbanitet 2006 och opponenter Jonas Lindström.

Jag vill också framföra ett stort tack till Hyresgästföreningen i Stor-Stockholm, särskilt Jeanette Svensson och Elisabet Lönngrén som ivrigt stöttade idén att låta utvärderingsarbetet bli underlag för en avhandling. Ett stort tack också till Lars Ola Dahlqvist, André Johansson och Ingvar Wallin som initierat kommenterat och lämnat synpunkter på kapitlen om hyresgäst-rörelsen. Naturligtvis är jag ensam ansvarig för de slutliga tolkningarna och formuleringarna. Anna Norrström tackar jag för granskning av mitt språk och Mats Ahnlund för såväl språkgranskning som kommentarer kring främst östeuropastudierna. Avslutningsvis vill jag tacka min fru Viveka som både granskat mitt språk och kommenterat mina texter samt, inte minst, stått ut med mig under dessa år.

Södertälje i juli 2006

Arne Ek

1. Folkrörelser och systemskifte

Folkrörelsedemokratin döms av många ut som hopplöst förlegad och något som kan förpassas till Skansen. /.../ Tyvärr lider folkrörelserna av alltför dåligt självförtroende.

Helle Klein (1999)

En majoritet av svenska folket menar att det är bättre för demokratin om medborgarna inte är aktiva mellan valen. /.../ 56 procent av befolkningen [anser] att medborgarna endast ska uttrycka sin politiska vilja i valhandlingen.

Mikael Gilljam & Ola Jodal (2002)

Går det att kalla den förändring från en samhällsorienterad demokratiform till en mer individuellt orienterad elitdemokrati som citaten ovan beskriver för ett systemskifte? Det är i alla fall min avsikt i denna studie som avser att undersöka vad just denna förändring betyder för folkrörelser inom arbetarrörelsen. Åtminstone sedan 1990-talet har folkrörelser och andra samhällsorienterade föreningar tappat medlemmar men framförallt har medlemsaktiviteten sjunkit (SCB 2003:63ff). Samtidigt visar andra undersökningar att människors deltagande i ideellt föreningsarbete liksom intresset för både samhällsfrågor och deltagande i samhällsarbete snarare ökat under samma period (Jeppson-Grassman & Svedberg 1999). Engagemanget har bara förflyttats till andra arenor samtidigt som det har ändrat karaktär. Framförallt har det politiska handlandet individualiserats och gjorts till privata angelägenheter

som exempelvis till att källsortera eller att skriva under protestlistor (Sörbom 2002). Vi har inträtt i vad Bennich-Björkman (2002) kallar det postkollektivistiska samhället och därmed har också det individuella kommit att bli synonymt med det moderna.

Nu finns det dock något tvetydigt i den modernisering som jag just valt att beskriva som ett systemskifte. Dels behöver inte det individuella nödvändigtvis stå i motsats till det kollektiv som själva folkrörelsebegreppet utgår ifrån. Dels är politiskt handlande som privat angelägenhet en närmast motsägelsefull kombination. Det är dessa tvetydigheter som utgör min utgångspunkt i denna studie. Med ett konstruktionistiskt perspektiv, där språket bidrar till konstruktionen av det vi kallar verkligheten, kommer såväl citaten ovan som teorierna om det postkollektivistiska samhället att själva bidra till den konstruktion de beskriver. Samtidigt som de beskriver folkrörelsen som omodern bidrar de till att konstruera den som sådan. På samma sätt bidrar även folkrörelsens aktiva, det vill säga alla de människor som på ett eller annat sätt deltar i dess olika verksamheter, till denna konstruktion. Som aktörer medverkar de, i ett samspel med varandra och sin omvärld, till den konstruktion, eller omkonstruktion, av folkrörelsen som denna avhandling avser att belysa några aspekter av.

Modernisering som systemskifte

När historikern Eric Hobsbawm (1997) benämner 1900-talet som det korta seklet motiverar han detta med att perioden 1914 till 1989 bättre kan betraktas som en enhetlig period än den jämna hundraårscykel som vi traditionellt förknippar med ett sekel. Det korta seklet benämner han ”ytterligheternas tidsålder” och dess slut sammanfaller med Berlinmurens fall i november 1989. Murens fall kommer nu inte bara att symbolisera slutet för det sovjetkommunistiska systemet utan också för den tudelade världsordning som framträdde efter andra världskriget med Churchills metafor om en europeisk järnridå. 1990-talets förändringar bryter denna världsordning genom att Östeuropa inordnas som en del i en nu närmast enhetlig kapitalistisk världsordning. I euforin efter murens fall kommer denna förändring rent av att utropas som historiens slut och beskrivas som det fullständiga accepterandet av den västerländska liberala demokratin som det slutliga mänskliga styrelseskicket (Fukuyamas 1989, 1992). Demokrati, men också just i denna sin liberala form, är det begrepp som kommer att vägleda detta systemskifte och efter Östeuropas omvandling sägs den demokratiska världen omfatta nära hälften av jordens länder (Hadenius 2001). Men också marknad är ett gångbart begrepp för att belysa systemskiftet och för Östeuropas inordning i den västerländska kapitalistiska ekonomin. De omfattande insatser som västerländska experter erbjöd efter murens fall kan närmast liknas vid en experimentverkstad för marknadsekonomisk omvandling (jfr Åslund 1995).

Inte heller Sverige, eller andra västeuropeiska länder, är opåverkade av att den tudelade världsordningen upphör. Här är dock inte begreppet systemskifte lika självklart som benämning på förändringen även om den marknadsekonomiska dominansen efter planekonomins fall också här blir närmast hegemonisk. Likaså kommer demokratibegreppets reducering till sin liberala form att påverka inte minst det som kallas den svenska modellen. När Nationalencyklopedin definierar begreppet systemskifte skriver den:

Radikalt byte av (politiskt) system i Sverige ofta spec. om införandet av marknadsekonomiska principer inom olika sektorer av samhället (Nationalencyklopedin 2004).

Denna definition, som jag fortsättningsvis kommer att använda, behöver nu inte tolkas som ett genomfört byte, ett skiftat system, såsom det östeuropeiska kan betraktas. Byte kan också ses som en pågående process eller en handlingslinje. Den leder dock i en riktning som går från offentligt till privat vilket sammanfaller med det östeuropeiska systemskifte vars signum var just privatisering av tidigare statlig verksamhet. Betraktat som process blir systemskiftesbegreppet också mer mångtydigt. Även om Nationalencyklopedin härleder själva systemskiftesbegreppet till slutet av 1800-talet så menar den att det i den definierade betydelsen börjar framträda i Sverige under 1980-talet. På allvar framträder det när moderata samlingspartiet med föga framgång lanserar det i valrörelsen 1985 som ”rivstart mot systemskifte”. I en eftervalsanalys kom just användningen av systemskiftesbegreppet att framhållas som en förklaring till partiets tillbakagång i valet (SIFO 1985). I samband med att Carl Bildts borgerliga regering tillträder 1991 och börjar tala om ”den enda vägens politik” återkommer begreppet och får då också en förnyad aktualitet i den svenska politiska diskursen.

Den svenska systemskiftesdebatten

Sommaren 1992 inleds en tidningsdebatt i främst Dagens Nyheter och Aftonbladet där systemskiftesbegreppet kommer att vara centralt. När 47 av inläggen i denna debatt året efter publiceras i boken Systemskifte – fyra folkhemsdebatter, skriver bokens huvudredaktör Peter Antman (1993a) i förordet:

Sedan några år tillbaka genomgår Sverige ett systemskifte som bara kan jämföras med 30-talets och möjligen 50-talets. Ändå har nästan ingen debatt om och analys av systemskiftet ägt rum – åtminstone inte från vänster. Sommaren 1992 inledde dock Göran Greider och Tomas Lappalainen en intensiv debatt om systemskiftets ideologi och snart stod det klart att frågan om den offentliga sektorns framtid och ett eventuellt civilt samhälle stod i debattens fokus (Antman 1993a).

Antman talar om tre olika systemskiften vilket möjligen gör begreppet mer mångtydigt och betonar skiftet av politiskt system mer som en inriktning. 30-talets systemskifte torde exempelvis avse det socialdemokratiska makt-tillträdet och den politik som senare kom att beskrivas som samförståndets och symboliseras av Saltsjöbadsandan (se vidare kap. 3). Sannolikt skall också 50-talets systemskifte förstås som starten för den offentliga sektorns expansion och den modell som kommer att kallas det starka samhället, välfärdsstaten. Det vill säga i båda fallen systemskiften i motsatt riktning gentemot de marknadsekonomiska principer som Nationalencyklopedin definierar som dagens systemskifte. 1938, som inledning till en diskussion om olika demokratiformer, skriver exempelvis tidningen *Fackföreningsrörelsens* redaktör, Albin Lind:

Den [demokratimodellen] utformades på en liberalistisk grund. Nu är den ekonomiska liberalismen avvecklad men dess demokratiska form består (Lind 1938).

Den ekonomiska liberalismens avveckling, det vill säga övergången till vad som kom att kallas blandekonomin, skulle kunna utgöra 30-talets systemskifte. Det inleder den era av samförstånd inom triaden stat – arbete – kapital som har benämnts den svenska modellen. Rothstein (1992) talar om denna modell som det korporativa systemet, en benämning jag avser att använda och utveckla i kommande kapitel. Gunilla Thorgren (1993), som skriver inledningen till boken om systemskiftesdebatten, menar att den svenska modellen har två hörnspelare, den fulla sysselsättningen och välfärdssystemet. Den fulla sysselsättningen relaterar hon till den Rehn/Meidnerska ekonomiska modell vars grund är just samförståndspolitik. Både 1930- och 50-talens systemskiften förstås därmed som hörnspelare i den svenska modellen, det vill säga blandekonomin och välfärdssystemet. Båda hotas nu av 1990-talets systemskifte och Thorgren skriver:

Icke levde vi i ett paradiset fram till mitten av 80-talet. Mycket återstod att göra. Men vi befann oss dock i den utomordentligt privilegierade situationen att människor hade ett arbete OCH en utbyggd välfärdssapparat (Thorgren 1993:11).

Den omvandling som Nationalencyklopedin definierar som ett systemskifte betyder ur detta perspektiv att den svenska modellen ersätts av en marknadsmodell. När Antman (1993a) konstaterar att i centrum för denna 90-talets systemskiftesdebatt stod den offentliga sektorns framtid och frågan om ett eventuellt civilt samhälle förändras dock perspektivet. Här framträder begreppet det civila samhället som motpol till den offentliga sektorn vilket

dels likställer den senare med välfärdssystemet och dels förminskar den svenska modellen. Det civila samhället kommer också att ges en innebörd där det hotar välfärdssystemet ur ett annorlunda perspektiv än vad det nyliberala systemskiftes privatiseringar gör. Som begreppet det civila samhället framställs från ömse sidor i de inlägg som boken (Antman et al 1993) återger representerar det inget marknadsekonomiskt systemskifte utan snarare ett konservativt familjeideal ställt gentemot den svenska modellen.

Det är också som familjeideal det 1990 lanseras i det moderata idéprogrammet *Idéer för vår framtid* (Zetterberg 1990) och det är först då, menar Trägårdh (1999:13), som begreppet börjar framträda på en svensk arena. Samtidigt som denna lansering av civilsamhällsbegreppet synliggör en moderat konflikt mellan marknadsliberalism och socialkonservatism (jfr Nilsson 2003) så förenas dessa båda riktningar i en kritik av den offentliga sektorn. En kritik som därmed angriper välfärdsstaten både som jämlikhets- och jämställdhetsprojekt vilket Thorgren (1993) formulerar som:

För kvinnan är däremot inte saken så enkel. Hon har i princip bytt ut sitt beroende av den äkta mannen till ett extremt beroende av den svenska modellen, där staten spelar en central roll (Thorgren 1993:15).

Hotet mot välfärdsstaten och den svenska modellen blir i denna debatt inte bara det marknadsekonomiska systemskiftet utan också det civila samhället. Men nu är civilsamhället inte bara det familjeideal som framträder i det moderata programmet och senare i Zetterberg & Ljungbergs (1997) socialstatsprojekt. Amnå (2005:11) härleder exempelvis begreppet till Aristoteles *politike koinonia – politisk gemenskap eller sammanslutning* vilket är något helt annat än en familjegemenskap. När Gramsci (1967) under 1920-talet använder begreppet för att i polemik mot sovjetkommunismen särskilja stat och samhälle så hänför han exempelvis fackföreningar, alltså politiska sammanslutningar, kyrkor och tidningar till civilsamhället. Med en sådan förståelse blir folkrörelser en del av civilsamhället och Wijkström & Lundström (2002) väljer i sin modell, som jag återkommer till i kapitel fyra, att tala om den ideella sektorn som civilsamhällets uttrycksform.

Systemskiftesbegreppet

Jag kommer att använda begreppet systemskifte som generaliserande begrepp för de samhällsförändringar som i någon mån kan härledas ur Nationalencyklopedins definition ovan. Det vill säga den liberaliseringsprocess som pågått under ett par decennier men som efter Berlinmurens fall närmat sig hegemoni. Men begreppet är också valt därför att det används i den ovan redovisade debatt där det symboliserar ett hot mot välfärdsstaten som just offentlig sektor (Antman et al 1993). I den debatten utgörs detta hot såväl av

privatiseringar som av det föreningsliv som, med Gramscis definition, kan betraktas som en del av civilsamhället. Här, liksom när det gäller den faktiska omvandlingen av Östeuropa, får systemskiftesbegreppet ett mer konkret innehåll än det har som symboliserande en liberaliseringsprocess som närmar sig hegemoni. När jag väljer begreppet systemskifte så är det därför inte okomplicerat. Antman (1993a) skrev om tre olika systemskiften, som också gick i olika riktningar, och samtliga rymmer såväl konkreta uttryck som abstrakta kännetecken. Saltsjöbadsavtalet utgör exempelvis ett konkret uttryck för 30-talets systemskifte medan Linds (1938) uppfattning om detta som en avveckling av den ekonomiska liberalismen är mer abstrakt. Det är denna mångtydighet som gör begreppet intressant i en konstruktionistisk studie där just kombinationen av konkret och abstrakt är en del av kunskapsintresset. I kapitel tre belyser jag de samhällsförändringar jag valt att sammanfatta i begreppet systemskifte och som är relevanta för min studie.

Arbetarrörelsens två huvudinriktningar

När begreppet civilsamhälle i 1990-talets debatt ställs emot välfärdsstaten blir folkrörelserna ett hot mot den senare genom att de som organisationer inom en ideell sektor utmanar den offentliga sektorn (se särskilt Antman 1993b; jfr även Dahlkvist 1999). Därmed, menar Amnå (2005:17), återuppväcker begreppet civilsamhälle inte bara den ovan nämnda motsättningen inom högern utan även en intern spänning inom vänstern mellan vad som brukar kallas statsocialister och folkrörelsesocialister. Men också Gramscis syfte, att med sovjetsystemet för ögonen särskilja stat och civilsamhälle, får betydelse för begreppets förståelse i ett svenskt sammanhang. För de olika medborgarrättsrörelserna i Östeuropa kommer begreppet vid tiden före och under sovjetsystemets sammanbrott att representera just en opposition gentemot det statskommunistiska systemet och symbolisera ett alternativ till den totalitära staten (jfr Havel 1989). Att beskriva civilsamhället som motpol till den svenska välfärdsstaten kan därför också tolkas som att den senare jämförs med den kommunistiska staten. Därmed blockeras också, som både Wijkström & Lundström (2002) och Amnå (2005) påpekar, andra debatter och framförallt annorlunda synsätt kring vad som utgör civilsamhället. Det är detta som Amnå kallar återuppväckandet av spänningen mellan arbetarrörelsens båda inriktningar.

I Petterssons (2004:87ff) analys av vad han kallar socialdemokratiens tre historiska strategival för hur det socialistiska samhället skall uppnås belyses bakgrunden till denna spänning. Det första av dessa strategival, menar han, utgörs av den begränsning till nationalstaten som den svenska socialdemokratin delar med flertalet broderpartier och som grundläggs med den andra internationalens sammanbrott 1914 och första världskrigets utbrott. Socialdemokratiens andra strategival, menar Pettersson, inrymmer två steg varav det

första är valet av parlamentarism som metod för att förverkliga socialismen. Därmed har grunden lagts för det som senare kommer att kallas den svenska modellen och som förutsätter både nationalstaten och parlamentarismen. Det andra strategivalets andra steg är alltså avhängigt det första, valet av den parlamentariska modellen, och det är här som spänningen grundläggs. Pettersson skriver att valet av parlamentarism gjorde det ”nödvändigt att överge rörelsetraditionen till förmån för statssocialism och kommunsocialism” (Pettersson 2004:88). Det blev naturligt att förstatliga några av de egna institutionerna, att prioritera den borgerliga staten istället för den egna rörelsen som arena för att förverkliga sitt projekt skriver Pettersson. Det tredje strategivalet, menar Pettersson, utgörs av keynesianismen och upprättandet av välfärdsstaten som instrument för att förverkliga visionen om det socialistiska samhället. Det är denna modell som under 1950-talet utvecklas till det starka samhället och som sannolikt avses när Antman (1993a) talar om 50-talets systemskifte. Men därmed har, skriver exempelvis Ankarloo (2005), också socialismen omvandlats till socialpolitik och frågan om makt och inflytande getts en underordnad ställning. 1930-talets systemskifte, med sitt korporativa samförstånd och det Lind (1938) kallade den ekonomiska liberalismens avveckling tonas nu ned (jfr Ekdahl 2005).

Under 1970- och 80-talen kommer dock frågan om makt och inflytande att aktualiseras och såväl MBL som löntagarfondsförslaget kan ses som exempel på detta. Många folkrörelser förändrar också sina verksamhetsformer för att stärka det lokala inflytandet samtidigt som formerna för den interna demokratin och delaktigheten ses över. Här sker således en utveckling där rörelseperspektivet kan sägas vinna terräng från det mer statsorienterade perspektivet och ett uttryck för denna inriktning framträder med SSU:s folkrörelsekampanj 1974. Den organisation som huvudsakligen kommer att studeras i detta arbete, Hyresgäströrelsen, utgör ett exempel på denna förskjutning men också fackföreningsrörelsen genomför förändringar i samma riktning. Denna inriktning, menar jag, bryts under 1990-talet och till detta medverkar den nämnda debatten om systemskiftet. Diskussionen kommer, snarare än att återuppväcka en spänning mellan vänsterns båda inriktningar, att åter marginalisera folkrörelsesocialismen. Paradoxalt nog kan det statskommunistiska sammanbrottet därför sägas ha bäddat för en återgång till en statskapitalistisk/socialistisk konformism inom den svenska arbetarrörelsen.

Den arbetarrörelseanknutna folkrörelsen

Min avsikt är att analysera hur denna 1990-talets förändring konstrueras inom de folkrörelser jag kommer att kalla arbetarrörelseanknutna. Med begreppet arbetarrörelseanknuten avser jag idéburna folkrörelser med en ideologisk anknytning till arbetarrörelsen och i kapitel fyra utvecklar jag några kännetecken för denna organisationstyp. Nu är det inte givet att företrädare för de folkrörelser som jag kommer att analysera, och delvis generalisera

som arbetarrörelseanknutna, accepterar denna benämning. Detta, menar jag, kan förstås som ett uttryck för systemskiftets hegemoni och jag skall därför motivera denna min benämning genom att kort återge Olofssons (1979) teoretiska härledning av vad han kallar ”grundläggande organisationsfärer för arbetarklassens organisering”. Olofsson utgår från de skilda former av exploatering som arbetarklassen ställs inför i det kapitalistiska samhället. Fackföreningarna ses då som svar på den primära exploateringen, lönearbetet medan konsumentkooperation och hyresgästföreningar ses som svar på den sekundära exploateringen, prisnivåerna. Utöver dessa båda organisationsfärer finns som en tredje de olika kassarörelserna - exempelvis sjuk-, arbetslöshets- och begravningskassorna - som svar på kapitalismens ojämna och krispräglade förlopp samt som en fjärde de politiska partierna som socialt förändrande men samtidigt systemreproducerande motkrafter. Även en femte sfär av kulturella föreningar för arbetarklassens mer individualistiska självutveckling utmejslas och här kan ABF placeras.

I dagens Sverige har försvaret gentemot kapitalismens ojämna och krispräglade förlopp överförs till staten och i viss mån är det relevant att även säga att organiseringen av den individualistiska självutvecklingen också inordnats i denna sfär, inte minst genom skolväsendets utveckling. Därmed kan båda dessa sfärer sägas ha underordnas den förändrande men samtidigt systemreproducerande motkraft som utgörs av politiska partier och som idag skulle kunna benämnas det politiska systemet/den offentliga sektorn. Konsumentkooperation å andra sidan har sedan länge införlivats med marknadens principer och därmed återstår hyresgästorganisationer och fackföreningar som också är de som utgör huvudsakligt empiriskt underlag här. Att generalisera dessa organisationer såsom arbetarrörelseorganisationer är således teoretiskt möjligt. Också på en mer konkret nivå finns personsamband mellan organisationerna som utöver den historiska samhörigheten möjliggör denna gemensamma betraktelse. Olofsson verifierar detta genom att studera respektive organisationers gästlistor vid sina kongresser men jag menar att sambanden här egentligen aldrig är förnekade, om än inte alltid heller tydligt uttalade. Tydligt uttalad är däremot självbilden av att vara idéburna folkrörelser. När jag i fortsättningen använder begreppet fackföreningsrörelse så begränsas detta också till LO-facken.

Syfte

Det finns, menar jag, redan en god kunskap om de förändringar som bland annat de arbetarrörelseanknutna folkrörelserna genomgått under framförallt 1990-talet och som jag ovan sagt mig vilja studera. Jag har därför inte för avsikt att vare sig komplettera eller ifrågasätta dessa förklaringar utan kommer tvärtom att i främst kapitel fyra redovisa några av dem. Mitt syfte är istället att analysera hur dessa förändringar internt konstrueras bland folkrö-

relsens aktiva samt att teoretiskt belysa hur det jag kallar systemskiftets hegemoni bidrar till denna konstruktion. De frågor jag ställer är därför:

- Hur ser bilden av den idéburna och arbetarrörelseanknutna folkrörelsen ut i slutet av 1900-talet?
- Hur medverkar de aktiva i dessa folkrörelser till den omkonstruktion som sker under 1990-talet?
- Hur medverkar den diskurs jag ovan kallat systemskiftet till denna folkrörelsernas förändring? Vad betyder systemskiftet för folkrörelsen?

Även om vi vet orsaken till ett fenomen eller dess uppkomst, både orsak och historia, så kan det likväl fortfarande vara intressant att fråga sig vad det betyder skriver Asplund (1997:57ff). Jag söker denna betydelse genom att utgå från ett konstruktionistiskt teoretiskt perspektiv och använda ett diskursanalytiskt arbetssätt. Därmed kommer även befintliga förklaringar till folkrörelsens förändring att betraktas som bidragande till dess konstruktion. De utgör, tillsammans med mitt empiriska underlag som redovisas i nästa kapitel, några av de många diskurser som konstruerar folkrörelsen. Att betrakta folkrörelsen som en konstruktion, formad av såväl externa som interna diskurser, innebär samtidigt att välja bort möjligheten att betrakta folkrörelseorganisationen som en självständig entitet (jfr Ahrne 1999:20). Istället för att betrakta olika alster, som exempelvis organisationens policydokument, som uttryck för själva organisationen söker jag de diskurser som konstruerat dessa dokument. Det betyder att själva begreppet folkrörelseorganisation blir kontextbundet och att mitt sökande riktas mot de diskurser som uppstår ur de aktivas interaktion. Denna interaktion är både muntlig och skriftlig och förekommer såväl inom organisationen, bland dess aktiva, som mellan dem och den omvärld i vilken organisationen är en del. Benämningen aktiva används också i en mycket vid mening och omfattar både förtroendevalda och anställda på olika nivåer samt alla de människor som i någon mån deltar i folkrörelsens verksamheter.

I nästa kapitel utvecklar jag såväl mitt teoretiska perspektiv som de analysmodeller jag avser att använda och redovisar mitt empiriska underlag. Därefter redovisar jag, som en bakgrund i kapitel tre, hur det jag kallar systemskiftet under senare delen av 1900-talet framträtt på ett antal olika arenor. Redovisningen, som kan betraktas som en litteraturgenomgång, koncentreras till de områden som jag menar är relevanta för den arbetarrörelseanknutna folkrörelse jag studerar.

Kapitel fyra inleder den egentliga studien med att analysera den externa bilden av folkrörelsen. Tillsammans med kapitel fem som avser att analysera folkrörelsens självbild belyses i dessa båda kapitel den första frågan ovan. Kapitlen sex till åtta fokuserar den andra frågan och utgörs av en närstudie

av Hyresgästföreningens omvandling under senare delen av 1990-talet. De första två kapitlen i denna andra del analyserar själva omkonstruktionen medan kapitel åtta belyser hur dess konsekvenser kommer att framträda. Kapitel nio, slutligen, avser att belysa den tredje frågan ovan.

2. Material och tillvägagångssätt – en metodredovisning

För att analysera hur folkrörelsen konstrueras av sina aktiva och samtidigt belysa hur denna konstruktion påverkas av vad jag kallat systemskiftet kommer jag som en ram att använda den modell för kritisk diskursanalys som utvecklats av Norman Fairclough (2002). Modellen möjliggör analys av den dubbla interaktion där de aktivas diskursiva handlande dialektiskt samspelar med den övergripande diskurs jag kallat systemskiftet. I detta kapitel presenterar jag det diskursanalytiska arbetssätt som Winther-Jørgensen & Phillips (2000) menar skall betraktas både som teori och metod och som förutsätter ett konstruktionistiskt teoretiskt perspektiv. Jag redovisar också mitt empiriska underlag och hur jag betraktar mig själv som en del av detta. Förutom Faircloughs modell, som utgör min grund, kommer jag också att använda delar av Laclau & Mouffes (2001) diskursteorier och båda modellerna presenteras nedan samtidigt som jag redovisar hur jag avser att använda dem.

Konstruktionism och diskurs

När Wenneberg (2001) beskriver socialkonstruktivismen¹ så betraktar han den som en kritisk kraft inom vetenskapen som försöker avslöja direkta fenomen som ytliga företeelser och istället söka de bakomliggande och mer ”verkliga” storheter som styr dessa fenomen (socialkonstruktivism I). Så långt torde detta vara alldeles okontroversiellt, men skriver Wenneberg:

Frågan uppstår då förstås vad denna verklighet egentligen består av, om det finns någon form av *essens*. Även denna föreställning är kanske en illusion, det vill säga att verkligheten uteslutande skulle bestå av det omedelbart föreliggande, det som ter sig, utan att det skulle finnas något bakomliggande innehåll (2001:10).

¹ Jag använder begreppet konstruktionism för detsamma som Wenneberg här beskriver som socialkonstruktivism. Skälet är att särskilja begreppet från Piagets mer kognitiva form av konstruktivism (jfr Winther-Jørgensen & Phillips 2000:11). När jag i detta kapitel refererar Wenneberg följer jag dock hans ordval.

Därmed närmar vi oss också det stadium där såväl konstruktionism som diskursanalys riskerar att, som Börjesson (2003:54f) skriver, beskyllas för idealism och bemötas med vad han kallar möbel- och döden-argumentet, att ”detta *kan du inte* relativisera”. Men, skriver han, det är snarare så att det breda diskursanalytiska fältet präglas just av sitt intresse för de regelbundenheter och villkor som olika utsagor vilar på och förutsätter. Wenneberg (2001) analyserar socialkonstruktivism med hjälp av sex² olika former eller positioner, graderade efter dess olika antaganden om verkligheten, och placerar dessa på vad han kallar ett sluttande plan för tankeglidning där vi någonstans måste ”sätta klackarna i backen” (2001:108ff).

Att först ifrågasätta det som betraktas som naturligt eller självklart och sedan i nästa steg även ifrågasätta det man funnit därunder innebär att den uppfattade verkligheten inte blir någonting, den får en undflyende karaktär, skriver Wenneberg. Om vi inte nöjer oss med detta ingenting måste vi istället hitta en teoretisk idé om hur denna sociala verklighet är strukturerad. Därmed blir teorierna om den sociala ordningen de som utgör ersättning när de sociala företeelsernas naturlighet är dekonstruerad och det är dessa teoretiska förklaringar som ryms i socialkonstruktivism II. Men därmed reduceras också det kritiska perspektivet i socialkonstruktivismen eftersom det finns något därunder som tas för givet på en teoretisk nivå. Det avgörande blir därför hur vi kommer att betrakta dessa teorier och då har vi påbörjat färden längs Wennebergs ”sluttande plan”. Sätter vi klackarna i backen här är det endera en kritisk realistisk grundsyn vi har att hålla oss till eller så får vi följa det kunskapssociologiska spåret, vilket är min avsikt. Jag tar därför min utgångspunkt i de grundantaganden som främst kommit att förknippas med Berger & Luckmann (1998) och deras tes att eftersom samhället är en social konstruktion är den enda kunskap vi kan äga om samhället kunskapen om kunskapen om samhället. Det vill säga den kunskap människor betraktar som ”verkligheten” (Berger & Luckmann 1998:24f). Det är denna, av människor subjektivt skapade och som meningsfull upplevda, ”verklighet” som utgör sociologins objekt. Sociologiskt kan denna ”verklighet” tas för given men att sanningsbedöma den är filosofins uppgift, menar de (a.a. 1998:31ff). Därmed har vi också öppnat för möjligheten att betrakta denna verklighet ur olika perspektiv som alla är såväl meningsfulla, objektivt uppfattade och betydelseproducerande.

Berger & Luckmann menar att samhället konstrueras genom människors objektivisering av subjektiva handlingar och att detta sker i form av institutionalisering och legitimering. Den första gradens objektivisering utgörs av den internalisering av institutioner i form av vanemässiga och givna mönster som vi uppfattar som lika objektivt givna som de materiella ting vi omges av.

² Egentligen fyra former: Socialkonstruktivism I – IV, men både III och IV delas därefter inbördes i två grupper. Sina klackar sätter Wenneberg ned mitt i socialkonstruktivism III, dvs innan det lutande planet lämnar den sociala världen (a.a. 2001:110).

Andra gradens objektivisering utgörs av den språkliga betydelsebildning som gör dessa institutioner subjektivt rimliga och legitimerar dem. Denna språkliga betydelsebildning rymmer på sin lägsta nivå ordens betydelser såsom de förstås i just den aktuella kulturens objektiviserade samhälle och som de överförs inom detsamma. På sin högsta nivå innebär den en samlad teoretisk tradition som integrerar inom flera olika betydelseområden och som ger den institutionella ordningen en form av totalitet. Denna totalitet, det ”symboliska universumet”, framstår därmed som en social produkt med en historia. I detta universum kan människan framleva sitt liv i den fasta övertygelsen om att leva i en objektiv samhällelig verklighet och detta är också vad de flesta gör, menar Berger & Luckmann (1998:114ff).

Men, fortsätter de, att ett symboliskt universum överhuvudtaget etablerats innebär att någon trots allt ifrågasatt och teoretiskt funderat kring institutionernas objektivitet eftersom behovet av legitimering annars skulle saknas. Därmed förflyttas också det teoretiska kunskapsintresset från den objektiviserade institutionen till det symboliska universum som legitimerar densamma. Det är inte institutionen som skall studeras utan kunskapen om institutionen och denna inryms i det symboliska universumet. När den objektiviserade sociala världen väl skapats, menar Berger & Luckmann, så kan den betraktas som en objektiv verklighet, den finns där, den kan värderas och utforskas. Men denna ”fakticitet” består i grunden av den subjektiva betydelse som den getts och ständigt ges av de människor som bebor och nyttjar den och därmed också omskapar den. Som barn internaliserar vi den värld vi föds till som vår egen samtidigt som vi lokaliserar oss själva som objekt i den, den primära socialisationen. Den sekundära socialisationen består av ”internaliseringen av de institutionella undervärldarna” och kan betraktas som inhämtandet av den objektiva förståelsen att vara en del av en undervärld som exempelvis en klass. Det ordförråd som hör till ens egen klass kommer därmed att avgöra vilken världsbild som av mig betraktas som den ”objektiva sociala världen”, det vill säga legitimeringens första nivå. I ett modernt samhälle där dessa olika undervärldar, som i sitt ursprung var för sig legitimerats som ”världen”, mer och mer börjar uppfattas som olika samtidigt befintliga världar, tenderar allt mer av allt fler att uppfattas som relativt. Om det finns olika sorters ”objektiva” världar så blir studiet av *den* sociala ”världen” meningslös. Studiet av världen är med andra ord kontextbunden, det handlar om att studera respektives värld (a.a. 1998:200).

Diskursanalys

Med detta har jag närmat mig det diskursanalytiska perspektiv som ligger till grund för denna undersökning. Winther-Jørgensen & Phillips (2000:7) beskriver själva diskursbegreppet inom diskursanalysen som ett bestämt sätt att tala om och förstå världen eller ett utsnitt av världen vilket sammanfaller väl med Berger & Luckmanns undervärldar och dess språkbruk. Diskursanaly-

sen tar också sin utgångspunkt just i språket och dess grund brukar förläggas till Ferdinand de Saussure (1970) strukturalistiska språkvetenskap. Saussures intresse låg i själva ”tecknet” och i sitt sökande efter ett samband mellan detta tecken och vad det betecknade kom han till slutsatsen att ett sådant samband saknades. Språkets tecken är godtyckliga i förhållande till den verklighet som det skall beteckna. Det finns till exempel inget givet i att termen hund betecknar ett lurvigt fyrfota djur utan det är en godtyckligt vald benämning på just detta djur. Däremot, menar han, är det som gör termen hund till en hund just vad den inte är, exempelvis katt eller kyrka. Tecknets betydelse skall därför sökas i dess relation till andra tecken, det vill säga i en struktur (Saussure 1970:99ff). En metafor för att beskriva denna språkliga strukturalism anvisar Winther Jörgensen & Phillips (2000) när de beskriver den som ett fisknät där varje knut motsvarar ett tecken som betecknar någonting och där dessa samtidigt just genom sin position gentemot de andra knutarna i nätet, de andra tecknen, får sin betydelse. Nu menar Saussure att denna språkliga struktur är fast och oföränderlig vilket i så fall utesluter diskursanalysen som metod. Men samtidigt skiljer han mellan språk och språkbruk (*langue* och *parole*) där det senare betecknar det vardagliga språket. För Saussure är det inte meningsfullt att studera detta vardagliga språkbruk men just detta utgör diskursanalysens objekt, såsom den formats i den så kallade poststrukturalistiska modifieringen av Saussures strukturalism.³

Det som ibland brukar kallas ”den sene Wittgenstein” utgör den andra grunden för diskursanalysen liksom för den nämnda poststrukturalismen. Wittgensteins (1992) teorier om språkspel har en annorlunda ingång än Saussures teckenstrukturer och söker istället de regler eller regelbundenheter som styr vårt *språkbruk*, vårt tal och vårt skrivande i vardagen. Det som gör det möjligt för oss att gemensamt tolka och förstå varandra. Men dessa regelbundenheter är inte några naturgivna storheter utan formas olika i olika miljöer och sammanhang. Just detta, som gjorde dem (*parole*) ointressanta för Saussure, utgör själva poängen för Wittgenstein. Språkförståelsen blir kontextbunden eftersom den uppstått genom vana och erfarenhet. När Wittgenstein exemplifierar sitt språkspel så använder han bland annat sifferkombinationer. Talserien 2, 4, 6 säger oss av erfarenhet att vi deltar i ett språkspel med jämna tal och vi bygger på med 8 och 10. Men talserien skulle lika väl kunna skifta efter sex och exempelvis lyda: 2, 4, 6, 9, 12, 15, 19, 23 osv. Det hela handlar om förståelse av våra vanor och erfarenheter. För att uppfatta en språklig händelse som den är avsedd att uppfattas måste vi känna till den regel eller de regelbundenheter inom vilken den formulerats, menar Wittgenstein (1992:70ff). Ett nutida exempel på detta finner vi i Bourdieus (1996) beskrivning av dagens snabba mediavärld där han menar att det inte finns utrymme för nyheter eftersom sådana behöver förklaras och ges en

³ Alvesson 2003:31 menar att postmodernism och poststrukturalism egentligen är detsamma. Det förra har en vidare inriktning kring kultur än det senares mer snävt språkliga perspektiv.

bakgrund. För att passa in i det snabba nyhetsflödet och den omedelbara rapporteringen måste därför de presenterade nyheterna vara åtminstone delvis redan kända, det vill säga egentligen inte nyheter. De måste ingå i ett språkspel för att bli förstådda.

Att vara en del av sin empiri

Diskursanalys kan beskrivas som studiet av språkbruk och det som intresserar är hur människor tillsammans konstruerar och legitimerar sina respektive undervärldar, för att använda Berger & Luckmanns (1998) ord. Detta betyder samtidigt att det empiriska materialet betraktas annorlunda i en konstruktionistisk studie eftersom det inte är den tolkat avsedda betydelsen av vad som sägs i texter eller intervjuer som fokuseras utan snarare hur det sagda bidrar till att konstruera en viss förståelse av verkligheten. Sahlin (1999) formulerar detta som att diskursanalysen undviker att värdera hur ”sanna” olika utsagor är för att istället undersöka hur de uppstår, underhålls och används.

I stället för att fokusera det fenomen, som texterna syftar till att beskriva, försöker man besvara frågor som: Hur ser beskrivningarna ut? Vilken struktur har de? Vilka underliggande förutsättningar rymmer de och vad tas för givet? Vilken verklighetsbild bygger de på - och leder de till? Därför kan serietidningar, skräckfilmer och vetenskapliga tidskrifter behandlas med samma respekt som empiri. Dessutom vill man ofta undersöka diskursens ursprung, utveckling och förutsättningar. (Sahlin 1999:90)

När Hyresgästföreningens representanter, i kapitel sex, beskriver organisationen som modern så är det inte denna uttryckta uppfattning som intresserar. Det är istället varför organisationen beskrivs som modern och vad denna beskrivning fyller för funktion, hur och varför organisationen konstrueras som modern. I Faircloughs (2002) modell, som strax skall presenteras, ställs frågan i vilket sammanhang detta uttryck (text) producerats, distribuerats och konsumerats. Med fokus flyttat från att beskriva en verklighet till att beskriva hur denna verklighet konstrueras blir dock forskarens delaktighet i denna konstruktion mer framträdande. På samma sätt som jag i min inledning menade att olika orsaksförklaringar till folkrörelsens förändring medverkar till dess konstruktion så medverkar jag som forskare i denna konstruktion. Nu är inte detta unikt för diskursanalys eller konstruktionism utan som Börjesson skriver:

Bygger intervjustudiens resultat alltid på en teckentolkning, /.../ För realisten är dessa mänskliga uttryck för något inre existerande – för konstruktionisten handlar det snarare om att se vad språket sätter för ramar för svaret, och vad den svarande gör med språket (Börjesson 2003:104).

Mitt empiriska material är hämtat från studier av vad jag kallat arbetarrörelseanknutna folkrörelser och i första hand från Hyresgästföreningen. Som tidigare både aktiv och anställd inom såväl hyresgäströrelsen som det socialdemokratiska partiet är jag därför en del av min egen empiri vilket innebär både begränsningar och möjligheter. Risker att bli blind för vissa aspekter av det empiriska underlaget är uppenbar. Genom en öppen redovisning och en medvetenhet om denna risk hoppas jag dock kunna minimera problemet. Lindgren (1998) beskriver, med utgångspunkt i den fenomenologiska metoden att sätta sig själv inom parentes, hur detta blir möjligt genom ett annorlunda tänkande. Hon skriver:

Det vetenskapliga teoretiserandet behöver ju faktiskt inte som det sunda förnuftet tjäna några praktiska syften. Därför kan man i rollen som teoretiker hålla tillbaka sina subjektiva ståndpunkter och så att säga lyfta sig själv i håret. Det privata och pragmatiska kan tänkas bort och det kända problematiseras (Lindgren 1998:94).

Men att vara en del av sin egen empiri innebär också möjligheter både i form av tillträden och genom att kunna utnyttja den egna erfarenhetskunskapen. Inom den forskningsinriktning som brukar benämnas förtrogenhetskunskap talas om en kunskap som bara är åtkomlig genom praxis. Johannessen (1999) menar att denna kunskap lärs genom träning och inte är möjlig att exakt förklara verbalt, det vill säga som de traditionella kunskapsformerna. Men genom att berätta om sin verksamhet och samtidigt reflektera över hur den utförs kan bitar som beskriver denna kunskap träda fram för såväl utomstående som mer explicit för en själv. Jag tar fasta på detta när jag använder min erfarenhet som en del av min empiri och kombinerar den med vad Lindgren (1998) beskrev som ett kritiskt teoretiserande utan praktiskt syfte. Det är genom språket som denna möjlighet öppnas och Hammarén beskriver på följande sätt hur denna kunskap kan nås:

Språket styr hur vi uppfattar oss själva och världen – men kan också öppna oss för den kritiska tanken. Och detta sker först när vi griper språkets svindlande andra möjlighet – att iakttä oss själva utifrån. Då först sker ett verkligt möte med oss själva.

/.../

Den inre dialogen är människans samtal med sig själv. Den kan omfatta allt från moraliska överväganden till det inre koncentrerade samtalet som följer och ständigt utvärderar en arbetsprocess. Att den inre dialogen gäller arbetet och att denna inre dialog kommer till tals i den yttre är en grundläggande demokratifråga – först när den inre dialogen står i ett levande förhållande till den yttre är vi med och påverkar arbetslivets utveckling (Hammarén 1995:13;28).

Nu handlar denna avhandling om ett sannolikt mer minerat fält än renodlad yrkeskunskap. De folkrörelser jag beskriver finns inplacerade på en ideologisk karta. Likaså gör det jag kallat systemskiftet. Jag vill dock hävda den linje som redan Gunnar Myrdal (1968) förfäktade att den grundläggande ideologiska inriktningen alltid finns med i vetenskapen, vare sig den är uttalad eller dold. Detta innebär naturligtvis inte något avkall på en saklig redovisning. Bara att forskaren är medveten om att här, liksom vid parentessättandet, själv vara en del av sitt arbete.

Med det konstruktionistiska perspektiv som jag valt kommer också mina redovisningar att utgöra ett perspektiv av den verklighet jag studerar. Jag själv bidrar på samma sätt som det material jag väljer att studera till den konstruktion jag kommer att beskriva. Inte heller detta är dock något specifikt problem som är direkt kopplat till min speciella situation. Alvesson beskriver det som att:

.../ samhällsvetenskap [kan] inte undgå att antingen reproducera och förstärka eller problematisera och försvaga dominerande institutioner, ideologier, idéer och intressen. Neutralitet är, i princip, knappast möjligt (Alvesson 1998:112).

De diskursanalytiska modellerna och mitt empiriska underlag – en arbetsbeskrivning

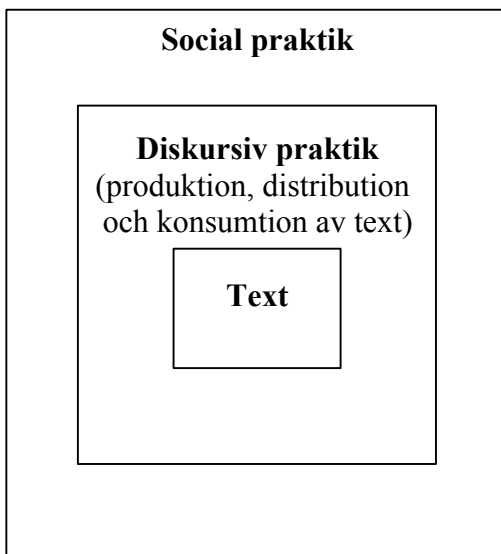
För att analysera det jag kallat systemskiftets betydelse för folkrörelsen skall jag utgå från Faircloughs (2002) kritiska diskursanalys men kompletterar den med Laclau & Mouffes (2001) diskursteori. Faircloughs (2002) modell är utarbetad för att studera diskurser i samband med social förändring och systemskiftet utgör, menar jag, en social förändring. I en diskussion kring vad han benämner den mångtydiga användningen av diskursbegreppet utkristalliseras två huvudbetydelser av diskurs. Å ena sidan de kontextbundna diskurser som skapas genom människors språkliga interaktion och å andra sidan diskurs som en övergripande social verklighetskonstruktion, det vill säga världsbild (Fairclough 1995:18). I den sistnämnda formen kommer diskursbegreppet att nära nog sammanfalla med Berger & Luckmanns (1998) symboliska universum. I Faircloughs diskursanalytiska modell används båda dessa diskursbegrepp samtidigt och i samspelet dem emellan framträder den sociala praktik som modellen ytterst söker. Jag tolkar, och använder, modellen som att denna sociala praktik belyser just det som Berger & Luckmann (1998) såg som konstruktioner inom det symboliska universumet vilka sociologiskt kunde studeras som objektiva fakticiteter. Det är dessa, som fakti-

citeter uppfattade konstruktioner, som jag ytterst söker och redovisar i mitt avslutande kapitel nio.

Den kritiska diskursanalysens modell

Fairclough (2002) beskriver arbetssättet i sin kritiska diskursanalys med hjälp av tre boxar inneslutna i varandra och det är dessa som utgör den analysram jag lägger på mitt studieobjekt, den arbetarrörelseanknutna folkrörelsens aktiva.

Figur 1: Den kritiska diskursanalysens modell

Källa: Fairclough 2002:73

Den stora boxen, som inrymmer de båda andra, beskriver Fairclough som den sociala praktiken. Det är den som påverkas av såväl sitt eget innehåll, de andra boxarna, som av yttre krafter som kan vara såväl materiella som diskursiva. För att finna dessa yttre krafter menar Fairclough att det kan behövas också andra metoder än diskursanalys, exempelvis sociologisk teori eller kulturteori. Att tala om yttre krafter är dock inte okomplicerat ur ett konstruktionistiskt perspektiv och exempelvis framhåller Brante (2005) Faircloughs modell som ett intressant komplement till den kritiska realismen. Jag kommer nedan att diskutera huruvida detta också påverkar möjligheten att kombinera modellen med Laclau & Mouffes (2001) diskursteori. I mina analyser kommer jag dock med stöd i Berger & Luckmann (1998) att betrak-

ta dessa yttre krafter som sociologiskt objektiva konstruktioner inom det symboliska universumet.

I den stora boxen möts alltså de yttre krafterna, materiella och/eller diskursiva, och det Fairclough (2002) kallar den diskursiva praktiken och ur detta samspel framträder den sociala praktiken. Den diskursiva praktiken synliggörs i den mellersta boxen som alltid befinner sig inom en social praktik och det är den diskursiva praktiken som studeras i de analytiska kapitlen. Det är här som den folkrörelsekonstruktion och den folkrörelsesjälvbild som möjliggör folkrörelsens sociala praktik konstrueras. Den innersta boxen som kallas text utgörs av mina empiriska data. Text skall förstås som i första hand språkliga uttryck men Fairclough har även använt bilder som empiriska data (Fairclough 1995). Mina data inom textens ruta utgörs av såväl intervjuer som observationer och skriftliga material och skall strax presenteras. I den mellersta boxen analyseras dessa data utifrån hur de producerats, distribuerats och konsumerats. Här framträder den diskursanalytiska grundtanken att språket är såväl kontextbundet som utgår från en viss språkförståelse (jfr Wittgenstein 1992) och det är detta som analyserna syftar till att belysa. Det vill säga hur det kommer sig att mina intervjupersoner uttrycker sig just som de gör och vilken förståelse deras uttalanden bygger på. För att förstå detta skall texterna/uttrycken analyseras gentemot både tidigare texter och vad som kan kallas nedlagrade diskurser. Fairclough talar om intertextualitet och interdiskursivitet där det första skall förstås som direkta återopanden av främst tidigare texter. Interdiskursiviteten, som Ledin (1997) översätter med *normsamspel* vilket jag menar är välfunnet och kommer att användas, avser mer latenta förståelser och återopanden. Det är i analysen av dessa normsamspel som det kan vara problematiskt att vara en del av den egna empirin. Samtidigt ger de också möjligheter om jag lyckas hålla mig till det pragmatiska teoretiserande som Lindgren (1998) ovan förordade.

Det empiriska underlaget – tre fältstudier

Mitt empiriska underlag är framförallt hämtat från tre studier av olika utvecklingsprojekt genomförda av aktiva inom arbetarrörelseanknutna svenska folkrörelser. Två av studierna är ursprungligen utvärderingar vars data i efterhand återanvänts som underlag för avhandlingen medan den tredje studien är genomförd som ett led i avhandlingsarbetet. Materialet utgörs huvudsakligen av intervjuer med deltagare och ansvariga för de olika projekten, observationer i samband med aktiviteter kopplade till dem samt skrifter producerade i anslutning till projekten. Detta material kan betraktas som det som i Faircloughs modell ovan kallas ”text” även om jag menar att det egentligen inte finns någon tydlig gräns mellan vilka material som kan hänföras till de olika boxarna. Modellen skall istället ses som ett synliggörande av hur arbetet sker på tre olika analytiska nivåer och detta utvecklas nedan.

Två av studierna utgörs av utvärderingar av projekt genomförda inom Hyresgästströrelsen där jag under tio år fram till 1998 varit anställd, de senaste åren som studie- och informationsombudsman för avdelningarna på Södertörn. Sommaren 2000 erbjöds jag, efter två års studier, att på konsultbasis följa och utvärdera det då just inledda *Framtidsprojektet*. Projektdirektiven inleddes med följande beskrivning:

”Det övergripande målet för projektet är att Hyresgästföreningen ska ha en mer tillgänglig och stridbar organisation år 2000. Det innebär att vår lokala organisation är bättre anpassad efter hyresgästernas behov i respektive bostadsområde”. (FS beslut –98)

/.../

Detta innebär också att all vår verksamhet har förmåga att ta tillvara och kanalisera det lokala engagemanget, där mångfald är något positivt och där medlemmen alltid står i centrum. För att nå det övergripande målet ska projektet utgå från de strategiska verktyg som är konsekvenser av *Framtidsrapporten*, den dynamiska förtroendemannaorganisationen och *Förtroendemannaorganisationen inför 2000-talet*. Projektet ska verka i enlighet med ARVID-konceptet och ta tillvara på de goda exempel och de idébärare som redan finns i verksamheten (Hyresgästföreningen Stor-Stockholm 2000).

För utvärderingen som genomfördes som en processutvärdering och pågick under hela projektets treåriga tillvaro formulerades följande direktiv:

*Att ifrågasätta och dokumentera själva processen,
att följa utvecklingen och bevaka hur ARVID⁴ konceptet håller, samt
att analysera Framtidsprojektet utifrån demokratiperspektivet.*

Framtidsprojektet utvärdering har redovisats i två delrapporter, februari 2001 och maj 2002 samt i en slutrapport i mars 2003 (Ek 2003a). Redan från början var jag överens med uppdragsgivaren, Hyresgästföreningen i Stor-Stockholm, om att undersökningen och det insamlade materialet också skulle kunna användas som underlag i min eventuella avhandling även om dess inriktning vid utvärderingens start var tämligen oklar och ingen finansiering var ordnad. Detta dubbla syfte har jag också påtalat i samband med intervjuer och observationer. Det är också i samband med utvärderingen som jag kommit i kontakt med de olika interna material som utgör analysunderlag i framförallt kapitel sex. Dessa är dock inga konfidentiella material utan är tillgängliga åtminstone för organisationens medlemmar och flera av dem är tillgängliga på organisationens hemsida (www.hyresgastforeningen.se).

⁴ ARVID är en arbetsmodell som används inom hyresgästströrelsen. Jag beskriver den i kap. 6.

Inom ramen för utvärderingen genomfördes totalt 34 intervjuer med 24 aktiva personer, representerande olika uppdrag inom organisationen. Tolv av intervjuerna har transkriberats i sin helhet och merparten av de övriga delvis. Under vintern 2001/02 bevistades kontinuerligt ett antal styrelsemöten i två av Stockholms föreningar i syfte att studera vilken verksamhet som dominerar och vilka frågor som diskuteras. Här har det handlat om tyst observation under själva mötet och jag har fört anteckningar som sedan analyserats. Med samma arbetssätt har jag även närvarat vid ett antal konferenser där i första hand Framtidsprojektet och dess verksamhet behandlats och där aktiva från olika lokala föreningar deltagit. Sommaren 2002 genomfördes en enkätundersökning med företrädesvis öppna svarsalternativ som skickades till totalt 109 föreningsstyrelseledamöter inom Stockholmsföreningens områden. 63 svar inkom och i avhandlingsarbetet har framförallt en av de öppna frågorna använts som underlag för analyserna av styrelseidentiteter (kap. 7).

Under första halvåret 2003 genomförde jag på uppdrag av Hyresgästernas Riksförbund en retrospektiv utvärdering av projektet *Boende med mervärde* i Blekinge. Här var uppdraget att beskriva hur det som kom att bli projektets huvudinriktning, utveckling av så kallad klubbverksamhet, uppfattades av berörda på organisationens olika nivåer. Inom ramen för detta projekt, som redovisats i en utvärderingsrapport i juni 2003 (Ek 2003b), genomfördes tolv intervjuer med elva personer, aktiva på olika nivåer inom organisationen. Därutöver genomfördes två gruppintervjuer med aktiva i de nya klubbarna. Samtliga intervjuer har delvis transkriberats. Även här gav uppdraget tillgång till underlagsmaterial i form av en projektplan och lokala redovisningar av verksamheten. Också i denna utvärdering har det dubbla syftet varit uttalat och också inledningsvis berörts vid samtliga intervjutillfällen.

I min tredje studie har jag följt ett samarbetsprojekt mellan några ABF avdelningar i södra Stor-Stockholm och ABF:s motsvarighet i Estland, studieorganisationen AHL:s lokalavdelning i Tartu. Projektets syfte sammanfaller med dess namn, *utbildning i vuxenpedagogik*, och målgruppen bestod av studiecirkelledare verksamma inom AHL. Projektet genomfördes under 2002 i form av sju utbildningstillfällen i Tartu med ett 15-tal deltagare. Den svenska insatsen begränsades inledningsvis till ett ekonomiskt stöd eftersom ingen svensk medverkan fanns i kurserna men däremot i själva kursplaneringen. Som avslutande aktivitet genomfördes däremot en gemensam kurs där svenska och estniska cirkelledare, tillika fackligt aktiva, utböt erfarenheter. Jag fick kännedom om detta projekt eftersom jag då var styrelseledamot i en av de medverkande ABF avdelningarna och deltog på egen bekostnad som observatör vid kursen. Kursen som genomfördes 2003 skulle dock ha genomförts redan året innan men då lyckades inte ABF rekrytera några deltagare, enligt uppgift på grund av den pågående svenska valrörelsen. AHL genomförde dock själva den planerade kursen 2002 och jag kom därmed att bli den ende svenske deltagaren. Även om jag, vid båda kurserna, varit noga med att presentera mig som forskare och inte heller deltagit i själva kursdis-

kussionerna kom jag sannolikt att åtminstone år 2002 av de estniska kursdeltagarna uppfattas lika mycket som ABF-representant som forskare. Den lite speciella situation som uppstod vid den första kursen gav dock möjlighet till tämligen omfattande intervjuer och diskussioner med i första hand AHL-ledarna, varav några själva talar svenska, men också under pauser och kvällsaktiviteter mer spontana samtal med kursdeltagarna, då på engelska. I juni året efter, 2003, genomfördes den kurs som avslutade projektet och i vilken fem folkbildnings- tillika fackligt aktiva svenskar deltog. Det är den kursen jag fortsättningsvis kommer att kalla *sommarkursen*. Även här gavs möjlighet till spontana diskussioner med såväl svenskar som ester och själva kursen, som tolkades mellan svenska och estniska, gav också tillfälle till observation på samma sätt som ovan redovisats från olika möten. Med de svenska deltagarna hade jag också under resan möjlighet att föra diskussioner och strax efter hemkomst genomfördes enskilda intervjuer med fyra av dem. Dessa intervjuer har samtliga transkriberats.

Samtliga intervjuer i de tre projekten kan beskrivas som närmast ostrukturerade. Jag har inlett med att be intervjupersonen beskriva hur han eller hon ser på den verksamhet vi skall tala om, det vill säga Framtidsprojektet, Klubbutvecklingsprojektet eller Folkbildningsprojektet i Baltikum. Därefter har följdfrågor stuckits in när jag spontant känt behov av mer information eller om vi kommit allt för långt från ämnet. Jag har dock tolkat ”ämnet” i en mycket vid mening som går utanför själva projekten och mina följdfrågor har ofta handlat om organisationen som sådan och dess syften. Intervjuerna har varierat i tid men normalt omfattat ungefär en timme. Vissa intervjuer, med främst nyckelpersoner, har dock varit betydligt längre och några av dessa personer har även intervjuats vid flera olika tillfällen. Inom framförallt Framtidsprojektets ram har också ett stort antal samtal eller korta diskussioner förts med deltagare vid olika möten och träffar som jag i efterhand antecknat och använt som underlag. Några få av intervjuerna inom Framtidsprojektet har också genomförts per telefon. I merparten av intervjuerna inom Framtidsprojektet har jag endera varit bekant med intervjupersonen eller har de känt till vem jag är och min bakgrund.

Min huvudsakliga insamling av material har skett inom ramen för de nämnda projekten. Därutöver har jag dock både kommit i kontakt med och tagit del av flera näraliggande projekt som därmed också kommer att påverka mina analyser. Inom Hyresgästföreningen initierades strax efter att mitt arbete med Framtidsprojektet påbörjats det så kallade ViBo-projektet i Botkyrka. Redan då kom det att beröras i samband med olika intervjuer och jag deltog också vid en konferens med aktiva inom projektet under våren 2003. Våren 2005 genomfördes en mer omfattande intervju med projektledaren samtidigt som jag deltog vid några träffar kring ViBo och tog del av befintliga skrifter rörande projektet. Även Ronja-projektet fanns med när jag inledde avhandlingsarbetet och vid några tillfällen förde samtal med projektledaren. Jag tog också del av projektets dokumentation och olika rapporter, bland

annat till EU programmet *Leonardo da Vinci*. Eftersom projektet vid den tiden närmast betraktades som slutfört föll det i glömska tills jag sent på hösten 2004 blev medveten om att det getts en fortsättning i vad som kallas Ronja II på Balkan. Våren 2005 genomfördes därför två intervjuer med olika projektledare samtidigt som jag tog del av ny dokumentation kring verksamheten.

Det diskursanalytiska arbetssättet

Det empiriska material vars insamlande just belysts motsvaras i Faircloughs modell av den inre, textens, box. Det är detta material som nu skall analyseras inom den mellersta boxen för att skapa en förståelse kring varför ”texten” ser ut som den gör (jfr Sahlin 1999, se ovan). För denna analys skall texten jämföras med tidigare texter och med det jag benämnde ”nedlagrade” diskurser eller normsamspel. För detta behövs ytterligare underlagsmaterial och jag använder både äldre skrifter, historieteckningar och olika tidigare studier. Det är i dessa material som de manifesta uttrycken för det Fairclough benämner intertextualitet framträder. För att finna de latent uttrycken, normsamspelen, behöver samtliga material analyseras och här anvisar Fairclough tre olika sökvägar som han benämner produktion, distribution och konsumtion av text.

Produktion handlar om hur texten tillkommit, det vill säga vilka tidigare diskurser som författaren bygger sin text eller sina uttalanden på. Här är traditionell textanalys en användbar metod för att studera hur olika uttrycks-sätt framträder i texten och hur olika händelser och processer beskrivs. Genom textanalys kan vi se vem som utgör subjekt respektive objekt och hur dessa beskrivs samt hur olika fenomen förbinds med varandra. Själva språkbruket säger oss något om vad som gjorts att texten formulerats just så. Textanalys är dock främst användbar på skriftligt material och har begränsningar redan vid transkriberade intervjuer som bygger på muntliga framställningar. Här passar, som jag tolkar Fairclough (2002:79f) istället distributionsaspekten bättre eftersom den belyser den kontext i vilken texten formuleras. Analysen av den framsagda ”texten” innebär därför att förstå den som del av det sammanhang, den diskurs i vilken den formats. Konsumtionen slutligen handlar om att analysera hur text tas emot och förstås, hur den uppfattas av läsaren.

Samtliga dessa tre sökvägar har som syfte att finna den kontext eller den diskurs i vilken texterna producerats, distribuerats eller konsumerats. Det är kontexten som utgör den latent förutsättning som texten bygger på, det vill säga normsamspelen. För att finna dessa kontexter använder jag i vissa delar textanalys men har också valt att kombinera Faircloughs modell med Laclau & Mouffes (2001) diskursteori som tillhandhåller andra verktyg för att finna dessa diskurser. Diskursteorin betraktar diskurser som tillfälliga betydelsebildningar som ständigt tillsluts och ombildas vilket samtidigt synliggör den

sociala verklighetens konstruktionistiska karaktär. Nu är inte Laclau & Mouffes syfte i första hand att skapa en modell för diskursanalys utan att staka ut en strategi för vad de kallar en radikal demokratisk praktik där dessa betydelsebildningar kan ges utrymme och inflytande. De har således ett maktöverskridande perspektiv som de främst riktar gentemot den historiema-terialistiska determinism som de menar förnekar behovet av ett sådant över-skridande. Diskursteorin studerar därför hur de tillfälliga betydelsebildning-arna eller diskurserna tillsluts och ombildas för att på så sätt förstå hur da-gens maktförhållanden återskapas. Jag kommer i mitt slutkapitel att inklude-ra Laclau & Mouffes mer övergripande teori i mina analyser men här stanna vid att beskriva deras metod.

Den metod de använder för att finna tillfälliga betydelsebildningar eller diskurser är att söka efter de ”element” eller ”tecken” som i en viss kombina-tion låser fast en diskurs. Diskursteorins arbetssätt är därför att studera hur olika ”tecken” kombineras kring ett huvudbegrepp, en nodalpunkt, som i sin tur kommer att uttrycka diskursens särskilda betydelse. För att beskriva detta skall jag återknyta till Winther-Jørgensen & Phillips (2000) fisknätsmetafor som nämndes ovan. Elementen kan nämligen sägas motsvara knutarna i ett utspänt fisknät där de är fixerade i förhållande till varandra och även nodal-punkten utgör en knut, kanske kan vi kalla den kärnknoten. Men den tillslut-ning där elementen kan jämföras med knutarna i ett utspänt fisknät är nu tillfällig och just denna tillfälliga tillslutning utgör diskursteorins förutsätt-ning. Om vi därför istället tänker oss ett datoranimerat fisknät som tillfälligt fryses så skulle vi samtidigt kunna växla mellan olika nät där något eller några av knutarna, elementen, sammanföll. Samma element skulle alltså kunna ingå i flera nät, befinna sig i olika sammanhang och stå i olika förhål-landen till de andra knutarna beroende på sammanhanget. Möjligen skulle vi också finna samma knut, samma element, i olika nät men med olika betydel-se i de olika näten. En sådan knut kallar diskursteorin flytande signifikant men jag skall i mina analyser nöja mig med de båda begreppen element och nodalpunkt.⁵

För att söka de diskurser som samtidigt utgör den kontext i vilken mitt empiriska material formulerats kommer jag att använda den diskursteoretis-ka metoden inom ramen för Faircloughs modell. I kapitel sju använder jag diskursteorin för att söka de identiteter eller subjekspositioner som formar olika diskurser inom hyresgästföreningarnas styrelser. När det gäller just identiteter söker Laclau & Mouffe stöd i Lacans subjektsteori vars utgångs-punkt är att individen söker sin identitet genom att identifiera sig med *något* utanför sig själv men att detta samtidigt innebär att identifiera sig i motsats

⁵ I Jacobssons (1997) studie av folkomröstningsdebatten inför EU anslutningen utgör demo-kratibegreppet ett exempel på en flytande signifikant. Begreppets innehåll förstås olika av ja respektive nej sidans representanter i debatten varför den till synes uppenbara paradoxen ”EU är demokratiskt men ingen demokrati” faktiskt upplöses som paradox. Den blir möjlig att förstå.

till *något annat*. Winther-Jørgensen & Phillips (2000) exemplifierar detta genom att belysa hur ett element som ”man” för att kunna framstå i den speciella betydelse där det utgör identiteten ”man” måste sammankopplas med ett antal andra element. Identiteten ”man” framträder exempelvis när den kombineras med element som ”fotboll” och ”styrka”. Men det behöver också identifieras gentemot något annat som då skulle kunna vara elementen ”kvinna”, ”stickning” och ”passiv” vilka i sin tur då utgör en annan diskurs.⁶

Identiteten eller subjektpositionen etableras alltså på samma sätt som en diskurs och kan också sägas befinna sig inom en diskurs. En subjektposition kan alltså beskrivas som svarande upp mot identiteten ”man” inom en familjediskurs eller ”patient” inom en sjukvårdsdiskurs. Men eftersom subjektet sällan innehar endast en position inom en diskurs, utan det tvärtom är vanligt att inom en familjediskurs vara såväl man som far, så är det också fragmenterat eller överdeterminerat. Subjektet ingår ständigt i flera olika diskurser, olika frysningar av de datoranimerade fisknäten, där det också har olika positioner och därför kommer förr eller senare konflikter att uppstå. Laclau & Mouffe (2001) menar också att detta etablerande av individuell identitet är direkt jämförbart med och överförbart till etablering av kollektiv identitet. Grupper konstitueras också de genom att vissa identitetsmöjligheter framhävs medan andra ignoreras. Gruppen ”hyresgästers” identitet etableras, skall vi se, exempelvis genom att särskilja dem från bland andra villaägare men också genom identifikation med ”vanligt folk” vilket bygger in konflikter och ger upphov till nya diskurser.

Går det att kombinera modellerna?

Jag använder Laclau & Mouffes (2001) diskursteori som en del i Faircloughs (2002) kritiska diskursanalys och menar att detta som metod överensstämmer med vad Winther Jørgensen & Phillips (2000) kallar för ett integrerat diskursanalytiskt arbetssätt. Det finns dock skillnader mellan de båda modellerna som har anknytning till Wennebergs (2001) ovan redovisade metafor om ett sluttande plan för tankeglidning. Winther Jørgensen & Phillips (2000:26) beskriver denna skillnad grafiskt genom att placera in de olika diskursanalytiska modellerna och inriktningar på en horisontell axel. De påpekar dock att denna figur är en förenkling som skall läsas med ”lite god vilja”.

⁶ Exempelbegreppen är lånade av Winther Jørgensen & Phillips (2000:50)

Figur 2: De diskursanalytiska modellerna och den sociala "verkligheten"

Källa: Winther Jörgensen & Phillips 2000:26

Till vänster symboliserar axeln diskurs som konstituerande, det vill säga den sociala världen utgör en språklig konstruktion och kan betraktas som diskurs. I den änden placerar de Laclau & Mouffes (2001) diskursteoretiska modell där det sociala utgörs av tillfälliga betydelsebildningar. Den motsatta änden låter de symboliseras av just historiematerialismen, där den sociala världen konstitueras av andra mekanismer än språk.⁷ I denna ände blir diskurs bara en av flera möjliga speglingar av dessa andra mekanismer och i sin mest deterministiska form gör historiematerialismen naturligtvis diskursanalys ointressant, rent av meningslös. Faircloughs (2002) kritiska diskursanalys placeras mitt på axeln. Den sociala världen konstitueras här både av diskurs och av andra mekanismer. Därmed blir diskurs såväl konstituerande som konstituerad.

Det är Faircloughs (2002) placering mitt på axeln som gör modellen möjlig att betrakta som ett komplement till den kritiska realismen (Brante 2005, se ovan). Nu behöver inte detta innebära ett problem för modellernas kombinerande och genom mitt val av kunskapssociologi som grund har jag också delvis kringgått ett eventuellt problem. Förenklat kan detta uttryckas som skillnaden mellan att vilja förstå och att ha ambitioner att förklara. Besvärligare är då Börjessons (2003:179ff) kritik av Faircloughs modell som bara en omstöpning av marxistiska termer till diskursanalytiska och att den utgör en traditionell ideologianalys. Börjesson frågar sig exempelvis vad vinsten är att döpa om "den nyliberala ideologin" till "den nyliberala diskursen". En kritik som är relevant om mittenplaceringen på axeln öppnar för en ontologisk realism. En marxistisk ideologikritik förutsätter dock, som Sahlin (1999:91) påpekar, att det finns någon annan kunskaps- och vetenskapsform som inte är ideologi medan diskursanalysen som konstruktionism så till vida är neutral, allt betraktas som diskurs. Här, menar jag, kan Laclau & Mouffe (2001) som just kritiker av denna andra form komplettera modellen. Det är också så jag menar att det går att tolka Chouliaraki & Fairclough (1999:28) när de kritiserar diskursteorin för att blunda för samhällets faktiska maktför-

⁷ Historiematerialism skall här förstås i sin mest deterministiska form som den framträder i Kautskys ortodoxa tolkning av marxismen. Det är framförallt gentemot denna tolkning som Laclau & Mouffe argumenterar och så betraktat blir också Winther Jörgensen & Phillips figur användbar.

hållanden samtidigt som de framhåller teorins styrka att inte bara påvisa, utan också anvisa, en väg att förändra dessa maktförhållanden. Därmed tan- gerar de, menar jag, Laclau & Mouffes (2001) antideterminism.

En arbetsbeskrivning

I nästa kapitel tecknar jag en bakgrund till det jag kallat systemskiftet och i kapitel nio använder jag denna i en analys av det dialektiska samspel som kan synliggöra folkrörelsens sociala praktik. Däremellan analyseras folkrörelsens diskursiva praktik med hjälp av de båda nyss redovisade modellerna. Dessa analyser som omfattar fem kapitel är uppdelade i två delar. Kapitlen fyra och fem belyser vad jag kallar folkrörelsens självbildkonstruktion och har som huvudsakligt empiriskt underlag Östeuropastudien. Kapitlen sex och sju belyser folkrörelsens moderniseringskonstruktion och har hyresgäststudierna som underlag. Kapitel åtta utgör en sammanfattande redovisning av hur moderniseringens konsekvenser uttrycks inom den omkonstruerade folkrörelsen. Analyserna av folkrörelsens diskursiva praktik utgår från att det empiriska materialet (texten) skall förstås i ett sammanhang. Därför inleds arbetet med att söka efter de tidigare diskurser, såväl manifesta som mer latenta (normsamspelen) utifrån vilka dagens texter och uttryckssätt kan förstås. Eftersom dessa tidigare diskurser kan vara oändliga handlar det om en sorts urval och det resultat som analysen presenterar skall därför förstås som en, eller några, av flera möjliga konstruktioner av en diskursiv praktik. Det är här, menar jag, som mitt konstruktionistiska perspektiv tydligast skiljer sig från mer förklarande forskningsriktningar.

För att söka de tidigare diskurser som medverkar till den självbildskonstruktion som jag söker i min första del skall jag inleda med att söka en extern bild av folkrörelsen. Jag ägnar kapitel fyra åt att redovisa hur en sådan bild framträder såväl historiskt som i nutida skrifter och använder framförallt den forskning som finns kring folkrörelser och ideella organisationer. Därefter övergår jag till att söka en grund för folkrörelsens självbild genom att undersöka de demokratiutvecklingsprojekt gentemot Östeuropa som under 1990-talet engagerat många svenska folkrörelser. I flera av dessa projekt framträder de svenska folkrörelserna som förebilder för sina ny- eller ombildade motsvarigheter i tidigare Sovjetunionen. Dessa förebilder kan, menar jag, med fördel analyseras som en form av självbildskonstruktioner. Det empiriska underlag i vilket jag söker denna självbildskonstruktion utgörs av sommarkursen och de sammanhang utifrån vilka en diskursiv praktik framträder vid kursen finns till stor del i mina redovisningar av den externa folkrörelsebild.

För att finna de tidigare diskurserna använder jag även tre externa utvärderingsrapporter som alla behandlar folkrörelsesamarbeten i Östeuropa. *Att utveckla samarbetet med Central- och Östeuropa* (SOU 2000:122a) är en utvärdering av det statsstödda utvecklingssamarbetet gentemot Östeuropa

och utgör bilaga till regeringens betänkande (SOU 2000:122b) kring det fortsatta stödet till östutvecklingen. Såväl utvärderingen som betänkandet används som underlag för att söka efter tidigare diskurser. *ABF:s stöd till den estniska folkbildningsorganisationen AHL* (Eduards & Adelstål 1997) är en utvärdering av ABF:s samarbete med AHL beställd av Olof Palmes internationella center (OPC). Utvärderingens syfte är att undersöka hur de av OPC finansierade insatserna bidragit till att skapa ett bärkraftigt AHL. Den bygger på OPC:s dokumentation av verksamheten, intervjuer med representanter för ABF och AHL samt en enkätundersökning bland samtliga berörda ABF distrikt. LO/TCO:s biståndsnämnds rapport, *Samarbete för facklig utveckling i Baltikum* (Janérus & Larsson 2000), är en utvärdering av det fackliga arbete som genomförts under 90-talet gentemot Baltikum. Utvärderingen har särskilt belyst vilka insatser som genomförts och hur långt samarbetsorganisationerna kommit i sitt omställningsarbete. Utvärderingen har undersökt 14 projekt varav fem avser Estland och utgår från dels befintlig projektdokumentation och dels intervjuer med ansvariga i såväl de svenska som baltiska förbunden. Ett ytterligare syfte har varit att föreslå en framtida inriktning för det fortsatta stödet till den baltiska fackföreningsrörelsen.

Dessa tre rapporter får i min analys en dubbel funktion. Samtidigt som de både belyser och utgör några av de sammanhang gentemot vilka mitt empiriska underlag skall analyseras så är de som nutida rapporter i sig själva uttryck för samma diskursiva praktik. Därför skall också dessa rapporter, i enlighet med mitt inledande citat av Sahlin (1999), inte läsas utifrån vad som skrivs utan hur det skrivs. Palmecentrets utvärdering av ABF:s samarbeten med AHL (Eduards & Adelstål 1997) skall därför vare sig förstås som centrets egen eller utvärderarnas uppfattningar om ABF och AHL. Den skall förstås som en diskurs formad av såväl ABF, utvärderarna, staten, media, arbetarrörelsen och många andra och som är beroende av det tidiga 1990-talets kontext.

Min andra analys av folkrörelsens diskursiva praktik utgår från hyresgäststudierna och mitt arbets sätt är detsamma som redovisats ovan. Här avser jag att söka vad jag kallar folkrörelsens moderniseringskonstruktion och ägnar det inledande kapitel sex åt en historisk belysning av hyresgäströrelsens utveckling i syfte att söka manifesta och latent samband. Ett sådant samband finner jag i hur själva folkrörelsebegreppet förstås och medverkar till de aktivas självbild av sin organisation. I min analys av detta begrepp följer jag den analytiska sökväg som Fairclough (2002) ovan benämnde konsumtion av tidigare diskurser. I kapitel sju analyseras hur de aktiva deltar i folkrörelsens omkonstruktion till en modern organisation och här använder jag Lac-lau & Mouffes (2001) metoder inom ramen för Faircloughs modell. Jag menar att deras metod att söka diskurser är bättre anpassad till analys av intervjuer än Faircloughs (2002) renodlade textanalys.

3. Samhällsförändringar betraktade som systemskifte – en bakgrund

Jag har valt begreppet systemskifte som generaliserande benämning för de processer och händelser som kan härledas ur den definition jag ovan redovisade från Nationalencyklopedin. I detta kapitel skall jag redovisa en bakgrund till hur dessa processer under senare delen av 1900-talet börjat framträda, skapa sig utrymme och så småningom närma sig hegemoni. Eftersom mitt syfte är att belysa systemskiftets betydelse för den arbetarrörelseanknutna folkrörelsen är det inom framförallt en politisk sfär, i en vid mening som utvecklas i nästa kapitel, jag söker denna bakgrund. För svensk arbetarrörelse utgör systemskifte ett negativt begrepp som utmanar den egna modellen, folkhemmet och/eller det starka samhället vilket belystes i kapitel ett. Som övergripande diskurs, rent av som hegemonisk världsbild, har dock begreppet ytterligare dimensioner och jag skall börja med den som kommit att kallas globaliseringen.

Systemskifte, globalisering och kapitalism

I en kolumn i Aftonbladet ifrågasätter Göran Greider (2004) begreppet globalisering och menar att det snarast används för att dölja vad det egentligen handlar om, nämligen kapitalism. Han skriver att vi bör kalla saker vid dess rätta namn och att det inte är globaliseringen som påverkar nationalstaternas politiska utveckling eller utmanar dess demokratiska förutsättningar utan kapitalismen. Det är också en förvrängning att hävda att det kapitalistiska ekonomiska systemet först under senare år blivit globalt och fått möjlighet att utmana nationalstaterna, menar Greider. Men däremot är det, menar jag, möjligt att som Manuell Castells (1998) hävda att de senaste årens informationsteknologiska utveckling skapat nya förutsättningar för det kapitalistiska systemet att verka och att detta i sig skulle kunna vara det som betecknas som globalisering (jfr Thörn 2002). Exempelvis menar Castells att detta, som han kallar det, ”informationsteknologiska paradigm” var vad som slutligen fick det östeuropeiska samhällssystemet att falla samman och att det spelat en nyckelroll för framväxten av en föryngrad och mer flexibel kapita-

lism (Castells 2000b:381). Denna nya kapitalism som handlar med ”imaginära förväntningar” har inget behov av nationalstatens strukturer för sin nuvarande verksamhet, den verkar utanför tid och rum i de digitala nätverken, skriver Castells (2000a). Men även om det utifrån Castells teorier blir möjligt att tala om en annorlunda kapitalism som också i en ny bemärkelse skulle kunna betecknas som globaliserad så är Greiders påpekande relevant. Det leder, som han säger, fel att använda globaliseringsbegreppet som förklaring av fabriksnedläggningar i Västervik när den egentliga orsaken finns inom det kapitalistiska systemet (jfr Hirst & Thompson 1998).

Immanuel Wallerstein (2001) väljer begreppet *världssystemet* för vad som skulle kunna sägas innefatta båda begreppen ovan. Det system som börjar utvecklas i Västeuropa under 1400-talet men som idag kan sägas omfatta hela världen menar han har tre kännetecken: Det är kapitalistiskt, i bemärkelsen att dess främsta samhällliga dynamik är strävan efter kapitalackumulation. Det är ojämnt, utgår från en arbetsdelning mellan kapitalister och producenter samt mellan centra och periferier. Det har en utvecklingshistoria med periodiska cykler av expansion respektive stagnation samt hegemonisk makt respektive rivalitet. Och, just genom att ha en utvecklingshistoria har det också ett slut. Wallerstein menar att början till slutet för detta system inleds 1989, det år som:

/.../ representerade det smärtsamma slutet på en era. De systemkritiska styrkornas så kallade nederlag var i verkligheten en stor befrielse. Det gjorde slut på det liberalsocialistiska rättfärdigandet av den kapitalistiska världsekonomin och representerade på så sätt den dominerande liberala ekonomins sönderfall (Wallerstein 2001:152f).

Det kan naturligtvis se ut som en paradox att det som betecknats som den liberala ekonomins slutgiltiga seger samtidigt kan betecknas som inledningen till dess sönderfall och att denna paradox ryms i själva systemskiftesbegreppet. Det finns två infallsvinklar i Wallersteins beskrivningar som kan vara av särskild betydelse för min fortsättning, den ena handlar om förhållandet mellan liberalism och demokrati och den andra om vad han betecknar som två olika moderniteter.

I den hegemoniska världsbild som präglat tiden efter sovjetsystemets fall har liberalism och demokrati närmast kommit att betraktats som ett och det samma. Wallerstein beskriver dem i en historisk analys istället som ”rivaliserande syskon” vilket antyder både en samhörighet och en antagonism. Den beskrivning han gör av liberalismens nyttjande av demokratin i bemärkelsen folkstyre under sin framväxt i det tidiga 1800-talet är inte olik den som Habermas (1998) gör och båda påpekar att syftet är att konfrontera den då styrande aristokratiska ordningen. Folkstyrelsen användes för att bryta den tillskrivna ordningen och ersätta den med en förvärvad och rationell dito. Men redan här kom liberalismens diskurs att bli tvetydig eftersom ”folket” per

definition också kan betraktas som just ”tillskrivet” och att det rationella i sig självt tenderar att skapa en expertis som i sin tur utestänger folkflertalet. Det är dock inte denna tämligen vedertagna historiska beskrivning som är huvudpoängen för Wallerstein utan det faktum att vi idag kan återuppleva samma diskurs fast med nya deltagare. Det Wallerstein väljer att benämna den ”gamla vänstern”, i vilken han inkluderar såväl kommunistiska som socialdemokratiska partier och nationella befrielseörelser i tredje världen, representerar även den just dessa rationella krafter. Också bland dessa kommer experttänkandet att dominera och därmed tenderar också de att hamna i konflikt med olika former av demokratisk delaktighet från folkflertalet. Detta, menar jag, framträder också bland de folkrörelser som belyses i detta arbete när dess professionalisering innebär att experten kommer att överta medlemmens uppgifter. Därmed skapas vad som kan kallas en inomorganisatorisk kundsituationen och till denna skall jag återkomma.

Den andra av de wallersteinska infallsvinklar jag väljer att belysa är den han kallar de två olika moderniteterna. Båda har sin grund i upplysningen och båda uppvisar liksom begreppen liberalism och demokrati ovan såväl samhörigheter som motstridigheter. Den ena modernitetsbeskrivningen handlar om den tekniska utvecklingen, här är modernitet liktydigt med framförallt materiell utveckling och blir därmed en flytande och föränderlig process. Den andra formen av modernitet är vad Wallerstein kallar ”befrielsens modernitet” och handlar om såväl människans befrielse som hennes förnuftsutveckling. Upplysningen kan sägas förena de båda modernitetsformerna och detta just genom att den innebär såväl teknisk utveckling som brytandet av traditioner och främst kyrkans maktmonopol. Befrielsens modernitet är dock inte flytande utan utlovar ett slutgiltigt tillstånd, när människan väl är befriad är också själva processen avslutad. När Wallerstein diskuterar det tänkbara slutet för sitt världssystem, det kapitalistiska, så pekar han på en rad olika tecken som skulle förebåda detta och det för detta arbete särskilt intressanta tecknet är det som beskrivs som den ”nya vetenskapen”. Denna, menar Wallerstein, börjar ifrågasätta såväl moderniteten i form av den tekniska utvecklingen som föreställningen om ett ”slutligt” tillstånd. Den tekniska utvecklingen ifrågasätts genom erkännandet av en större komplexitet och en vidgad insikt om de ekologiska problemen. Wallerstein ger här inga egna exempel men hans beskrivning leder lätt tanken till såväl Becks (2000) risk-samhälle som G H von Wrights (1996a, 1996b) rationalitetskritik. Ifrågasättandet av befrielsens modernitet sker genom det som brukar betecknas som postmodern teori eller rent av olika former av relativism. Även om Wallerstein ogillar termen postmodern så menar han att den ger möjlighet till att belysa det kaos som kommer att präglade tiden fram till världssystemets sammanbrott. Befrielsens modernitet, med rötter inte minst i Comtes (1991) trestegs modell mot ett fulländat samhälle, har varit starkt sammankopplad med den tekniska utvecklingen. Att de båda moderniteterna nu alltmer skiljs åt, menar Wallerstein, bidrar till osäkerheten och öppnar för relativism.

Senmodernitet och informationssamhälle

Också Giddens (1996:131) talar i sin beskrivning av vad han benämner det senmoderna samhället om ett framtida kaos där den tekniska utvecklingen beskrivs som en "skenande maskin" förorsakad av vårt beroende av vad han kallar "expertsystemen". Dagens tekniskt komplicerade samhällen, menar han, förutsätter en tillit till de tekniska systemen och därmed till dem som har kunskap om dessa, nämligen experterna. För att kunna leva i dagens av risker så starkt präglade samhälle krävs det reflexiva tänkande och handlande som blivit möjligt genom människans befrielse från forna tiders auktoritetstro. Även här är det den ömsesidiga sammankopplingen av modernitetens båda former som behandlas. Med begreppet tillit avser Giddens förmågan att dels lita till experten men samtidigt också reflektera över och kalkylera med den risk som faktiskt föreligger. Tilliten till expertsystemet utgör därmed en sorts medveten delaktighet på distans och Giddens betecknar expertsystemet som det ena av de två "urbäddningsmekanismer" som han menar utmärker det senmoderna samhället. Den andra utgörs av penningssystemet och båda möjliggör att allt fler relationer lyfts ut ur sina lokala sammanhang. Men, skriver Giddens, det finns också tillfällen då denna reflektion aldrig kommer till stånd utan ersätts av vad han kallar en kvarvarande auktoritetstro och istället för tillit kan vi då tala om ett förtroende (jfr Gustafsson 2004). I dessa situationer innebär ett misslyckande att expertsystemet inte infriat sitt förtroende och det kommer därför att skuldbeläggas. När expertsystemen utbreder sig också till en social sfär och de båda formerna av modernitet fortfarande ses som sammankopplade kan dock skillnaden mellan tillit och förtroende också synliggöra en annan problematik. Om vi exempelvis betraktar även politikens professionalisering som utgörande ett expertsystem så blir frågan om misslyckanden ur ett förtroendeperspektiv bedömd utifrån den ideologiska determinism som expertsystemet representerar (jfr den enda vägen). Ur tillitsperspektivet öppnar däremot det reflexiva tänkandet för ett synliggörande av de ständiga intressekonflikter som utesluter ett deterministiskt expertsystem på det sociala fältet (jfr Laclau & Mouffe 2001).

När Castells i trilogin om "Nätverkssamhället" (Castells 1998, 2000a, 2000b) skriver om framväxten av den nya informationsteknologin som ett nytt paradigm i vilket världen under det senaste kvartssekleet knutits samman och där mänskliga referensramar som tid och rum suddats ut så kan det ses som en ytterligare utveckling av Giddens urbäddningsmekanismer. Men det kan även ses som om Castells med sitt "informationella" paradigm beskriver hur informationssamhället är på väg att ersätta industrisamhället på samma sätt som det senare en gång ersatte jordbrukssamhället. Det går också att betrakta informationsteknologin som ytterligare ett steg i de produktivkrafters utveckling som enligt marxistisk teori i sin tur skulle framtvunga en omvandling av produktionsförhållandena, det vill säga samhällsorganisationen. Men Castells både tangerar och emotsäger denna marxistiska tankegång

genom att hävda att informationsteknologin som produktivkraftsutveckling inte utmanar det kapitalistiska systemet. Tvärtom menar han att kapitalismen inträtt i en ny och modernare fas där världen är fylld av kapitalister men där det ändå saknas en kapitalistklass. Visst, skriver Castells (2000a), finns de gamla ägarkonstellationerna kvar, aktieägarna som i första hand är anonyma institutioner, familjeföretagen och egenföretagarna. Formellt sett tillhör de naturligtvis en kapitalistklass. Kvar finns även den direktörsklass som sedan 1930-talet framstår som den egentliga kapitalistklassen även om den inte formellt kunnat räknas dit. Rent definitionsmässigt utgörs en kapitalistklass av dem som kan tillgodogöra sig en kapitalackumulation och denna sker idag genom de informationella nätverken, i realtid genom utplåningen av tid och rum. Här säljs ”irreella tillgångar som äganderätt till det immateriella” skriver Castells (2000b:387). Dessa ständiga och blixtnabba transaktioner hinner aldrig ha någon ägare som kan utgöra en klass, men den generar kapital, och ibland förluster, till en mängd människor som de facto kan ses som kapitalister. ”De globala finansmarknaderna och deras förvaltarnät är alltså den faktiska kollektivkapitalisten, all ackumulations moder”, skriver Castells (2000b:387).

Avsaknaden av en kapitalistklass betyder dock inte att det också saknas en arbetarklass. Däremot, menar Castells, är arbetarklassen allt annat än enhetlig eftersom arbetet har mist sin kollektiva identitet och blivit allt mer individualiserat utifrån färdigheter, villkor, intressen och projekt (jfr Sennett 2000). Arbetarklassen har därmed fragmenterats och framförallt delats upp i en utbildad respektive en ersättningsbar del och sammantaget innebär detta att det idag är oklart vem som är ägare, vem som är producent, vem som ger order och vem som lyder. Trots att det onekligen finns en stor arbetarklass rent definitionsmässigt så börjar klassbegreppet upplösas till följd av denna fragmentisering och individualisering. Castells begrepp kollektivkapitalist är intressant därför att det, som så mycket annat i denna informationella epok, vänder ut och in på tidigare teorier och möjligen upplöser klasskampens modellens förutsättning. Den opersonifierbara kollektivkapitalisten involverar ju en stor del av de individualiserade arbetare som utgör den splittrade arbetarklassen och som genom olika former av personliga löne- och trygghetssystem bidrar till den informationella flödesekonomin och samtidigt blir beroende av densamma. När svenska LO debatterar sina fondplaceringar och beslutar att avkastningskravet skall överordnas kraven att satsa i goda arbetsförhållanden så bekräftas denna Castells tes (LO 2004). Det som framträder är vad Laclau & Mouffe (2001) kallar överdeterminerade identiteter verkan- de inom tillfälligt avslutna diskurser (se vidare kap. 7)

Systemskifte och den svenska modellen

Efter dessa mer övergripande beskrivningar är det dags att titta närmare på systemskiftets bakgrund i det svenska samhället. Den ungefär 40-åriga period av sammanhängande socialdemokratiskt regeringsinnehav från början av 1930-talet till mitten av 1970-talet brukar betecknas som en period av konsensus och innebar såväl välfärdsstatens framväxt som utvecklandet av den svenska samförståndsmodellen. I arbetarrörelsens historieskrivningar beskrivs gärna den andra halvan av denna period som rörelsens skördetid (ex Haste 1989) medan Stigendal (1999) kallar perioden för hegemonisk och Tingsten (1941) talar om ideologiernas död (jfr Gunnarsson 1971, Thörn 2002). Runt 1970 avtog den stabila ekonomiska tillväxt som möjliggjort periodens utveckling och som brytpunkt brukar oljekrisen 1973 anges (Ahrne et al 2003). Nu kan avmattningen, inklusive oljekrisen, naturligtvis också härledas utifrån Wallersteins cykliska förlopp och därmed snarast betraktas som en determinerad utveckling men detta till trots är det intressant att studera hur utvecklingen hanterades. Redan på 1960-talet framträdde en kritik av de båda modernitetsformer som Wallerstein beskrev och kritiken av den tekniska moderniteten uttrycktes bland annat utifrån miljöaspekter.⁸ Befrielsemodernitet kritiserades dock snarast för att den lät vänta på sig. De krav på större delaktighet både inom arbetslivet och inom den offentliga sfären som framfördes bottnade snarast i ett missnöje med den överordnade, och tämligen auktoritära, rationaliteten (jfr Östberg 2002; Ekdahl 2005). Detta som så småningom resulterade i 1970-talets arbetsmarknadslagstiftningar och löntagarförsörjningslagen har i efterhand beskrivits som en orsak till att den konsensus som tidigare präglade samhället nu bröts. När Rothstein (2003) diskuterar denna period i syfte att analysera vad han benämner ”den sociala fällans problem” så menar han att det är den ömsesidiga tilliten som bryts. Den sociala fällan kan beskrivas som en variant av olika spelteoretiska teori-bildningar och avser att belysa de situationer då människor agerar självständigt för egen vinning trots att de är medvetna om att de i ett samarbete med andra skulle erhålla ett bättre resultat också för sig själva. Förutsättningen för ett gemensamt handlande är dock att individen kan lita på att också andra individer handlar för det gemensamt bästa. Saknas denna tillit till de andra är risken stor att den sociala fällan slår igen, det vill säga att var och en handlar självständigt och gör en gemensam förlust. Ett av Rothsteins allra enklaste exempel på detta hämtar han från miljöområdet. Vi vet alla att dagens bilåkande är ohållbart men om jag inte har tillit till att andra människor gör något åt sitt eget bilåkande har jag heller ingen anledning att ändra på mitt eget (Rothstein 2003:31).

⁸ Ex. Rachel Carsons *Tyst vår* 1963 och Hans & Lena Palmstiernas *Plundring, svält, förgiftning* 1967.

Rothsteins utgångspunkt är att det svenska samhället i högre grad än de flesta andra samhällen lyckats undvika den sociala fällans problem och menar att detta kan föras tillbaka på en långvarig samverkan eller vad som ofta kallats korporatism. Som exempel anges att när socialstyrelsen inrättades 1912 med uppdrag att hantera den så kallade "arbetarfrågan" och föreslå reformer kring bland annat arbetarskydd så ingick såväl LO:s som SAF:s ordföranden i styrelsen. Partssammansatta organ där företrädare för, i detta fall, stat – kapital – arbete ingår kommer senare att utvecklas som en del av den svenska modellen och dyker, som vi skall se, också upp inom bostadssektorn (kap. 6). Denna samverkan inom statens ram mellan de klasser som i praktiken har vitt skilda intressen inleddes alltså redan i början av det förra seklet och innebar ett ömsesidigt förtroendeskapande. Det var också denna historiskt utvecklade tillit och förmåga till dialog mellan parterna som möjliggjorde den svenska samförståndspolitiken och skapade förutsättningen för dess symbol, Saltsjöbadsavtalet, menar Rothstein (2003). Rothstein grundar sin tes framförallt i Ostroms (1999) empiriska resultat om tillitens förutsättning som en fråga om aktivt deltagande. Det gemensamma deltagandet är det som grundar tilliten men en förutsättning är också ett mer varaktigt förtroende. Därför menar Rothstein att de tidiga samarbetena mellan olika klassintressen skapade en grund för vad som skulle bli direkt avgörande för samförståndspolitiken tillkomst och detta, menar han, var den socialdemokratiska hanteringen av efterspelet av "skotten i Ådalen". När Per Albin Hansson 1931 "ställde sig på lagens, dvs universalismens, sida" genom att fördöma båda sidors våldsamheter och övertramp befästes den uppbyggda tilliten, menar Rothstein (2003:265; jfr även Isaksson 2002:145ff).

Johansson (2001) menar att denna hanssonska linje från Ådalshändelserna kom att bli hegemonisk fram till 1970-talets vänstervåg. Därmed antyds också att det var vänstervågen som bröt samförståndet och framförallt genom att det tredje steget i det socialdemokratiska samhällsbygget, den ekonomiska demokratin, aktualiserades genom främst löntagarfondsfrågan. Men även 1970-talets arbetslivsreformer medverkade enligt Rothstein (2003) till att tilltron bröts när staten övertog ansvaret för att genomföra de förändringar som arbetsmarknadens parter inte lyckats ena sig kring. Denna nyordning var dock inte oomtvistad och först 1969 accepterade fackföreningsrörelsen lagstiftningsalternativet (Johansson & Magnusson 1998:182). Men också Arbetsgivarförbundet mer offensivt och politiskt inriktade kampanjarbeten med bland annat individualiseringskampanjen *Satsa på dig själv* bidrog till att bryta tilliten och hegemonin. Likaså bidrog givetvis den internationella utveckling där Milton Friedmans monetarism framstod som ledande ekonomiskt system, Hayeks (1999) individcentrering i boken *Frihetens grundvalar* och inte minst Margret Thatchers och senare Ronald Reagans makttillträden i Storbritannien respektive USA och deras anammanden av dessa politiska och ekonomiska inriktningar. Det var i detta klimat som det svenska löntagarfondsfrågan med sitt tudelade syfte att både ge förut-

sättningar för att bibehålla den solidariska lönepolitiken och att bidra till maktindelning på allvar lanserades och får betraktas som det som slutgiltigt bröt samförståndsandan. Men löntagarfondsförslaget var framförallt en symbolfråga eftersom det främst kom att handla om kollektiv kapitalbildning till stöd för den dittills så framgångsrika solidariska lönepolitiken. Kompletterat med någon form av individuell anknytning, det Metallordföranden Leif Blomberg senare kom att kalla ”raka rör till plånboken”, fick grundtanken under 1970-talet exempelvis stöd från Folkpartiet. Flera socialdemokratiska memoarskribenter har sedermera också vittnat om hur näringslivsföreträdare inofficiellt stödde inte bara kapitalbildningsdelen utan även löntagarinflytandet, det fanns en större tilltro till löntagarna än till ”dagens aktieägare, som hela tiden flyttar sina pengar dit där de ger bäst utdelning” (Andersson 1993:268, jfr Malm 1994).

Löntagarfonderna kom dock att retoriskt ingå som en viktig del i opinionsbildningen kring systemskiftet och bidrog till bland annat dess genomslag på en mer akademisk/politisk nivå inom främst landets ekonomkår. Hugemark (1994:12) menar att det inom den svenska ekonomkåren under 1970-talet sker ”en teoretisk omorientering som vid 1980-talets början var i stort sett genomförd”. En omorientering som då gått från keynesianism till den så kallade neoklassiska jämviktsteorin. Under 1980-talet och i kombination med löntagarfonderna som symbolfråga, kom ekonomkåren också att erövra den politiska dagordningen genom att hamna i centrum som politiska rådgivare, menar Hugemark. En ytterligare förklaring till denna erövring av dagordningen menar jag kan sökas i den villrådighet inför en ovan situation som drabbade välfärdsstaternas förvaltare när den stabila tillväxten bröts under 1970-talet. Denna villrådighet gav utrymme för de nya ekonomiska teoriernas genomslag som ”den enda vägen”, något som förstärktes av sovjetsystemets sammanbrott. Detta ledde inte bara till en retorisk utmönstring av begreppet planekonomi utan också till att den så kallade blandekonomin blev ett omöjligt begrepp. Under 1980-talet kom den senare både att omformuleras till den tredje vägen och ges ett annorlunda innehåll. Sammantaget gjorde detta det möjligt att framställa löntagarfondsförslaget som ett ”utrullande av taggtråden”, som centerledaren Torbjörn Fälldin uttryckte det i sitt Almedalstal 1976. Jämförelserna med öst blev nu legio för allt som inte gick den nya ekonomiska hegemonins vägar.

Men villrådigheten rörde inte enbart avsaknaden av ekonomisk tillväxt utan aktualiserade också en debatt som hade en såväl ideologisk som pragmatisk sida. En debatt som dels innehöll olika synsätt kring den framtida visionen men också olika uppfattningar om de förändringar som skett under senaste kvartsseket i Sverige. När Rothstein & Bergström (1999) beskriver korporatismens fall och hänför den till SAF:s uttåg ur statliga verkstyrelser i det tidiga 1990-talet så menar de samtidigt att dessa avhopp inte bara skall betraktas som ett inslag i organisationens ideologiska nyorientering. Avhoppet bör också förstås utifrån statsmaktens perspektivförskjutning mot mer av

företagsliknande former för verksamhetsstyrning. Denna perspektivförskjutning fann sin grund i två statliga utredningar som under 1980-talet föreslog en renodling av den politiska styrningen i de statliga verken. Utgångspunkt var att intresseorganisationernas inflytande i verkstyrelserna inskränkte det politiska inflytandet, det vill säga folkets i val uttryckta mening (SOU 1983:39; SOU 1985:40). Därför skulle nu verkstyrelsen mer fungera som ”politikernas förlängda arm” (Rothstein & Bergström 1999:81). vilket samtidigt kom att innebära större befogenheter för generaldirektören och begränsat inflytande för intresseorganisationernas ledamöter som nu gavs en rådgivande funktion. Författarna menar att denna perspektivförskjutning inspirerats av näringslivets styrningsprinciper där VD handlar på aktieägarnas uppdrag. Intresseorganisationerna kom därmed att betraktas som särintressen vilka i det korporativa systemet givits ett otillbörligt inflytande i förhållande till det politiska systemet.

Men, menar de, det fanns ytterligare ett perspektiv på korporativa verkstyrelser som skulle kunna kallas det deliberativa inslaget. Parternas förmåga att istället för att söka maximera sitt särintresse söka den för båda bästa lösningen men detta förutsatte både tillit och reell delaktighet i beslutsfattandet (jfr Rothstein 2003). När parternas roll blev rådgivande fanns dock inte denna faktor kvar och författarna skriver att det:

/.../ vad vi kunnat finna aldrig var statsmakternas (dvs i praktiken de socialdemokratiska regeringarnas) avsikt att deras nya från näringslivet inspirerade styrningsdoktrin för den statliga förvaltningen skulle få denna effekt (Rothstein & Bergström 1999:151).

Korporatismens fall såsom den just beskrivits kan, menar jag, ses som ett inslag i systemskiftet och då är det den renodlade liberala demokratins primat som stjälpur systemet. Det är väljarna som skall utöva inflytandet i en demokrati, inte särintressena. Därför skall de valda politikerna formulera verksamhetens mål som därefter genomförs av verkets personal. Rothstein & Bergström (1999) påpekar dock att deras undersökning inte visar att denna politiska styrning nått sitt resultat. Istället är det ledande tjänstemän som fått ökat inflytande över politiken. Men det parlamentariska systemet står ensamt för legitimeringen av verkets resultat, där tidigare även parterna haft del och tagit ansvar.

Elitdemokrati och korporatism

Nu kan det partsinflytande som Rothstein & Bergström (1999) menar har ersatts av ett expertinflytande också belysas ur ett annorlunda perspektiv. När Micheletti (1994) beskriver folkrörelser och medborgarsammanslutningars utveckling så pekar hon på den sammansmältning mellan dem och

staten som hon menar blir ett resultat av ”det starka samhället” där statliga åtgärder kommer att bli synonymt med kollektivt handlande. Termen det starka samhället, myntad av Tage Erlander på 1960-talet, symboliserar enligt Micheletti frånfallet av ett oberoende civilt samhälle och i kapitel fyra återkommer jag till diskussionen om civilsamhället. Här skall jag istället ta fasta på Michelettis framställning av den representativa demokratisyn som hon menar präglar den nämnda sammansmältningen. I denna syn spelar företrädaren, den förtroendevalde som i den hierarkiska folkrörelsen valts inom allt snävare kretsar, en avgörande roll. Inom detta system förväntas de centralt, kanske vid kongress, fattade besluten vara förankrade bland och omfattas av de medlemmar som på de lägre nivåerna valt sina representanter. Detta, menar Micheletti, är dock snarast att betrakta som en myt men har inneburit att ledare kunnat undvika det direkta ansvarsutkrävandet från medlemmarna och har utgjort:

/.../ ett centralt element i den svenska elitdemokratiska praktiken och ett kännetecken för korporativa organisationer. (Micheletti 1994:121).

Både elitdemokrati och korporatism är nu mångtydiga begrepp och Rothstein (1992) sätter i princip likhetstecken mellan korporatism och den svenska modellen. Det är också så jag kommer att använda det i mina analyser längre fram. Däremot finns, menar jag, en skillnad mellan Rothsteins (1992) och Michelettis (1994) användning av korporatismbegreppet för att beskriva ”den svenska modellen” och den kan förstås som att Rothstein sammankopplar korporatism med ”reformism” medan Micheletti kopplar det till ”elitdemokrati”. Utan att ge någon klar och entydig definition av själva begreppet korporatism menar Rothstein att det tillsammans med begreppet reformism, som han dessutom menar i sig är dåligt analyserat, är högst användbart för att beskriva det speciella i den svenska situationen med vad han kallar det långvariga socialdemokratiska regeringsinnehavet och arbetarrörelsens omfattande och enhetliga organisationsformer. Det är just genom denna sammankoppling av korporatism och reformism som Rothsteins analys blir fruktbar för mitt arbete.

Reformism är den svenska arbetarrörelsens honnörsord och utgör dess alternativ till revolutionsbegreppet, det vill säga symboliserar en stegvis utveckling mot ett annorlunda, demokratiskt socialistiskt samhälle. Samtidigt som begreppet reformism kan sägas inrymma denna långsiktiga transformativa riktning så inrymmer det också möjligheten att genom olika åtgärder, reformer, successivt tygla och reformera det kapitalistiska samhället utan att därför avskaffa dess grundläggande förutsättning, privategendomen. Det är detta arbete eller denna stadiga men aldrig helt färdiga utveckling som Korpi (1981) med ett mycket träffande uttryck benämner ”den demokratiska klasskampen”. När Rothstein (1992:34f) väljer att använda begreppet korporatism

så menar han att det skall förstås som en del i den reformism som i sig själv utgör en förhandlingsprocess gentemot, men inom, det kapitalistiska systemet. En förhandlingsprocess där arbetarrörelsens omfattande organisering, och här hänvisar Rothstein till Olofssons (1979) analys av organisationsformer som jag tidigare redovisat (kap. 1), utgör vad Rothstein kallar en organiserad samhällskraft. Den reformistiska arbetarrörelsens organisationer för i denna förhandlingsprocess inte bara en försvarskamp utan omvandlar successivt samhället genom interna och externa samverkansformer som kan liknas vid korporativa strukturer. Det är i denna bemärkelse jag i fortsättningen kommer att använda begreppet korporatism.

Redan 1980 kritiserar Johansson (1980) användningen av begreppet korporatism för den verksamhet som han istället väljer att benämna "ett utvecklat folkrörelsesamhälle" vilket inte är helt olikt "organiserad samhällskraft". Sin kritik grundar han dels i att den samverkan mellan organisationer och stat som utgör den svenska modellen inte ersätter den parlamentariska demokratin, vilket är ett av den fascistiska korporatismens kännetecken, varför han menar att begreppet blir missvisande. Johanssons främsta kritik är dock riktad gentemot dem som hävdar att folkrörelserna genom sitt samarbete med staten blir osjälvständiga och att korporatism därför kan betraktas som klassförräderi (jfr Korpi 1994). Johansson pekar dock även på begreppets relevans och historia inom en anarkistisk och gillesocialistisk tradition och denna inriktning menar jag ligger nära den rothsteinska användningen av begreppet inte minst när han framhåller dess deliberativa kvaliteter (Rothstein & Bergström 1999). Den ordning som etableras i det utvecklade folkrörelsesamhället där den reformistiska förhandlingsprocessen dominerar behöver därför inte, vilket också är Johansson invändning, betyda att organisationerna mister sin självständighet. Däremot har de utvecklat en ny och annorlunda dimension genom deltagande i "förhandlingsprocessen" som i sig själv är en deliberativ verksamhet. Femton år senare återkommer Johansson (1996) till denna svenska modell och benämner den då en samhällscentrerad, i bemärkelsen kollektiv, demokrati som han skiljer från den "elitdemokrati" i vilken individen i val överlåter delaktighet och inflytande till konkurrerande eliter. Därmed kommer samma parlamentariska demokrati som 1980 räddade det kollektiva inflytandet från Johanssons definition av korporatism att bli vad som 1996 utestänger samma kollektiva inflytande.

Johanssons "utvecklade folkrörelsesamhälle" skulle kunna betraktas som en sammansmältning mellan folkrörelserna och staten och därmed utgöra den organiserade samhällskraft som Rothstein beskriver som reformism. Men det kan likväl betraktas som den "elitdemokrati" som Micheletti (1994) kritiserar och därmed uppträder två olika definitioner av elitdemokratibegreppet. Johanssons elitdemokrati innebär att väljaren, individen, överlåter det politiska beslutsfattandet till de eliter som i konkurrens vunnit en väljarmajoritet. Därefter stannar delaktigheten vid möjligheten till ansvarsutkrävande, den liberala demokratin (jfr Wallerstein 2001). I Michelettis elitde-

mokrati har istället medlemmen överlåtit sin delaktighet till en indirekt utsedd organisationsföreträdare som i sin tur kan påverka inom det korporativa system som Johansson benämnde en samhällscentrerad, i motsats till en individcentrerad, demokrati. Ur ett perspektiv med lågt medborgerligt deltagande torde de båda formerna av elitdemokrati uppvisa likartade brister och problem. Båda förutsätter någon form av medborgerlig- eller medlemstillit. Rothstein & Bergström (1999) konstaterade att utvecklingen av elitdemokratin (den johanssonska) inom den statliga sfären, när korporatismen utmönstrades, snarast inneburit ökad makt för de högre tjänstemännen vilket närmast associerar till den elitdemokrati som Micheletti definierar och kritiserar. Det finns dock, menar jag, en avgörande skillnad mellan de båda formerna av elitdemokrati. Den liberala demokratins utpräglade individualistiska inriktning inrymmer inga möjligheter till delaktighet i en förändring, den erbjuder antingen eller vart fjärde år. Den samhällscentrerade erbjuder däremot genom sin kollektiva inriktning en utvecklingsmöjlighet, en arena för diskussion. Den arena som Rothstein & Bergström (1999) talade om som korporatismens deliberativa inslag och som också kan beskrivas som den svenska samförståndsmodellen.

Det Östeuropeiska systemskiftet

Om systemskiftet förändrat eller rent av utmönstrat den svenska modellen så utgör dess genomslag i Östeuropa ändå en betydligt mer konkret förändring på alla samhällsområden. De ekonomiska teorier som enligt Hugemark (1994) erövrade dagordningen i den svenska debatten var också de som totalt dominerade Östeuropas ekonomiska omvandling och det är möjligt att betrakta denna omvandling som en gigantisk experimentverkstad för dessa teories praktiska tillämpning. Sovjetsystemets ekonomiska sammanbrott har framförallt förklarats utifrån den ”svarta” ekonomins explosionsartade utveckling och den stelbenta byråkratins tröghet i kombination med informationsteknikens utveckling (Hobsbawm 1997, Castells 2000b, Liedman 2000). Därför är det heller inte förvånande att omvandlingens första och mest utmärkande drag kom att bli den kapitalistiska ekonomins omedelbara och av få ifrågasatta utbredning på de nytillkomna marknaderna. Den enda tvistefråga som uppstod kring detta ekonomiska systemskifte var huruvida förändringen bäst skulle ske genom en gradvis förändring eller med hjälp av det som kom att kallas chockterapi (jfr Åslund 1995). Egentligen var detta en fråga om huruvida de så kallade marknadskrafterna omedelbart skulle släppas helt fria eller om någon form av statlig reglering skulle tillåtas i syfte att göra omvandlingen mer socialt acceptabel.

Där chockterapi kom att nyttjas, som i exempelvis Ryssland och Estland, var grundtanken att själva omvandlingen skulle vara så snabb att systemet nästan omedelbart skulle kunna börja skapa tillväxt. Och just denna tillväxt

betraktades som den undermedicin som i sig skulle skapa det nya välståndet. Tillväxtbegreppet är, här såväl som i övriga delar av den industrialiserade världen, det centrala även om det inte är helt oomtvistat. När von Wright (1996b) funderar över reaktionerna på sin ifrågasättande bok om vetenskap och förnuft beskriver han dessa reaktioner som uttryck för en rädsla. Mänskligheten ser inga alternativ till den ständiga tillväxten, därför blir svaret på all kritik av denna en anklagelse om bakåtsträvande. Men, skriver han:

Fortsatt ekonomisk tillväxt är en förutsättning för att lösa de problem som intensifierad och rationaliserad industriell produktion själv skapar. Samhällsutvecklingen leds in i en cirkel. (von Wright 1996:9)

Men chockterapin har också ifrågasatts ur ett annat perspektiv som när Van Brabant (1998) ställer frågan om en tre till femårig process verkligen kan benämnas som en chock. Det går heller inte, menar han, att omvandla vare sig institutioner eller organisationer med omedelbar verkan och därför är den spridda föreställningen att en snabb övergång till ett nytt system skulle vara det effektivaste sättet att skapa snabbt ökad tillväxt, grunden för ett utökat välstånd, egentligen bara retorik. Institutioner förändras inte över en natt och även i Ryssland fanns ett stort antal organisationer med väl fungerande verktyg att endera bevara eller att förändra i sin egen riktning (Van Brabant 1998:501).

Också Galbraith (1993:224) som menar sig ha förespråkade en gradvis omvandling pekar på den snabba privatiseringen av storföretagen som en huvudsak till de sociala problem som följde i systemskiftets spår och menar att det fanns andra områden där förutsättningarna för en övergång till en marknadsekonomi hade varit större. Inom konsumtionsvaruindustrin, tjänstesektorn och i viss mån jordbruket fanns en kader av villiga entreprenörer som i flera fall redan stod i ledningen för verksamheter som tidigare fungerat särskilt dåligt just på grund av det kommunistiska styret, skriver han. Privatiseringen av storindustrin kom nu istället att innebära att de tidigare företagsledarna och de regionala byråkraterna behöll all makt men nu i privat regi och kom därmed att utgöra ett effektivt hinder för en någorlunda ordnad samhällsutveckling (se även Schleifer & Treisman 2000). Sett så kan chockterapin sägas ha bidragit till att redan starka grupper, såsom storföretagens ledningar och den regionala byråkratin, kom att permanentas genom att i sig skapa oöverstigligena hinder för de verksamheter som hade haft bättre förutsättningar att lyckas.

Demokratiutvidgningen och delaktighetens problem

Den genomgripande och i vissa fall snabba ekonomiska omvandling som de Östeuropeiska staterna genomgår uppvisar en närmast total hegemoni kring

den marknadsliberala ekonomiska teorin. Men därmed framträder också ett annat problem eftersom denna teori samtidigt kommer att uppfattas som den ena sidan av det mynt vars andra sida utgörs av demokratin. I Arters (1996) studier av den demokratiska utvecklingen i de baltiska staterna påpekar han det problematiska i att flertalet postkommunistiska stater efter sovjetsystemets sammanbrott såväl snabbt som okritiskt kom att anamma den västerländska partidemokratimodellen. Detta samtidigt som han menar att samma modell i väst genomgår en kris som beskrivs som att "anti-system-partier" ersätts av "anti-parti-system". Därmed skulle åtminstone de baltiska staterna kunna sägas implementera samma problem som samtidigt börjar uppmärksammas i många västeuropeiska stater. I sin analys av demokratiutvecklingen i Estland uppmärksammar Arter problem med det relativt låga valdeltagandet - runt 50 procent -, den låga graden av kontakt mellan väljare och valda samt det stora antalet små proteströrelser eller "anti-partier". Delvis, skriver Arter, kan detta förstås utifrån landets tidigare korta demokratiska period, 1919 - 1934, som präglades av partisplittring och parlamentarisk oförmåga att åstadkomma resultat. Under de femton åren av demokratiskt styre avlöste inte mindre än 21 regeringar varandra eftersom landets, som han kallar den, "ultrademokratiska" författning omöjliggjorde koalitionsbildningar. Samtidigt, menar han, skall den bristande tilliten till såväl de politiska partierna som till själva det politiska systemet ses utifrån de problem som finns i den importerade modellen. De problem som Callinicos (1992) sammanfattar som att den liberala demokratin ställt ut löften om politisk delaktighet, ansvarsutkrävande av regeringen samt frihet att protestera och reformera men inte lyckats uppfylla någondera. Istället, menar han, kännetecknas den av en stor del passiva medborgare, icke valda maktcentra som förvaltningsorganisationer, experter och säkerhetstjänster samt strukturella hinder gentemot reformverksamhet, exempelvis kapitalflykt.

Även Castells (2000a) diskuterar hur samtida västerländska problem överförs i samband med Östeuropas omvandling. Exempelvis pekar han på alla de nya nationalstater som uppstår efter Sovjetunionens fall samtidigt som han menar att nationalstaten i väst börjar spela ut sin roll. Som ett barn av den industriella eran har nationalstaten tjänstgjort som industrikapitalismens förutsättning medan den nya informationsteknologiska erans kapitalistiska uttryckssätt saknar behov av dess strukturer. Därmed hotas också de samarbeten mellan nationalstaten och den gamla kapitalismen som präglat efterkrigstiden och som möjliggjort de välfärdsstatliga arrangemangen. Trots det, menar Castells, utgör nationalstaten en mycket stark källa till människors identitetsskapande, det vill säga deras sökande efter mening och erfarenhet och vid tiden för kommunismens sammanbrott utgjorde det nationella den enda identitet som fanns att tillgripa. Därför, menar han, kan de nya östeuropeiska nationalstaterna snarast betraktas som uttryck för motståndsideiteter, skapade utifrån ett motstånd gentemot en tidigare ordning.

Castells (2000b) menar att informationsteknologin bidrog till det östeuropeiska systemskiftet genom att dess öppenhet (glasnost) slog undan benen för det byråkratiserade systemet. Samma teknologi slår dock även undan benen för de västerländska nationalstater som byggts kring ett samarbete mellan nationalstaten och den numera undflyende kapitalismen. Därmed tangeras Wallersteins (2001) tes om Sovjetunionens fall som början till slutet för den liberala eran när vad han kallar det liberalsocialistiska rättfärdigandet av den kapitalistiska världsekonomin bryts (se ovan). I detta rättfärdigande inkluderar han inte bara de samarbeten mellan nationalstater och kapitalister vars uttryck är välfärdsstaten utan också den just fallna sovjetkommunismen. De är alla, skriver han, delar av "den gamla vänstern", de systemkritiska rörelser som på olika sätt lyckades genomföra det första steget i sin strategi, att få makten över staten (jfr Pettersson 2004). Däremot har de alla misslyckats med sitt andra steg, att förändra världen (Wallerstein 2001:130f). När Hobsbawm (1997) menar att kommunismens fall i sig bidragit till krisen för det västerländska klassarbetet därför att detta grundats i kapitalisternas rädsla för den kommunism som numera inte längre utgör något hot så problematiseras Wallersteins tes. Utgjorde sovjetkommunismen ett alternativ eller ett komplement till den kapitalistiska världsordningen? Detta leder vidare till en betydligt äldre diskussion som tydligast återfinns i Horkheimers (1978) diskussion om auktoritära stater som han menar kan uppträda såväl i form av en statsocialism (sovjetsystemet) som en statskapitalism (fascism eller reformism).

Horkheimers kritik av den auktoritära staten i båda sina former utvecklas under 70-talet av bland andra Habermas (1976) och Offe (1993). När Held (1997) sammanfattar denna kritik under benämningen legitimitetskristeorin utpekar han icke-deltagande och marginalisering som dess grund. Men kritiken riktas alltså inte bara mot det kommunistiska systemet utan avser även de moderna västerländska demokratierna, statskapitalismen, som genom byråkratisering och rationalisering också de uppvisar liknande auktoritära tendenser. Grundtanken i legitimitetskristeorin är att samtidigt som politiska partier tävlar om makten i liberaldemokratiska former så är deras makt hårt beskuren och beroende av det ekonomiska system som bygger på privat, eller statlig i de gamla öststaterna, kapitalackumulation. Staten, oavsett regerande partier, låses i ett beroende av denna ofta instabila ekonomiska ordning. Genom ständiga försök att reglera ekonomin och upprätthålla en politisk ordning blir staten allt komplexare. Krisen i finanserna leder därför vidare till en rationalitetskris för det politiska systemet som därmed tenderar att förlora medborgarnas förtroende (jfr Giddens 1996). Försöken att återskapa ett förtroende, genom ytterligare utbyggnad av den statliga organisationen, skapar nu istället en ond cirkel i vilken legitimiteten ytterligare minskar eftersom rationaliseringsspiralen samtidigt motverkar delaktighet (jfr Wallerstein 2001).

Legitimitetskristeorins utgångspunkt är bristande delaktighet och den riktar sin kritik gentemot såväl det sovjetkommunistiska systemets som de västerländska välfärdsstaternas funktionssätt. Samtidigt med legitimitetskristeorin framträder dock ytterligare en teori som i sin tur kan sägas sammanfalla med den definition av systemskifte som jag använder och där samma auktoritära stat ifrågasätts fast ur ett annorlunda perspektiv. Istället för bristande delaktighet är det i detta perspektiv själva omfattningen på statens verksamhet som ifrågasätts. Teorin om den överbelastade staten, som Held (1997) benämner detta perspektiv, ser problemet i politikens utbredning på det privata bekostnad med förmynderi och ineffektivitet som följd. Dess alternativ är att överlåta mesta möjliga till marknaden och minimera staten till vad Held kallar skiljedomaren och bland andra Nozick (1986) benämner som nattvaktarstaten. Två olika inriktningar framträder alltså ungefär samtidigt kring den auktoritära statens problem och de kan beskrivas som ett vänsterrespektive ett högerperspektiv. Det är den överbelastade statens teori som blir vägledande i den östeuropeiska omvandlingen och det är också den som vägleder systemskiftet när det formuleras som den enda vägen.

Det mångtydiga systemskiftet

Det torde vara svårt att förneka att den omvandling av Östeuropa som beskrivits ovan utgör ett faktiskt systemskifte men som nämndes inledningsvis är begreppet mer mångtydigt än så. Utifrån Nationalencyklopedins definition, som jag redovisat i kapitel ett, har jag betraktat systemskiftet som en process eller en handling, inte som nödvändigtvis beskrivande något färdigt tillstånd eller skiftat system. När Boréus (1994:307) analyserar vad hon kallar den ”nyliberala högervågens” utbredning, vilket definitionsmässigt överensstämmer med mitt systemskiftesbegrepp, menar hon att den i slutet av 1980-talet fått genomslag i fråga om ”[p]rivatiseringar och nedskärningar i den offentliga sektorn samt [i] försvar för privat egendomsrätt”. Hur har då denna utbredning utvecklats under 1990-talet? När Rothstein & Bergströms (1999) beskriver hur nya styrformer introduceras inom de statliga verken med näringslivets organisationsformer som förebilder kan detta förstås som ett resultat av systemskiftets diskursiva utbredning (se sid. 48). Även om dessa förändringar inte handlar om faktiska privatiseringar så är det ändå i linje med det privata näringslivets organisationsideal som omvandlingen sker.

Samma sak kan sägas om de förändringar av den offentliga sektorn som Brunsson & Sahlin-Andersson (1998) beskriver som att aktiviteter, verksamheter och enheter som tidigare utgjort delar av en helhet nu kommer att konstrueras som självständiga organisationer. Exempelvis menar de att friskolor som styrs med hjälp av kunskapsmål, utvärdering och statsbidrag passar bättre samman med den modell för målstyrning och ansvarsutkrävande

de som nu blivit ideal än de tidigare förvaltningarna. Medan de traditionella förvaltningarna betraktades som en del i den statliga eller kommunala hierarkin kommer organisationerna istället att uppfattas som: ”En social aktör /.../ som åtnjuter självständighet och kan styra sig själv,” (Brunsson & Sahlin-Andersson 1998:76). Nu skulle dock denna modell med privata friskolor som är helt beroende av statliga beställningar även kunna betraktas som en ny form av blandekonomi. Som självständigt styrda men offentligt finansierade kan de sägas utgöra alternativ till såväl stat som marknad. Därmed ges den vänsterinriktning som blev föremål för systemskiftesdebattens kritik i mitt inledningskapitel en annorlunda belysning. Dess utgångspunkt var just att genom delaktighet motverka det Held (1997) benämnde legitimitetskrisen och till detta skall jag återkomma i kapitel fyra. Den huvudsakliga utgångspunkten för omvandlingen har dock varit den effektivitetsdiskussion som Hugemark (1994; se ovan) belyste. När Molander (1999:106) analyserar den svenska välfärdspolitiken är det just dess effektivitet han söker: ”[d]et [är] av centralt intresse att den förda politiken är effektiv, dvs. når sina mål till lägsta möjliga kostnad.” Genom att mäta politisk effektivitet med hjälp av teoretiskt-ekonomiska modeller fullföljer Molander den linje som Hugemark (1994) menade fått genomslag i början av 1990-talet, ekonomernas erövring av den politiska dagordningen. Effektivitet reduceras till ekonomi varvid också delaktighet, som med nödvändighet både tar tid och kan komma att ifrågasätta färdiga modeller, blir betraktad som ineffektiv.

Den nyliberala högervåg som i Boréus (1994) undersökning fått visst genomslag i slutet av 1980-talet har således fått fortsatt utbredning under 1990-talet. De så kallade krisuppgörelser som präglar 1990-talets första år skulle kunna betraktas som inledningen av en, med Helds (1997) begrepp, avlastning av den överbelastade staten i form av nedskärningar i de olika välfärdsystemen. Samtidigt kan det dock hävdas att den massiva opinionen gentemot just dessa nedskärningar var vad som ledde fram till det socialdemokratiska maktövertagandet i valet 1994 och att detta kan ses som ett tecken på en avtagande högervåg (Hort 2005). Nu finns det dock olika uppfattningar om dessa nedskärningars systemförändrande betydelse. Exempelvis menar Hajjighasemi (2002) att det svenska välfärdssystemet, trots 1990-talets nedskärningar och en omfattande debatt, är i stort opåverkat som system betraktat. 2005 års moderata partikongress nedtoning av systemskiftet kan också ses som en bekräftelse av en politisk konsensus kring själva systemen eftersom debatten sedan dess främst fokuserat kring nivåer. Nu är dock denna debatt begränsad till de så kallade transfereringssystemen medan de nyss nämnda förändringarna av styrformer inte rönt samma debattintresse. Om detta skall tolkas som att styrformer, det vill säga möjligheten till delaktighet, utmönstrats från det politiska fältet som istället renodlats till ett fält för nivådiskussion, målformulering, så har systemskiftet som diskurs vidgats under 1990-talet.

Bostadspolitiken – en möjlighet att synliggöra systemskiftets mångtydighet

Det område som främst utgör underlag för min empiriska undersökning, bostadssektorn, utgör delvis ett undantag från iakttagelserna ovan. Ur ekonomisk synpunkt har bostadssektorn genomgått ett omfattande systemskifte när de statliga utgifterna för bostadspolitiken som i slutet av 1980-talet uppgick till mellan 25 och 35 miljarder kronor per år tio år senare förbytts mot en statlig nettointäkt från boendet på 31 miljarder per år. Lindbom (2001:157f) kallar det rent av för ett ”systems-kifte av dramatiskt slag” och menar att det främst möjliggjorts genom att bostadspolitiken utgjort ett ”politiskt svagt” område. Medborgarnas kunskaper om bostadspolitiken innehåll och förändringarnas inverkan på den egna situationen är dåliga menar han. Detta kan också förklara att bostadspolitiken, som sannolikt utgjorde den borgerliga regeringens (1991-94) mest fullbordade systemskifte inte heller senare blivit föremål för några socialdemokratiska återställningsförslag. I statsekonomiska termer har således bostadssektorn stått för den avgjort största nedskärningen i de välfärdsstatliga arrangemangen. Likaså har privatiseringar, främst genom ombildning av hyresrätter till bostadsrätter i storstäderna varit omfattande. Under perioden 1990 – 2001 omvandlas drygt 50 000 hyresrättslägenheter till bostadsrätt, framförallt i Stockholms innerstad (Boverket 2002). Trots Hyresgäströrelsens kampanjer har inte heller här något mer omfattande motstånd uppbådats.

Som del av de statliga välfärdsarrangemangen är dock bostadssektorn speciell och betraktas inte alltid som en del av dessa. Torgersen (1987) benämner exempelvis bostadspolitiken som ”välfärdsstatens vinglande pelare” därför att den verkar på ett fält mitt emellan stat och marknad och Strömberg (2001) menar att själva fenomenet bostadspolitik kan betraktas som en parentes. Den utgjorde, skriver Strömberg, en del av den socialdemokratiska välfärdsstat som avsåg att i sig innesluta alla sina medborgare, alltså inte bara stötta marginaliserade grupper. Idag, menar han, har dock bostadspolitik som politikområde ersatts av olika former av ”stadspolitik” eller har uppgått som en del av miljöpolitiken (se även Borevi 2001; Sandstedt 2001). Såväl bostadsdepartementets avskaffande, de generella bostadssubventionernas avveckling som avsaknaden av socialdemokratiska återställare stöder betraktelsen av bostadspolitiken som en parentes. Ur ett statligt perspektiv är därmed bostadspolitik ett systemskiftat område, överfört till marknaden. Däremot rymmer det bostadspolitiska systemskiftet ytterligare en dimension där systemet inte kan sägas vara skiftat men där riktningen är tydlig, nämligen utvecklingen inom de allmännyttiga bostadsföretagen. I den nyliberala ideologin utgör allmännyttiga kommunala bostadsstiftelser en anomali eftersom de konkurrerar på en i övrigt fri hyresmarknad. Därför kommer också hela eller delar av allmännyttiga bostadsstiftelser att bli föremål för försäljning, endera till privata hyresvärdar eller till hyresgästerna i form av om-

bildning till bostadsrätter. Det stora flertalet bostadsstiftelser omvandlas dock under slutet av 1980- och början av 1990-talet till kommunala aktiebolag vilket inte ändrar ägarförhållandet men väl förutsättningarna för att bedriva en verksamhet mer i linje med det marknadsekonomiska vinstintresset.

Lind (2001) beskriver några olika utvecklingsscenarier för de allmännyttiga bolagen och ser en tendens mot ytterligare utförsäljningar, främst i så kallade välsituerade områden. Därmed skulle de allmännyttiga bolagen på sikt reduceras till kommunala företag för tillhandahållande av så kallade sociala bostäder. En sådan utveckling innebär ett mer renodlat systemskifte som inte bara bryter gentemot den generella bostadspolitikens koppling till den socialdemokratiska välfärdsideologin utan också förändrar förutsättningarna för hela hyresmarknaden. Kemeny (2003) menar att dessa förutsättningar skapats genom det integrerade hyresmarkandssystem som innebär att en självkostnadssektor (allmännyttan) befinner sig i jämvikt med en vinstdrivande sektor. Självkostnadssektorn blir hyresledande och därmed styrande även för den vinstdrivande sektorn vilket är ytterligare ett exempel på ett blandekonomiskt system.

Inom dess motpol, det dualistiska systemet där den fria marknaden råder, tenderar istället allmännyttan att reduceras till förvaltare av sociala bostäder och då samtidigt bli föremål för en total statlig reglering. Kemeny beskriver detta som en paradox, att: ”den vinstdrivna hyresmarknaden, lovprisad av nyliberala ekonomer, hålls under armarna och bevaras tack vare att självkostnadshyresrätten förstatligas och utestängs från hyresmarknaden” (2003:40).

Systemskiftesbegreppets användning

Den utveckling som Boréus (1994) menade i slutet av 1980-talet började få ett allt större genomslag på en diskursiv nivå har således utvecklats vidare under 1990-talet och också på vissa områden, som exempelvis inom bostadssektorn, fått ett faktiskt genomslag. Systemskiftet, såsom det beskrivits ovan är alltså inte entydigt och framförallt menar jag att det kan förstås både som en fakticitet och som en diskursiv konstruktion. Min fråga vad systemskiftet betyder för folkrörelsens aktiva avser dock att studera hur de aktiva hanterar detta möte med såväl ett faktiskt som diskursivt systemskifte, vad det betyder för dem och hur de bidrar till dess konstruktion av sina folkrörelser.

De allmännyttiga bostadsföretagen kan användas som exempel på denna mångtydighet. Dess omvandling till aktiebolag som per definition har vinstintresset som ledstjärna innebär ett faktiskt, materiellt, systemskifte. Med kommunen som ensam aktieägare blir dock detta systemskifte mer en fråga om hur denna förändring betraktas, hur denna fakticitet konstrueras och inte minst vilken betydelse den får för folkrörelsen Hyresgästföreningens aktiva.

Allmännyttans omvandling kan alltså, menar jag, förstås som en social konstruktion som sociologiskt kan tas för given och studeras som just fakticitet.

4. Den idéburna folkrörelsen i det senmoderna samhället

För att belysa vad det som systemskifte just redovisade samhällsförändringarna betyder för folkrörelsen, vilket är mitt syfte, skall jag nu övergå till att söka hur den arbetarrörelseanknutna folkrörelsen historiskt uppfattats samt hur den framträder i det sena 1990-talet. I detta kapitel inleder jag med att söka den externa bilden av folkrörelsen genom att studera hur den framträder ur olika undersökningar och rapporter samt hur dess utveckling och förändring har beskrivits. I nästa kapitel avser jag att söka efter den arbetarrörelseanknutna folkrörelsens självbild.

Den idéburna folkrörelsen

När Wijkström & Lundström (2002) diskuterar och analyserar vad de benämner den ideella sektorn och ideella organisationer tar de sitt avstamp bland de klassiska folkrörelserna, arbetar- nykterhets- och frikyrkorörelserna, och skriver:

De tidiga folkrörelsernas organisatoriska kännetecken och ideal har kommit att spela en avgörande roll för den svenska ideella sektorn som helhet. Stora medlemsbaserade organisationer med demokratiska och öppna strukturer och med samma typ av samhällsengagemang blev ett ideal för många av de organisationer som växte fram under 1900-talet. De tidiga folkrörelsernas särdrag är med andra ord av stor betydelse för förståelsen av dagens ideella sektors yttre struktur och inre kultur (Wijkström & Lundström 2002:117).

I den definition av ideella organisationer som de sedan utmejslar framhåller de den formella karaktären, separationen från staten, självstyrelsen samt att de inte kan *delat ut* ekonomiskt överskott. Vidare menar de att det måste finnas ett:

./.../ inslag av idealitet, det vill säga organisationen måste ha någon form av bidrag eller frivillig medverkan av betydelse från privatpersoner (Wijkström & Lundström 2002:8).

I denna definition av en ideell organisation inryms betydligt fler organisationsformer än dem som kan benämnas folkrörelser. En traditionell båtklubb

eller varför inte en sångkör - för att associera till Putnam (1996) - uppfyller helt kriterierna för en ideell organisation och likaså gör enligt författarna flertalet svenska stiftelser som inte självklart kan betraktas som folkrörelser.⁹ Den omvända frågan, huruvida en folkrörelse måste vara ideell är däremot inte lika enkel att besvara. Begreppsledet ”folk” anger någon form av medlemskap eller anknytning som skulle kunna jämföras med ”inslag av idealitet” om detta ges en vid innebörd. Däremot torde några av de organisationer som benämner sig folkrörelser ha bekymmer med självständigheten gentemot staten. Wijkström & Lundström pekar exempelvis på politiska partier och bildningsförbund (2002:5).

I en genomgång av några statsvetenskapliga respektive historiska definitioner av folkrörelsen konstaterar 1986 års folkrörelseutredning att det inte existerar någon samsyn kring begreppet (SOU 1987:33). Utredningen begränsar sig till fyra exempel och skriver att Gunnar Heckscher 1941 framhåller stort medlemsantal och demokratisk uppbyggnad som folkrörelsens väsentliga kännetecken. Sten Carlsson menar 1961 att folkrörelsen måste ”sätta människor i rörelse” och att ett kännetecken är dess ”motsättning” gentemot statens auktoritet. Nils Elvander särskiljer 1966 folkrörelsen och intresseorganisationen genom att betona det ideella som folkrörelsens signum, medan Hilding Johansson 1980 menar att det inte går att dra en bestämd gräns mellan en folkrörelse och en intresseorganisation men att en folkrörelse förutsätter medlemsaktivitet och lokala föreningar. Inte heller utredningen presenterar någon enhetlig definition men sammanställer utifrån tidigare rapporter och undersökningar nio kännetecken som den menar bör utmärka en folkrörelse: Ideologi, opinionsbildning, viss numerär, geografisk spridning, öppen för alla, demokratisk, oberoende gentemot stat/kommun, gemenskap och kontinuitet (SOU 1987:33 sid. 18ff).

De organisationer som jag ämnar studera kan alla, åtminstone i princip, sägas uppfylla de kännetecken som utredningen föreslår. Jag skall dock specificera de kännetecken som jag i mitt fortsatta arbete kommer att använda som, om inte definition av, så ändå som utgångspunkt för min betraktelse av just den arbetarrörelseanknutna folkrörelsen. Om folkrörelsebegreppet delas i sina båda delar kan folkrörelsen sägas förutsätta såväl i någon mån engagerade människor (folk) i ett visst antal samt *rörelse* i bemärkelsen förflyttning eller förändring. Rörelse innebär något mer än vad den organisation behöver som har att bevaka medlemmens direkta intressen, varför det blir möjligt att tala om folkrörelsens två perspektiv, det korta och det långa. I det korta perspektivet framträder intresseorganisationen, ofta som reagerande, medan det långa perspektivet uttrycker en vision om ett annorlunda tillstånd där behovet av det kortas reagerande inte längre skulle vara för handen (jfr Olofsson

⁹ Wijkström & Lundström (2002) beskriver stiftelser som ideella utifrån främst dess icke vinstdrivande kännetecken. De särskiljer dock statliga stiftelser som inte betraktas som ideella medan den numera fristående svenska kyrkans stiftelser ses som sådana.

1979). Bland de organisationer jag studerar uttrycks det långsiktiga perspektivet i begreppet idéburen och jag menar att just detta begrepp utgör en förutsättning för att tala om den samhällsförändrande rörelsen. Den arbetarrörelseanknutna folkrörelsen är, ur detta perspektiv, en idéburen organisation med i någon mån ideellt engagerade medlemmar. I kapitel sex låter jag därför detta beteckna denotationen av folkrörelsebegreppet.

Folkrörelsen som politisk organisation

Folkrörelsens särdrag, som den kommer att beskrivas här, är således att den äger en idé om ett framtida tillstånd och ett uppdrag att närma sig eller rent av förverkliga detta tillstånd. Detta ger den en ytterligare dimension utöver vad som krävdes för den ideella organisationen enligt Wijkström & Lundströms (2002) definition ovan. Denna ytterligare dimension kan beskrivas med hjälp av begreppet politisk organisation om vi med politik förstår just kollektivt och samhällsförändrande handlande. Nu är det dock inte självklart att göra en sådan tolkning av begreppet politik som i exempelvis Svenska akademins ordlista ges den mycket korta beskrivningen ”statskonst” (SAOL 1998). Därmed blir själva politikbegreppet delaktigt i konstruktionen av hur en politisk organisation kommer att uppfattas. Utvidgar vi begreppet till ”politiskt handlande” så förklarar Maktutredningen (Pettersson 1993:23) detta med hjälp av fem punkter varav en beskrivs som ”kontakt med politiker”. Därmed reducerar själva begreppet politiker, som här motsvarar förtroendevalda inom det politiska systemet (stat/kommun), detta handlande till en verksamhet inom ramen för detta system. Kontakt med politiker skulle dock kunna tolkas som deltagande i en politisk diskussion inom ramen för ett kollektivt handlande. Detta väljer dock utredningen att beskriva som ”parti-arbete” i en annan av sina fem punkter. Därmed torde kontakten med politiker snarare avse det som numera beskrivs som individuellt politiskt handlande, exempelvis att skriva insändare eller ringa till kommunalrådet. Handlingar som beskrivits som den moderna människans politiska uttryckssätt och även inkluderar aktiviteter som enskild källsortering och konsumentbojkott (jfr Sörbom 2002).

Samtidigt som dessa uttrycksformer gör kollektiva handlingar överflödiga på ett konkret plan så förutsätter ändå detta individuella handlande någon form av kollektivt handlande på en annan nivå. Individuell källsortering är ju tämligen meningslös om den inte sker inom ramen för en någonstans kollektivt beslutad miljöstrategi där exempelvis ett organiserat mottagande av de sorterade produkterna ingår. Därmed kommer också det politiska handlandet att knytas till staten samtidigt som det då också töms på innehåll, begränsas till den statliga domänens verksamhetsfält. I den svenska översättningen av Giddens översiktsverk *Sociologi*, är det också som sådant politikbegreppet framställs i den avslutande begreppsförklaringen:

Hur man använder makt för att påverka innehållet i och arten av statliga aktiviteter. Den politiska sfären inbegriper statliga myndigheters handlingar men också andra individers och grupperns aktiviteter. Det finns många sätt varpå människor utanför statsapparaten försöker påverka denna (Giddens 2000:644).

Om nu ett av folkrörelsens kännetecken kan uttryckas med begreppet politisk organisation så kommer dock insnävningen av begreppet politik att få konsekvenser för folkrörelsens verksamhetsformer. Detta är också vad som kommer att framträda i den empiriska redovisningen nedan även om detta inte i sig behöver innebära någon avsevärd verksamhetsförändring. Att prioritera verksamhet genom staten var ju ett av de tre strategival som Pettersson (2004) menade att socialdemokratin redan tidigt gjorde och till vilket många folkrörelser sedan länge anpassat sin verksamhet (jfr Olofsson 1995:285).

Folkrörelsens bakgrund och vägval

I Karlssons (2001:25) ”omtolkning” av den socialdemokratiska idéhistorien vidgas förståelsen av dessa vägval när han menar att den tidiga svenska arbetarrörelsen inspirerats av såväl tysk katedersocialism, brittisk gillesocialism (fabianism) som amerikansk pragmatism (för alternativa tolkningar se ex. Tingsten 1941; Jonsson 1998). I Karlssons analys av den svenska arbetarrörelsens idéhistoriska utveckling kommer Ernst Wigforss att inta en central position och bland annat beskrivs ett föredrag som denna höll 1919 inför den socialdemokratiska föreningen i Göteborg:

Protokollförelsern hade uppfattat budskapet som att genom ”en fullt genomförd demokrati” inom ”den nuvarande kapitalistiska organisationsformen” så småningom upprätta en kontroll som omöjliggjorde utsugning (Karlsson 2001:391).

Här framträder en direkt samstämmighet med den i kapitel tre, utifrån Rothstein (1992) och Olofsson (1979) beskrivna reformism där arbetarrörelsens organisationer successivt omvandlar samhället genom samverkansformer som kan beskrivas som korporativa strukturer (se sid. 50). När Karlsson utpekar Wigforss som nyckelfigur för arbetarrörelsens idéutveckling¹⁰ så

¹⁰ Karlsson beskriver den socialdemokratiska arbetarrörelsen idéutveckling vilket inte är rakt av jämförbart med det generaliserade arbetarrörelsebegrepp jag använt. I så väl fackföreningsrörelsen som, inte minst, hyresgäströrelsen har det funnit och finns inspiration även från den kommunistiska rörelsen. För mina syften torde det dock räcka att vara medveten om detta faktum.

menar han samtidigt att den viktigaste av de tre källorna ovan, och den som Wigforss sannolikt tagit mest intryck av, är pragmatismen och då främst som den formats av John Dewey.¹¹

Karlsson (2001) beskriver Dewey som en antirationalist som underkänner de universella begreppen naturrätt, allmänvilja, samhällskontrakt och klasslöst samhälle. Därför måste pragmatismen som ändå utgör en handlingsteori om samhället finna någon annan utgångspunkt och för Dewey blir denna vad han kallar provisoriska idéer om hur det *borde* vara. Dessa provisoriska idéer möjliggör en samhällsplanering *som om* det fanns något universellt men håller samtidigt öppet för ständiga omprövningar och förändringar som förutsätts komma till stånd genom att de många, inte bara olika experter, deltar i samhällsplaneringen. Detta deltagande förutsätter i sin tur någon form av demokratisk organisation och Dewey menar att en flexibel samhällsplanering och en deltagande demokrati förutsätter varandra. Denna deltagande demokrati uttrycks genom olika associationer såsom kooperativa organisationer, intresseorganisationer som exempelvis fackföreningar men också inom till exempel idrottsföreningar. Genom att associationerna också söker formulera sina intressen i samverkan med staten, som i sin tur formulerar lagar, så uppnås ett deltagande och medverkande inslag också i lagstiftningen. Statens uppgift blir såväl att samordna de olika intressena som att tillföra olika former av expertkunskap, exempelvis den som vetenskapen producerar. Men med principen om det provisoriska som överordnad finns alltså ständigt utrymme för ett ifrågasättande och en möjlighet till omprövning (Karlsson 2001:167).

Jag menar att denna beskrivning är fullt jämförbar med det jag beskrivit som korporatism i tidigare kapitel och den Deweyska idealbild som beskrivs ovan har stora likheter med Johanssons (1996) "folkrörelsesamhälle". Samtidigt framträder också här det problem som beskrivits kring professionalisering och de olika formerna av elitdemokrati, nämligen hur de deltagande lekmännen skall kunna bibehålla en jämlik ställning gentemot experterna. Det är samma problematik som Rothstein & Bergström (1999) redovisade från de statliga verkstyrelserna. Det är också detta dilemma som utgör Michelettis (1994) främsta kritik av korporatismen och som gör att hon benämner just denna organisationsform som en "elitdemokrati" där medlemmen hamnar på undantag (se kap. 3). För Dewey är detta problem en fråga om utbildning/bildning och han menar att avgörandet för att komma till rätta med maktförhållanden, åstadkomma aktivt deltagande i demokratiska processer samt att ge människan förutsättning att utvecklas och växa, ligger i (ut)bildningen (Liedman 2001). Detta är tankar som väl överensstämmer med de traditionella folkbildningsideal som än idag utgör verksamhetsidé inom exempelvis ABF. Folkbildningens uppgift blir därmed inte heller att

¹¹ Ernst Wigforss verifierar själv denna influens från Dewey i sina *Minnen* (1950:239).

frambringa egna experter utan jämställda människor som kan vara delaktiga i och komplettera utifrån sitt eget perspektiv.

Men även om pragmatismen enligt Karlsson (2001) utgör den svenska socialdemokratins främsta inspirationskälla så menar han att alla de tre inriktningarna medverkat till idéutvecklingen. Med en kanske alltför förenklad beskrivning kan katedersocialismen sägas utgå från en kritik av marxismens samhällsomstörtning och via namn som Sombart och Bernstein istället anvisa den reformistiska socialismen. Men genom sin lika hårda kritik av den liberala *laissez-faire* ideologin kom den samtidigt att förespråka tämligen långtgående former av kollektivism och samhällskontroll. Det är denna dubbla kritik som leder fram till åtgärder kring den sociala frågan och de första stegen av vad som skulle komma att bli en välfärdsstat. I grunden fanns här en konservativ idé om samhällsbevarande som till del går tillbaka på Hegels (1987) ”fulländade stat”. Karlsson antyder också att det är här vi kan finna grunden till att det folkhemsbegrepp som kommit att bli så starkt förknippat med den socialdemokratiska arbetarrörelsen ursprungligen kunde inspirera såväl socialdemokraten Per Albin Hansson som högermannen Rudolf Kjellén. I sin kritik av *laissez-faire* liberalismen uppvisar den tyska katedersocialismen annars stora likheter med den brittiska fabianismen, vars variant av socialism Karlsson beskriver som ”en ständigt pågående process som verkade i en riktning mot en växande moralisk acceptans av kollektivistiska och samhällssolidariska värden” (Karlsson 2001:133) vilket ligger nära Deweys pragmatism. Men inom fabianismen utvecklas också den gillesocialism vars främsta kännetecken kommer att utgöras av industriell demokrati och arbetarmakt. Redan här framträder således de båda inriktningar, stats- respektive rörelseinriktningen, mellan vilka Amnå (2005) menade att en spänning återuppstår under 1990-talet.

Folkrörelsedebatten och 1970-talets delaktighetssträvanden

När jag i inledningskapitlet pekade på denna återuppväckta spänning som ett resultat av det Antman (1993a) kallade 90-talets systemskifte så menade jag samtidigt att detta skulle förstås mot bakgrund av de delaktighetssträvanden som präglade 1970-talet. Det är då som rörelseinriktningen får en renässans genom att mer av decentraliserade arbetsformer och vidgat demokratiskt inflytande eftersträvas. Inte minst inom fackföreningsrörelsen kommer detta att framträda i form av exempelvis medbestämmandelagen och löntagarfondsförslaget (jfr Östberg 2002). Inom arbetarrörelsen kommer också det socialdemokratiska ungdomsförbundets folkrörelsekampanj 1974, *Tillsammans för en idé*, att bidra till denna utveckling. Folkrörelsedebattens främsta mål var att öka det demokratiska deltagandet i de traditionella arbetarrörelseanknutna folkrörelserna och bryta trenden av dessa som allt mer centraliserade och medlemsfrånvända. Inte minst inom hyresgäströrelsen sker under 1980-talet en utveckling av den lokala verksamheten som har en tydlig kopp-

ling till SSU:s folkrörelsediskussion (utvecklas i kap. 6). Folkrörelsedebatten övergår under 1980-talet i den ”självförvaltningsdebatt” som utifrån delvis samma målsättningar inte bara vidgar perspektivet utöver de traditionella folkrörelserna till den offentliga sektorns demokratiska organisation utan också för en diskussion kring arbetsplatsdemokrati och löntagarinflytande i riktning mot en ekonomisk demokrati. I den antologi som främst kommer att symbolisera självförvaltningsdebatten återknyter dess redaktörer till Ernst Wigforss och dennes tankar om industriell demokrati när de förespråkar en mer deltagande inriktning:

För att anknyta till det inledande Wigforsscitatet måste vi ta fasta på de ursprungliga rörelsetraditionerna. Arbetarrörelsen måste utvecklas till den demokratiska massrörelse som kan göra ”arbetarklassen, löntagarna, mer och mer skickade att överta det produktiva livet och ställa kapitalisterna åt sidan”. De tendenser till en ökad passivisering och privatisering av människornas vardag som kännetecknat 70-talet utgör ett av de allvarligaste hoten mot förverkligandet av en socialistisk politik under 80-talet (Bernhardsson & Kolk 1980:15f).

1980-talets utveckling kom dock att ändra fokus i denna arbetarrörelsens debatt både från själva folkrörelsen och från idéerna om industriell demokrati. Istället kommer folkrörelsens demokratisering och folkrörelsen som en särskild demokratisk arena, vilket var den ursprungliga utgångspunkten för SSU-kampanjen, att hamna i skuggan av den offentliga sektorns demokratisering. 1980-talet kom framförallt att bli de kommunala demokratiexperimentens tid (Bengtsson 2003, även Jacobsson 1997). Därmed begränsas också diskussionen om demokrati och delaktighet samtidigt som den låses fast vid den offentliga sektorn, vid det jag ovan kallade det politiska systemet. Dahlkvist (1999:18) menar exempelvis att själva demokratibegreppet stängs in i den statliga sfären.

När 1990-talet inträder har denna diskussion åter förändrats inom SSU och framträder nu i begreppet egenmakt. Det är detta begrepp som av såväl förespråkare som antagonister kommer att sammankopplas med begreppet det civila samhället och därmed ingå i den systemskiftesdebatt som jag inledningsvis beskrev (se kap. 1). Civilsamhällesbegreppet, som Trägårdh (1999) menar blir känt i Sverige först i början av 1990-talet, har då lanserats av Hans Zetterberg i det moderata idéprogram *Idéer för vår framtid* (Zetterberg 1990) och kommer därmed att betraktas som ett högerbegrepp. I sitt europeiska ursprung finns däremot begreppet inom en vänsterdiskurs och det är ur den som SSU hämtar sina idéer om egenmakt (jfr Trägårdh 1995:12). Paradoxalt nog kan också dess gramscianska (1967) användning, som motpol till den kommunistiska staten, sägas förstärka högerprägelns när begreppet nu framställs som motpol till välfärdsstaten. I den svenska debatten

kommer då välfärdstaten att jämföras med sovjetsystemet (jfr Dahlkvist 1995:218, 1999:12; se även kap 3).

Folkrörelsen i debatten om det civila samhället

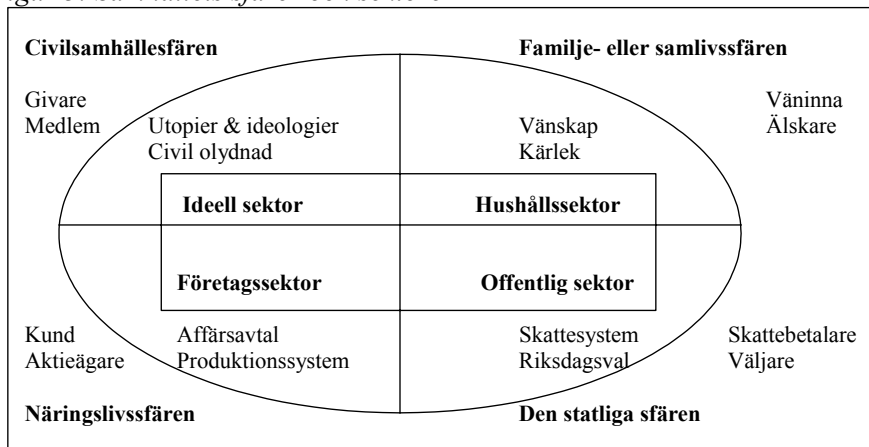
Civilsamhällsbegreppet har med andra ord olika betydelser och Dahlkvist (1995:157) menar att det redan 1980 görs ett föga framgångsrikt försök att lansera det ur ett vänsterperspektiv.¹² Såväl Dahlkvist (1995) som Amnå (2005) pekar också på begreppets koppling till Habermas teori om livsvärden mellan de båda systemen, stat och marknad (se Habermas 1996), som också den har ett vänsterperspektiv. Ur detta perspektiv blir civilsamhälle och egenmakt förenliga begrepp samtidigt som båda i systemskiftesdebatten kommer att tillskrivas de socialkonservativa ideal som civilsamhället utgör i Zetterbergs programskrift. Där, och än tydligare några år senare (Zetterberg & Ljungberg 1997), presenteras civilsamhället som en av tre domäner för mänskliga relationer, samverkan och organisering. De båda övriga domänerna är staten inom vilket demokratin skall hållas och som har till uppgift att ”skapa ordning” och marknaden som skall ”skapa rikedom” och som hamnar utanför demokratins domäner. Civilsamhället, menar Zetterberg & Ljungberg, utvecklar ”moral, sanning och skönhet” och omfattar två grupper, primärgruppen som utgörs av familjen och är den viktigaste källan till moralutveckling samt sekundärgruppen, vår ideella samverkan det vill säga olika former av folkrörelser, föreningsliv och samfälligheter. Författarna menar dock att sekundärgruppen, till följd av det starka samhällets koncentration av det kollektiva handlandet till staten, förlorat både möjligheter och kraft och snarast inlemmats som en del i staten (Zetterberg & Ljungberg 1997:246, 266ff; jfr Micheletti 1994).

Det är detta familjecentrerade civilsamhälle som i systemskiftesdebatten (Antman et al 1993) kommer att sammankopplas med SSU:s egenmaktsbegrepp och uppfattas som ett återförande av välfärdsstatliga uppgifter till, främst, familjen och därmed kvinnan (jfr citat av Thorgren (1993) i kapitel 1). SSU tidskriften *Tvärdrags* dåtida redaktör sammanfattar senare detta som att: ”Även vänsterns debatt fastnade i det civila samhällets roll som utförare” (Bengtsson 1999:147). Zetterbergs användning av civilsamhällsbegreppet kritiserar senare av Dahlkvist (1995:212) som menar att det utgör en ”nutida uppfinning, sprungen ur nuets politiska och ideologiska behov” samtidigt som det gör anspråk på en idéhistorisk relevans som inte är möjlig att finna. Dessutom, påpekar han, har modellen på senare år utvecklats när marknaden tillförts som en tredje domän utöver den tidigare distinktion mellan just stat och (civil)samhälle vilket ytterligare problematiserar denna konstlade tudelning. När Wijkström & Lundström (2002) presenterar en modell för att kart-

¹² Av Håkan Arvidsson och Lennart Berntsson i boken *Makten, socialismen och demokratin*, 1980.

lägga och analysera den ideella sektorn så utvecklar de, utan att själva beskriva det så, en mer användbar modell för analys av civilsamhällets förhållande till andra samhällssfärer. Genom att bland annat tillföra ytterligare en dimension, menar jag att de lyckas överbrygga den problematik som SSU fastnade i.

Figur 3: Samhällets sfärer och sektorer

Källa: Wijkström & Lundström (2002:7)

I denna modell framträder såväl likheter som skillnader gentemot den modell som Zetterberg & Ljungberg använde för sin beskrivning av civilsamhället. För det första arbetar Wijkström & Lundström med fyra sfärer medan Zetterberg & Ljungberg talade om tre domäner och för det andra tillförs varje sfär vad som kan kallas en utförarsektor. I den statliga sfären ingår den offentliga sektorn. I näringslivssfären, motsvarande marknaden, ingår företagssektorn och i civilsamhällssfären den ideella sektorn. Den fjärde sfären kallas familje- eller samlivssfären och innehåller hushållssektorn. Därmed frikopplas, istället för som hos Zetterberg & Ljungberg underordnas, den ideella sektorn från hushålls- eller familjesektorn vilket kan underlätta en analys av civilsamhällsfärens förhållande till såväl den statliga som näringslivssfären, eller den ideella sektorns förhållande till den offentliga respektive företagssektorn. Därmed påminner modellen också om den organisationstypologi som Ahrne (1990) utvecklat och där såväl stat som familj betraktas som organisationer.

När Wijkström & Lundström inför sektorer som en ytterligare dimension i de olika sfärerna innebär det, som jag tolkar modellen, att dess syften synliggörs. Den ideella sektorn har andra syften och möjligheter än hushållssek-

torn och när relationerna inom respektive sfär beskrivs hamnar begrepp som kärlek och vänskap i hushållssfären medan civilsamhällets sfär får begreppen utopier och ideologier samt civil olydnad. Relationsbegreppen inom den statliga sfären blir skattesystem och riksdagsval medan de inom näringslivssfären är affärsavtal och produktionssystem. Formandet av normer, värderingar och utopier sker enligt denna modell inom just civilsamhället, alltså frikopplat från såväl staten som marknaden men, vilket är det särskilt intressanta, också från familjen. Staten och marknaden blir därmed möjliga att styra och/eller kontrollera utifrån de överenskommelser som skapats inom civilsamhället och familjssfären kan reserveras för det mer individuella och privata, kärlek och vänskap skriver Wijkström & Lundström. Därmed menar jag att vi kan tala om den ideella sektorn som en form av kollektiv arena.

Genom att införa sektorsbegreppen i modellen synliggörs också att dessa förhåller sig till varandra på ett annorlunda vis än vad som framgår av Zetterberg och Ljungbergs modell. Wijkström & Lundström menar att diskussionen om den ideella sektorn och civilsamhället sådan den kommit till uttryck i Sverige har relaterat den till välfärdsstaten. Därmed har det också blivit smidigt att i en förenklad polarisering tala om det offentliga kontra det privata eller demokrati gentemot marknad. För anhängare av en stark offentlig sektor har ideella organisationer kunnat likställas med privatisering av verksamhet (jfr Antman et al 1993). För strikta marknadsliberaler symboliserar den samtidigt en korporativ samhällsmodell där den enskilde individen hamnar i kläm mellan organisationernas samarbete med staten (jfr Micheletti 1994). För båda sidor i denna debatt utgör därmed den ideella sektorn ett hot.

Frikopplat från denna blockdebatt skulle istället den ideella sektorn kunna betraktas såsom en kollektiv arena, ett forum för normskapande och gemensam diskussion, kort sagt en deltagardemokratisk arena i, för att följa Amnå (2005), Habermas´ anda. Detta är också vad Wijkström & Lundströms (2002) beskriver när de framhåller folkrörelserna som stilbildare för hela förenings-Sverige just genom att peka på dess förmåga att kombinera en resultatinriktad verksamhet med en demokratisk medlemsskolning. Även den statliga Demokratiutredningen (SOU 2000:1) beskriver folkrörelser, medborgarsammanslutningar och föreningsliv som just demokratiskolor och pekar på dess dubbla funktion, eller som de benämner dem, en horisontell och en vertikal kapacitet. Den horisontella utgörs av interna diskussioner och samtal och innebär att deltagarna lär samverka och demokratiskt tänkande. Den vertikala innebär att denna lärdom får genomslag som motkrafter mot olika former av maktutövning. Utredningen menar att det ur demokratisk synpunkt är nödvändigt att båda dessa kapaciteter kommer till uttryck och utvecklas inom organisationerna och skriver:

Där jämkas medlemmarnas åsikter samman till gemensamma idéer och strävanden. Beslut fattas, för vilka medlemmarna tvingas ta gemensamt ansvar (SOU 2001:1, s. 194).

Folkrörelsens förändring

När Ahrne & Papakostas (2002) beskriver den moderna medlemsorganisationens utveckling pekar de på dess ursprung att samla och organisera de mångas små resurser, varje medlems insats, för att därigenom åstadkomma ett resultat. Men, menar de, dagens medlemsorganisationer har inte behov av dessa medlemsresurser, vare sig i form av arbetskraft för organisationens ändamål eller, åtminstone i många fall, av medlemmens direkta ekonomiska bidrag genom sin medlemsavgift. Istället tillförs de ekonomiska medel från annat håll, oftast via statliga eller kommunala bidrag med vars hjälp personal kan anställas som i nästa steg även gör medlemmen som ”arbetskraftsresurs” överflödigt. Med detta resonemang vänder Ahrne & Papakostas upp och ned på diskussionen om det minskade engagemanget i folkrörelser och föreningsliv. Det är inte medlemmen som överger organisationen utan tvärtom organisationerna som överger sina medlemmar, är deras förklaring. Men därmed inte sagt att organisationen också har övergivit sin uppgift att tillfredställa medlemmarnas behov. Tvärtom förmår många gånger de nya resurser som ersatt medlemmens aktivitet att än bättre tillfredställa dessa behov men därmed har också medlemmen förvandlats till sin organisations kund. Ur ett perspektiv kan detta ses som själva meningen med folkrörelsers och idéburna medlemsorganisationers syften och mål, att uppnå detta tillstånd av för medlemmen problemfri tillvaro. Det tillstånd då organisationen i sig själv skulle kunna avvecklas som obehövligt vilket kan sägas vara det långsiktiga målet för många idéburna folkrörelser, inte minst de arbetarrörelseanknutna. Ur ett annat perspektiv, om detta problemfria tillstånd faktiskt inte är uppnått, innebär en förändring där medlemmen förvandlas till kund i sin egen organisation samtidigt ett inomorganisatorisk särskiljande.

Axelsson (1992) använder begreppsparet idéburen respektive idébärande för att beskriva denna förändring. Så länge medlemmen är delaktig i det långsiktiga tankesättet, i idén, benämner han organisationen som idébärande. Efter särskiljandet, när medlemmens intresse tillåts stanna vid det instrumentella trots att organisationens båda linjer fortfarande kvarstår, väljer han begreppet idéburen. Låt mig exemplifiera denna problematik med just Hyresgäströrelsen och den hösten 2003 aktuella diskussionen om ett nytt hyresättningssystem i Stockholm. Själva tanken på ett solidariskt utjämnande av hyror, en sorts rättvis fördelning utifrån andra kriterier än faktisk kostnad eller renodlad kamp gentemot hyresvärden, traditionell klasskamp, förutsätter visionen om någon form av kollektivt och/eller självförvaltad system. Hyressättningssystemet bygger på idén med det kommunala bostadsföretagets självkostnadsprincip som marknadsstyrande, det system som Kemeny (2003) benämner den integrerade hyresmarknaden. Det innebär också samma typ av kompromiss med den kapitalistiska samhällsordningen, här i form av privata hyresvärdar, som möjliggjorde den solidariska lönepolitikens framgångar och Saltsjöbadsandan (se kap. 3).

Hyressättningssystemet har debatterats livligt under hösten 2003, inte minst på organisationens hemsida, och merparten av inläggen har varit kritiska (Hyresgästföreningen 2003). Ur ett målrationellt och individuellt medlemsnytteperspektiv så är denna kritik sannolikt ofrånkomlig. För att förstå hyressättningssystemet måste det betraktas i ljuset av en mer värderationellt inriktad helhetssyn, organisationens grundläggande idé, dess långsiktiga mål. Betyder då detta att organisationens lång- respektive kortsiktiga mål står i konflikt med varandra? Ur organisationens perspektiv gör det inte det, hyressättningens kortsiktiga effekter siktar mot en framtida utjämning som kan betraktas som rättvis ur ett helhetsperspektiv. Problemet uppstår när den enskilde medlemmen anlägger ett annorlunda perspektiv vilket är ett rimligt agerande utifrån en konsumentroll. Ett av folkrörelsens kännetecken är att den strävar gentemot ett långsiktigt mål, idén eller visionen, men att den samtidigt representerar ett mer konkret, och därmed ofta kortsiktigt intresse. När denna dubbla roll vägleder organisationen samtidigt som dess medlemmar bara upplever det korta perspektivet som grund för sitt medlemskap så uppstår en intern konflikt.

Individualisering som det modernas uttrycksform

Ur ett organisationsteoretiskt perspektiv kan denna konflikt förstås som ett uttryck för det Ahrne & Papakostas (2002) kallade organisationens övergivande av sina medlemmar men det kan också förstås som en del i en mer allmänt pågående individualisering av det moderna samhället i sin helhet. Ur ett sådant perspektiv blir minskad medlemsaktivitet inget problem utan tvärtom en bekräftelse av den nya människotyp som sägs befolka det post-kollektivistiska eller senmoderna samhället. Exempelvis visar SCB (2003:63ff) i sina mätningar att engagemanget i så kallade samhällsinriktade organisationer, boendeföreningar, miljöorganisationer och socialpolitiska grupper minskat under 1990-talet och att det framförallt är yngre människor som uteblir. Likaså har fackligt engagemang, mätt i antal förtroendeuppdrag, minskat med ungefär 20 procent under 90-talet och också om mötesdeltagande istället används som aktivitetsmått kvarstår i stort sett siffrorna, det är marginellt fler som då kan räknas som aktiva (SCB 2003:160-167). När Vogel et. al. (2003) analyserar dessa mätningar så skriver de:

Att flera blir passiva behöver inte betyda så mycket för hur föreningen lyckas i sin roll som välfärdsproducent eller att spela en viktig roll som kritiker eller länk mellan staten och civilsamhället. I det *externa* perspektivet är inte längre medlemsaktivitet i sig något större problem (Vogel et al 2003:86).

Utifrån detta perspektiv blir det tydligt hur en organisation som Greenpeace kommit att utmålans som exempel på en modern organisation i takt med tiden och också kommit att bli förebild för arbetarrörelseanknutna folkrörelser

etablering av nya verksamhetsformer.¹³ Greenpeace fungerar som ”kritiker och länk” mellan staten och enskilda individer genom att utnyttja det Castells (2000a) kallade den nya informationstekniken och har därför inget behov av egentliga medlemmar. Det folkliga stöd och den förankring som behövs verifieras istället med hjälp av opinionsundersökningar och någon medlemsdemokrati blir därmed heller aldrig aktuell. Aktiva medlemmar, som också skulle kunna ha synpunkter på verksamheten, kommer tvärtom att utgöra ett effektivitetshinder för organisationen (jfr Boström 2001:73; Ahrne & Papakostas 2002:154ff).

Greenpeace sympatisörer exemplifierar därmed det individuella politiska handlandet och representerar den motbild som finns gentemot bilden av att samhällsengagemanget skulle ha minskat under senare år. Denna motbild menar att engagemanget bara bytt form och arena och att fler idag är politiskt aktiva genom att skriva under protestlistor, ta kontakt direkt med politiker och yttra sig offentligt (se ex SOU 2000:1; Sörbom 2002). I två jämförande undersökningar från 1993 respektive 1998 har Jeppsson-Grassman & Svedberg (1999) kommit fram till att människors föreningsengagemang och vad de kallar informella insatser istället ökat under den undersökta perioden. Denna skillnad gentemot undersökningarna ovan kring samhällsengagemang förklarar Jeppsson-Grassman & Svedberg med att de avstått från:

/.../ normativa bestämningar av vad som kan räknas som ”bra” frivilligarbete (för demokratin, som hjälpinsats, etc.) och som mindre bra. (1999:129).

Istället säger de att de velat fånga upp allt frivilligarbete i föreningsliv med grundtanken att allt kan ses som uttryck för ”gestaltningar av medborgarskap”. Med detta perspektiv kan de också sägas ansluta till den teori som utvecklats av Robert Putnam (1996) om att all form av gemensam aktivitet såsom fägeliskådarföreningar och sångkörer bidrar till att stärka demokratiska strukturer och en demokratisk samhällsorganisation. När Giddens (1996) beskriver individualismen som ett resultat av utvecklingen mot det senmoderna samhället förklarar han det som att individen som individ fått större resurser, såväl materiella som kognitiva, för att på egen hand påverka och förändra sina livsbetingelser och därmed blivit mer reflexiv. Ur detta perspektiv skulle folkrörelser, eller kollektiva sammanslutningar över huvud taget, bli överflödiga.

Fackföreningsrörelsen och individualismen – två olika synsätt

Sörboms (2002) studie av tre generationer svenska fackföreningsmedlemmar tar bland annat Giddens teori om den reflexiva människan som en av sina

¹³ Nätverket ”Jag vill ha bostad nu”, uppbyggt på initiativ av Hyresgästföreningen i Stor Stockholm, utgör ett exempel på en verksamhet där Greenpeace modellen utgjort förebild (Ek 2003a).

utgångspunkter och finner stöd för den. Genom intervjuer visar hon hur de fackföreningsmedlemmar som kom ut i arbetslivet under 1940- och 50-talet präglades av en stark auktoritetstro och uppvisade ett stort förtroende för såväl organisationen som dess företrädare, legitimiteten togs för given. För de medlemmar som kom ut i arbetslivet under 70-talet var istället viljan att få vara med, att delta i det kollektiva arbetet, påtaglig medan den yngsta generationen som gick med i facket under 90-talet uppvisade de kännetecken som tillskrivits den moderna, reflexiva, människan. Studien som primärt undersöker det jag ovan kallat politisk handlande utmynnar i att detta individualiserats. Istället för exempelvis partipolitiskt deltagande utgör numera aktiviteter som exempelvis sopsortering och märkesbojkott det politiska handlandet. Studien visar också att denna förändrade inställning till det politiska handlandet, från kollektivt till individuellt är gemensam för de olika generationerna. Det går alltså inte, menar Sörbom (2002:218f) att som gjorts i tidigare studier (ex Inglehart 1977), betrakta individualismens utveckling som en generationsfråga, det är medborgaren generellt som har blivit mer individualistisk. Även de äldre har frångått sin tidigare auktoritetstro.

Bruhns (1999) undersökning av individualiseringen inom industritjänstemannafacken tar detta i en annan riktning när han belyser förändrade attityder och minskat kollektivt engagemang utifrån den kapitalistiska produktionsordningen. Med denna materialistiska utgångspunkt menar han att det är den grundläggande konflikten mellan arbete och kapital som även förklarar individualiseringen därför att:

Den ideala produktionsmodellen för det allt mer koncentrerade och globaliserade kapitalet är den oreglerade konkurrensen på de olika marknaderna. Denna erkänner inga mellanled mellan individer och företag. Marknadssamhället innebär atomisering (Bruhn 1999:257f).

Därmed är det produktivkrafternas utveckling och framförallt en allt mer förfinad arbetsdelning som i sig förutsätter individualiseringen. Efter kommunismens fall i Östeuropa förstärks också bilden av den kapitalistiska produktionsordningen som ”den enda vägen”, och dess konsekvenser i form av bland annat individualisering ifrågasätts knappast alls längre, menar Bruhn. Istället lever staten upp till uppgiften att reproducera den bestående samhällsordningen och de rådande maktrelationerna, att fullgöra borgarklassens maktintresse genom att bryta upp gruppbildningar och splittra individerna, den uppgift den tilldelats i den marxistiska teorin, skriver Bruhn med hänvisning till Engels (1973). När Berggren et al (2002) diskuterar förutsättningarna för den optimala tillväxten mot bakgrund av den i kapitel två berörda diskussionen om chockterapi som medel för den östeuropeiska transitionen tangerar de Engels beskrivning men utifrån diametralt motsatt håll. De skriver att en väl avvägd ekonomisk politik kräver att ”allmänintresset

kan hävda sig i förhållande till olika särintressen” (Berggren et al 2002:38). Eftersom särintresset beskrivs som detsamma som olika intressegrupper kommer också definitionen av allmänintresset att sammanfalla med Bruhns ”splittrade individer” eller en totalt oorganiserad allmänhet.

Bruhns (1999) atomisering och Berggrens et al (2002) allmänintresse har individen avskiljd från kollektivet som gemensam nämnare och individualism framstår allt mer som ett av det moderna samhällets tydligaste kännetecken (jfr Bauman 2000, Beck 1996, Giddens 1999a, Ziehe 1986). I *Den tredje vägen*, som närmast kan beskrivas som en politisk handlingsplan för denna nya individualism, beskriver Giddens (1999b) några av dess förutsättningar. Han menar där att kollektivens tid är förbi men att det måste skapas en ny form av ”social solidaritet” som kan fungera inom den nya individualismen. Han kallar denna nya form för en ”institutionaliserad individualism” och syftar uppenbart på välfärdsstatens institutioner. I en kritisk kommentar till Giddens frågar sig Liedman (1999) om det kan finnas solidaritet i en värld där människor mer och mer framträder som individer och där de avgörande gemenskaperna tycks finnas utom synhåll, varefter han pekar på att även solidaritetsbegreppet genomgått en innehållslig förändring över tid. När Durkheim talar om solidaritet som ett *faktum*, avses det nödvändiga behovet av att vara solidariska människor emellan. Solidaritet var en livsnödvändighet eftersom människor var beroende av varandra. Solidaritet i dagens politiska retorik, skriver Liedman, är snarare solidaritet som en *känsla*, en sorts empati med dem som har det sämre, snarlikt en sorts kristen barmhärtighetstanke. Giddens institutionaliserade individualism i form av en välfärdsstat kan därmed endera betraktas som just ett uttryck för denna solidaritet ”som känsla” eller så får den betraktas som den auktoritära stat vars uppgift är att bryta upp gruppbildningar enligt Bruhns beskrivning ovan.

Folkrörelsens vägval

När Olsson (1999) beskriver hur frivilligorganisationer uppstår talar han om dess tre utvecklingsfaser där den första, för-fasen, kan betecknas som en mycket löslig samling kring en upplevd brist. Människor samlas för att de känner behov av att komma till rätta med ett problem eller en brist och ibland kan själva samlingen vara tillräcklig. Formuleras däremot också en idé om en möjlig lösning av problemet så har det hela övergått i tillblivelsefasen där idén utvecklas och samarbetet organiseras. Den sista fasen, mognadsfasen, innebär att en organisation formerats och tillskansat sig ett antal resurser, har byggt upp en medlemskår och ett ledarskap samt formulerat och förankrat sin idé. De organisationer som Olsson studerat, bland annat ”No-aks ark” och ”5i12-rörelsen”, befinner sig precis som många av de nya sociala rörelserna mellan tillblivelse- och mognadsfasen och är med Axelssons (1992) begreppsuppdelning just idébärande. Många av de nya sociala rörelser som uppstått under senare år kan också sägas ha som kännetecken att bli

kvar i detta stadium, att aldrig övergå till mognadsfasens formella organisering. De lösliga nätverken blir därmed ett sätt att bevara det idébärande och kan sägas representeras av såväl anti-globaliseringsrörelsen som olika rättvisseaktivister. Men icke-organiseringen innebär samtidigt en begränsning av möjligheten till inflytande som också kan ses som en anpassning till den beskrivna kundinriktningen om än under beteckningen proteströrelse (jfr Wirtén 2005).

De klassiska folkrörelserna, åtminstone de inom arbetarrörelsen som studeras här, har däremot sedan länge passerat mognadsfasen och kan i de flesta fall med Axelssons begreppspar beskrivas som idéburna. Därmed räcker heller inte Olssons (1999) tre faser för frivilligorganisationernas utveckling till för att belysa dessa äldre organisationer. I Brännlund & Strutz (1989) modell, vars främsta syfte är att analysera mänskliga drivkrafter för delaktighet men som de menar också är användbar för att studera medlems- och frivilligorganisationers utveckling, ges dock detta utrymme. Medan Olssons tre faser utgör en utvecklingstrappa använder Brännlund & Strutz fyra faser formade som en cirkel. I de två första faserna sammanfaller de båda modellerna och Brännlund & Strutz menar att såväl familjer som organisationer börjar i kaos och slutar i stagnation. Kaos blir här jämförbart med den oro och förtvivlan som i Olssons studie fick föräldrar att samlas kring en idé om nattvandringar. Den mognadsfas som hos Olsson visar en färdigutvecklad organisation motsvaras hos Brännlund & Strutz av vad de kallar en produktionsfas när organisationen funnit sina former och effektivt börjat verka i enlighet med sina mål. Det är här som organisationen genom bland annat byråkratisering kan komma att övergå från det idébärande till det idéburna (jfr Weber 1983).

Intressantast är dock den fjärde fasen där organisationen stagnerar och det kan naturligtvis te sig lockande att beskriva folkrörelserna, industrisamhällets organisatoriska innovation, som att de nu befinner sig just där. Sett så blir det heller inte långsökt att betrakta folkrörelsen ur det organisationseko-logiska perspektiv där organisationer beskrivs utifrån en biologisk livscykel och därmed också hävda att folkrörelserna som organisationsform är på väg att ”dö ut” eftersom de naturligt kommer att ersättas av nya organisationsformer (Hannan & Freeman 1989). Brännlund & Strutz (1989) menar dock att det sista stadiet erbjuder en valmöjlighet där organisationen endera kan komma att luta sig tillbaka i vad de kallar ”det trygga hörnet” vilket torde leda till den nämnda sotdöden.¹⁴ Men den kan också, menar Brännlund & Strutz, när inre och yttre krafter tvingar fram en förändring välja i vilken riktning denna förändring skall ske. Det är detta som Bruhn (1999) beskriver som att de fackföreningar han studerat istället för att följa den hegemoniska

¹⁴ Trygga hörnet är en under 90-talet ofta använd metafor när organisationskonsulter med hänvisning till ”Facit” och ”DDR” förespråkade organisationsförändringar och kvalitetsutvecklingsprogram inom de ”gamla” folkrörelserna.

inriktningen gentemot mer av individualism mycket väl skulle kunna satsa på en mer kollektiv utveckling, att de har ett val (1999:315).

Två olika former av individualism

Valet mellan en kollektiv respektive individualistisk utveckling påverkas dock av det jag kallat systemskiftesdiskursen och som Bruhn talar om som den hegemoniska inriktningen. När Giddens (1999b) väljer att påpeka vad han kallar marxismens inbyggda motsättning som ser slutmålet som den fria individen och vägen dit som kollektivets kan det naturligtvis tolkas som att han betraktar sin institutionaliserade individualism som ett slutmål och dess reflexive individ som fri. Men detta är en väl begränsad syn på såväl individ som kollektiv och utgår från vad Coniavitis (1984:168) beskriver som en kvantitativ individualism med ursprung i upplysningen, där staten ses som garant för individens olika behov för att kunna vara individ. Lagar och rättsväsende är den grundläggande förutsättningen för denna individualism men det kan också utvecklas till den välfärdsstat som jag sagt motsvarar Giddens institutionaliserade individualism. Held (1997) beskriver dessa båda ytterligheter som skiljedomaren respektive den beskyddande riddaren. Oavsett vilken av de båda ytterligheterna som dominerar så har i detta system såväl politik som demokrati reducerats till vad Laclau & Mouffe (2001) beskriver som en enkel tävlan mellan företrädare för respektive ytterlighet, det vill säga den renodlade liberala demokratimodellen. Men, menar Coniavitis (1984), det finns också en kvalitativ individualism, formad ur individens relationer till andra människor och till samhället. Individen behöver med andra ord inte vara individuell i den bemärkelse som liberalismen, och numera marknadshegemonin, beskriver henne. Istället är det möjligt att tala om en kollektiv individ, men denne behöver arenor för kollektivt handlande. En sådan arena utgör folkrörelsen när den uppträder som samhällsinriktad (Johansson 1996) eller som organiserad samhällskraft (Rothstein 1992).

Den bild som de olika undersökningar och rapporter som redovisats ovan ger av folkrörelsen är att den förändrats under senare år. Dels har organisationen getts andra resurser för sin verksamhet och dels har medborgarna funnit andra uttrycksformer för sitt politiska handlande. Därmed har också folkrörelsens roll och uppgift förändrats och detta kan förstås som en konsekvens av det senmoderna samhällets utveckling. Samtidigt innebär mitt teoretiska perspektiv att de olika redovisningarna ovan, om exempelvis en mer reflexiv människotyp, i sig själva medverkar till den ovan beskrivna förändringen. De blir genom det diskursiva samspelet självuppfyllande vilket belyses av det val som Bruhn (1999) tillskriver tjänstemannafacket. På samma vis medverkar systemskiftesdebatten (Antman et al 1993) till den polarisering mellan offentligt och privat som i Wijkström & Lundströms (2002) modell marginaliserade den ideella sektorn. Folkrörelsen reducerades till en,

som Vogel et al (2003) skrev ”länk mellan staten och civilsamhället”, istället för att själv utgöra civilsamhället vilket var mer i linje med de kännetecken den inledningsvis gavs av folkrörelseutredningen (SOU 1987:33). Sammantaget bidrar samtliga redovisningar av, och uppfattningar om, folkrörelsen till de sammanhang i vilket den formas. De medverkar till hur mitt empiriska material har producerats, distribuerats och konsumerats som det uttrycks i Faircloughs (2002) modell. Det vill säga bidrar i formandet av folkrörelsens diskursiva praktik. I nästa kapitel skall jag söka den självbild som på samma sätt bidrar i detta formande.

5. Folkrörelsens självbild och den svenska modellen

I detta kapitel är avsikten att försöka inringa den självbild, eller de självbilder som den svenska arbetarrörelseanknutna folkrörelsen uppvisar och som i linje med mitt perspektiv bidrar till konstruktionen av dess diskursiva praktik. En möjlighet att söka denna bild menar jag finns inom ramen för de så kallade demokratiutvecklingsprojekt som under framförallt 1990-talet genomförs av bland annat folkrörelseorganisationer gentemot det systemskiftade Östeuropa. I såväl fackföreningsrörelsens stöd till de östeuropeiska fackföreningarnas omvandling som i ABF:s medverkan i tillskapandet av en broderorganisation uppträder de svenska organisationerna som förebilder. De erbjuder den svenska modellen som ett fungerande alternativ i ett liberaldemokratiskt och marknadsekonomiskt system. Genom att studera hur denna förebild framträder menar jag att det blir möjligt att också komma åt folkrörelsens självbild. För att finna dessa bilder använder jag såväl externa betraktelser av folkrörelsen, i form av de tre utvärderingsrapporter som redovisades i kapitel två, som min studie av samarbetsprojektet *Utbildning i vuxenpedagogik – sommarkursen* - som underlag.

Folkrörelsen och staten

När svenska folkrörelser deltar i vad som ofta kommer att benämnas demokratiutvecklingsprojekt gentemot Östeuropa sker det naturligtvis utifrån en rad olika orsaker och bevekelsegrunder. Såväl ideologiska motiv som en tradition av internationellt arbete liksom, för exempelvis fackföreningsrörelsen, ett egenintresse av en viss utveckling i närområdet bidrar. En icke oväsentlig anledning finns dock även i de ekonomiska förutsättningar som erbjuds och som huvudsakligen förmedlas via den svenska staten. Samma år som Berlinmuren föll, 1989, föreslog den svenska regeringen att en miljard kronor skulle avsättas för, som det kallades, strategiskt stöd kring genomförandet av det demokratiserings- och reformeringsarbete som påbörjats i Östeuropa. Redan då uttalades att det svenska stödet skulle kanaliseras via redan existerande organisationers engagemang varvid statens egen roll begränsades

till finansiering och övergripande målformulering (Proposition 1990/91:100). Som övergripande syfte angavs att verksamheten skulle bidra till ett gott grannskap i Östersjöregionen och medverka till utvecklingen av ett demokratiskt och integrerat Europa. Fyra målområden fastställdes som prioriterade i arbetet: Säkerhetsgemenskap, demokratins kultur, en socialt hållbar ekonomisk omvandling samt en miljömässigt hållbar utveckling. Det är främst inom målområdet demokratins kultur som de svenska folkrörelserna kommer att medverka och i propositionen beskrivs detta målområde i tämligen vida ordalag. Den demokratiska kulturen definieras som mänskliga rättigheter som i sin tur specificeras som sociala, politiska, medborgerliga och ekonomiska (Proposition 1990/91:100, bilaga 5, s. 54). Särskilt framhålls den ekonomiska omvandlingen av Östeuropa som ett stärkande av mänskliga rättigheter och därmed som en del i tillskapandet av en demokratisk kultur.

När riksdagen våren 1990 beslutade om den så kallade Östersjömiljarden avsattes 90 miljoner till vad som benämndes folkrörelsestöd och kultursamarbeten med motiveringen att:

I det bilaterala samarbetet spelar också folkrörelserna och de enskilda organisationerna en viktig roll. Genom insatser på många olika samhällsområden, inklusive miljöområdet och på det humanitära området, nås en stor bredd i kunskapsöverföring och erfarenhetsutbyte. Kontakter skapas som även kan ha betydelse för att stärka den demokratiska utvecklingen i länderna (Proposition 1990/91:100, s. 65).

De projekt som svenska folkrörelser kommer att genomföra i syfte att stärka den demokratiska kulturen i Östeuropa finansieras oftast via detta statliga stöd som hanteras av SIDA. Vanligtvis sker finansieringen enligt den så kallade 80-20 principen, där SIDA svarar för 80 procent av de ekonomiska resurserna och respektive organisation för 20 procent som en egeninsats. Medlen fördelas dock i de flesta fall via olika samordningsorgan med anknytning till de olika organisationerna varvid dessa i vissa fall också kan bidra med en del av den 20-procentiga egeninsatsen. SIDA, som benämner dessa organ för ramorganisationer, hade 2002 samarbete med 13 sådana mellan vilka man fördelade det årets 63 miljoner kronor i folkrörelsestöd. Såväl Olof Palmes internationella center (OPC) som LO/TCO:s Biståndsnämnd, vars utvärderingar används i detta kapitel, utgör sådana ramorganisationer.

OPC förmedlar medel till flertalet av de arbetarrörelseorganisationer som genomför internationella projekt och år 2002, när mitt fältarbete inleddes, förmedlades 58 utvecklingsprojekt gentemot Öst- och Centraleuropa. Fyra av dessa utgjordes av samarbetsprojekt mellan ABF och estniska AHL varav ett var projektet *Utbildning i vuxenpedagogik* som jag följt. Projektet genomfördes som ett samarbete mellan några ABF-avdelningar på Södertörn och

AHL i Tartu och dess syfte beskrevs som att ge folkbildnings- och studiecirkelledare nya kunskaper om folkbildningens roll för en demokratisk utveckling av samhället. Kursdeltagarna bestod av såväl fackligt aktiva som lärare i engelska verksamma inom ungdomsskolan i Estland. De senare är också cirkelledare i engelska inom AHL vilket motiverade utbildningen i vuxenpedagogik medan de förra är fackligt aktiva på sin fritid och i övrigt verksamma som bland annat skogsarbetare, handels- eller sjukvårdsanställda. Som ett viktigt inslag utpekades i projektansökan det erfarenhetsutbyte mellan svenska och estniska folkbildare som kom att materialiseras i den gemensamma kurs, *sommarkursen*, som i juni 2003 avslutade projektet då också fem fackligt aktiva representanter för ABF i Sverige deltog.

Bilden av det svenska folkrörelsestödet till Östeuropa

Den svenska statens östsamarbeten utvärderades år 2000 i syfte att ge underlag för en eventuell förlängning, med en femte period, och utvärderarna framhåller särskilt det positiva utfallet inom just demokratimålets område. De skriver att merparten av verksamheterna inom detta målområde har utförts av organisationer och folkrörelser med finansiering från staten och att detta arbetssätt har utgjort ett värdefullt bidrag till de berörda ländernas demokratiska utveckling samtidigt som det bidragit till att förstärka grannlandsrelationerna (SOU 2000:122a). Därför, menar de, bör denna verksamhet fortgå i nuvarande former även efter att de berörda länderna eventuellt blivit medlemmar i EU, trots att detta normalt skulle innebära att ansvaret för utvecklingsstödet överförs till EU-nivån. Det sammanfattande intrycket av stödet via svenska enskilda organisationer, menar utvärderingen, är att det haft stor relevans för demokratimålet och att organisationerna egna, ofta ideella, insatser bidragit till kostnadseffektivitet. Samtidigt beskrivs hur organisationernas egna medlemmar genom samarbetena tillägnat sig nya synsätt och stärkts i sin roll som samhällsaktörer. Därför, menar utvärderingen, finns det även ur ett svenskt perspektiv ett intresse av att fortsätta arbetet i befintliga former.

De enskilda, ofta ideella, organisationernas insatser har alltså två sidor, både att stödja och påverka utvecklingen i öst och att själva därigenom utvecklas. Även här framträder således det som i förra kapitlet beskrevs som folkrörelsens dubbla uppgift, kombinationen av påverkan och självutveckling till gagn för samhällets reproduktion. Men dubbelheten framträder också ur ett delvis annorlunda perspektiv när Svenska Institutet i början av nittiotalet gavs tilläggsuppdraget att främja demokratiutvecklingen i Öst- och Centraleuropa. Eftersom institutets egentliga uppdrag är det som kallas ”Sverige-främjandet”, att sprida kunskap om Sverige internationellt, torde kombinerandet av dessa båda uppdrag betyda att det som kallas den svenska modellen också här blir förebild för demokratiutvecklingen i öst.

Redan från början har den svenska regeringen också markerat att stödet till Östeuropa skall ses som en tillfällig insats under omvandlingsprocessen och i det betänkande som avlämnas i anslutning till utvärderingen (SOU 2000:122b) sammanfattas regeringens ursprungliga motiv för verksamheten som att:

/.../ underlätta omvandlingsprocessen, först till en demokratisk, social marknadsekonomi och i förekommande fall underlätta kandidatlandets konvergens med EU-länderna (SOU 2000:122b, s. 43).

Genom användningen av begreppet ”social marknadsekonomi” markeras här en skillnad gentemot den renodlade kapitalism som i det tidiga 1990-talet invaderade Östeuropa och som bland annat inkluderade den så kallade chockterapi (se kap. 3). Såväl utvärderingen som betänkandet (SOU 2000:122a; 2000:122b) beskriver alltså den svenska statens östeuropainriktning som en sorts mellanting mellan ett win/win samarbete och ett utvecklingsbistånd. Utifrån skillnaden mellan begreppen ”samarbete” respektive ”utvecklingssamarbete” konstaterar betänkandet att statens roll som framförallt finansiär snarast borde benämnas som ett ”utvecklingssamarbete” eftersom ”ett *naturligt* (min kurs.) samarbete utan statligt stöd vuxit fram på många områden” (SOU 2000:122b, s. 42). Begreppet samarbete har därför blivit otidsenligt för de statliga aktiviteterna samtidigt som begreppet utvecklingssamarbete egentligen skall beteckna en biståndsverksamhet. I närområdet, där verksamheterna framförallt utgår från ett win/win perspektiv blir den normala betydelsen av dessa båda begrepp därför inte relevant varför en pragmatisk inställning kring östsamarbetena är motiverad enligt betänkandet (SOU 2000:122b, s. 46).

En tolkning av detta resonemang är att verksamheten rymmer en strävan att exportera den svenska samhällsmodellen. Det vill säga den samförståndsmodell som utgick från det korporativa samarbetet. Den tydliga inriktningen mot att låta inte minst satsningarna inom demokratimålet genomföras av olika folkrörelser vars aktiviteter i öst beskrivs som organisationsutveckling stöder en sådan tolkning. Folkrörelserna bidrar i tillskapandet av sina motsvarigheter vilket också belyses av den nordiska fackföreningsrörelsen uttalade ambition att i öst medverka till en facklig utveckling liknande den nordiska (Janérus & Larsson 2000). LO/TCO bistånds nämnds utvärdering av det fackliga stödet till Baltikum (Janérus & Larsson 2000) återger också SIDA:s syn på hur utvecklingssamarbetena via enskilda organisationer skall bidra till att fördjupa den demokratiska kulturen i Central- och Östeuropa genom organisationernas medverkan till framväxten av ett civilt samhälle. Utvärderingen tolkar detta civila samhälle som demokratiska organisationer som engagerar sig i samhällsfrågor och agerar i utrymmet mellan stat och individ (Janérus & Larsson 2000:17). Detta utrymme mellan stat och individ

var dock vad som problematiserades i förra kapitlets diskussion om folkrörelsens roll och det civila samhällets definition. I östsamarbetena deltar dock folkrörelsen som en tydlig part, vid sidan av staten, varvid den svenska modellen såsom den ovan beskrivits upprätthålls. Med ekonomiskt stöd från staten bidrar folkrörelsen i utvecklingen av en demokratisk kultur i Östeuropa samtidigt som den genom själva projektet ger de egna medlemmarna en möjlighet till kunskapsutveckling. Inte minst för en organisation som ABF innebär detta en del i det egna folkbildningsarbetet och bidrar till att upprätthålla bilden av organisationen som demokratiskola.

Nu omfattar den svenska statens stöd till utvecklingen av Östeuropa naturligtvis mer än detta folkrörelsesamarbete och ovan nämndes de fyra huvudmålen. Inte minst utgör miljömålet en väsentlig satsning som dock ligger utanför ramen för detta arbete. På samma sätt som staten har flera syften med sitt östsamarbete har sannolikt olika folkrörelser en lång rad olika skäl och bevekelsegrunder för sitt deltagande i dessa projekt. En gemensam nämnare torde dock vara den genom det statliga stödet tillskapade möjligheten att delta i verksamheten varvid också det korporativa samarbetet befästs. ”Det fanns ju pengar så jag skrev ihop ett projekt” som en före detta projektledare beskrev anledningen till att just den verksamheten kom till stånd.¹⁵ Därmed inte sagt att projekten inte skulle uppfylla sina syften eller följa de mål som bidragsgivaren fastställt. Men såväl den ekonomiska möjligheten som traditionen av samarbete med staten utgör drivkrafter när folkrörelserna initierar sina projekt och bidrar till att upprätthålla bilden av den svenska modellen. Därmed är det dags att inleda en analys av hur den självbild/förebild som de svenska folkrörelserna medför i sina samarbeten i österled framträder. Jag gör det genom att utgå från svenska ABF:s samarbeten med sin estniska motsvarighet, folkbildningsorganisationen AHL och framförallt följa ett av dessa samarbeten, sommarkursen. Eftersom deltagarna vid sommarkursen till huvudsaklig del utgörs av fackligt aktiva menar jag att denna självbild också kan betraktas som mer generell än enbart representerande ABF. Jag skall dock inleda med själva samarbetets grund som finns i AHL:s bildande åren runt 1990.

Med staten som grund - ABF som förebild i Estland

Avatud Hariduse Liit (Föreningen för öppen utbildning, AHL) bildades i november 1991 av det dåvarande estniska socialdemokratiska partiet, kulturarbetarnas fackförbund, som dock tidigt lämnade organisationen samt estniska amatörteaterföreningen. Diskussion om att bilda en folkbildningsorganisation med det uttalade syftet att stärka det civila samhället hade pågått sedan 1989 och redan 1990 inleddes ett samarbete med svenska ABF (Eduards

¹⁵ Intervju 031210 med före detta projektledare inom kooperationen.

& Adelstål 1997). Under de första åren på 1990-talet genomfördes en rad gemensamma projekt mellan olika ABF-avdelningar och AHL:s nybildade lokalavdelningar runt om i landet. Ömsesidiga studiebesök utgjorde en viktig del av verksamheten och ett av syftena var uppenbart att för AHL:s aktiva visa upp den svenska verksamheten som en möjlig modell, eller kanske rent av som förebild. Inledningsvis förekom även ett omfattande ekonomiskt och materiellt stöd bland annat i form av export av kontorsutrustning och finansiering av konferenser och kurser. AHL:s uttalade ambition var redan från början att erbjuda vuxenutbildning till människor med begränsade ekonomiska tillgångar som pensionärer, arbetslösa och handikappade. Därför genomför organisationen många gånger samma typ av kurser som andra utbildningsarrangörer i Estland men till en lägre kostnad och här bidrog inledningsvis stöd från samarbetsorganisationerna. Redan tidigt erhöll organisationen också ett visst, om än litet, stöd till verksamheten från den estniska staten. De kurser som än idag dominerar verksamheten utgörs av språkkurser, företrädesvis i engelska, samt kurser kring demokrati och sociala frågor. Men på programmet fanns och finns även historia, marknadsekonomi, personlig kommunikation och datakunskap. Språkkurserna är dock fortfarande dominerande.

ABF:s samarbete med AHL utvärderades 1997 på uppdrag av Olof Palmes internationella center, den ramorganisation som förmedlat SIDA-stöd till många av projekten. Utvärderingen (Eduards & Adelstål 1997) bygger på dokumentation av 18 samarbetsprojekt som genomförts mellan åren 1991 och 1996 samt intervjuer med representanter för såväl AHL som ABF och en enkät till samtliga berörda ABF-organisationer. Utvärderingen utmynnar i en rekommendation till ABF att fortsätta samarbetet med, och stödet till, AHL samt till Olof Palmes internationella center att även fortsättningsvis stödja arbetet. Efter 1997 har samarbetsprojekten mellan ABF och AHL dock minskat. De samarbeten som ännu pågår kan till stor del ses som fortsättningar av redan upparbetade personliga kontakter, något som utvärderingen också anger som ett ursprungligt skäl till att samarbeten kom igång. I utvärderingen efterlyser AHL:s representanter också mer av ömsesidighet i det fortsatta utbytet och förmedlar en önskan att själva få bidra med kunskap och idéer och komma ifrån situationen som mottagare.

När utvärderingen analyserar hur samarbetet mellan ABF och AHL fungerat konstateras att det till övervägande del utgått från initiativ från ABF:s sida men att detta kanske är rimligt eftersom det är ABF som har tillgång till de ekonomiska medlen. Däremot har själva planeringen av projekten oftast genomförts som ett samarbete mellan parterna och har i stor utsträckning handlat om organisationsuppbyggnadsprojekt. Utvärderingen är i grunden positiv och framhåller projektens mycket praktiska inriktning där själva mötet, personutbytet vid de ömsesidiga studiebesöken utgjort viktiga inslag. Men utvärderingen uppmärksammar också en kritik från AHL:s sida där samarbetet beskrivs som asymmetriskt och upplevs som icke jämställt. Vida-

re konstateras att själva folkbildningen delvis tonats ned och att studiecirkelns filosofi inte diskuteras i någon större omfattning. Utvärderarna menar att detta till del kan förklaras med att AHL inte har samma folkrörelsekaraktär som ABF och att man också har ett utvecklat samarbete kring vuxenutbildning med andra organisationer. Bland annat förekommer samarbeten inom ramen för EU och dess program för stöd till Öst- och Centraleuropas ansökarländer, PHARE. Bildningsidealen har förvisso fått genomslag, skriver utvärderingen, men studiecirkeln som metod har bara fått ett begränsat genomslag.

AHL och det nya Östeuropa

Utvärderingen av ABF:s samarbete med AHL som genomförs 1997 förespråkar ett fortsatt samarbete och även om utbytet minskat så pågår det fortfarande. Bland annat genom det folkbildningsprojekt som utgör underlag för min fältstudie och som genomförs 2002-03. Den sommarkurs som huvudsakligen följts genomfördes 2003 men skulle egentligen ha genomförts redan sommaren 2002. Av olika skäl kom dock inga representanter från ABF att närvara vid detta tillfälle. När AHL ändå genomförde kursen på egen hand blev jag, som beskrevs i kapitel två, den ende närvarande svensken. Jag kom sannolikt därför också att betraktas lika mycket som ABF-representant som forskare. Eftersom kursen nu också genomfördes på estniska reducerades även mina möjligheter att ta del av själva kursdiskussionen. Däremot ger situationen goda möjligheter till längre intervjuer och samtal med AHL:s representanter liksom i pauser med kursdeltagarna. I dessa samtal och intervjuer framträder en bild av AHL som en politiskt fristående organisation vars uppgift är att lära människor att tänka själva. Trots att flera i AHL:s ledning har politiska kopplingar och det socialdemokratiska partiet utgjorde en av organisationens grundare framhålls oberoendet av politiska partier. Det politiska systemet, påpekas det, har aldrig fått genomslag som symbol för något bättre i Estland och människor i allmänhet ser ned på både partier och politiker vilket delvis förklaras som en kvarleva från sovjettiden. Inte heller demokrati som begrepp upplevs som uttryck för något positivt, tvärtom betraktas den fortfarande ofta som förknippad med sovjettiden då allt kallades demokratiskt.

Det talades inte om demokrati i samband med frigörelsen, det handlade ju om befrielse och det var ingen egentlig diskussion om vad som skulle komma istället. Många trodde nog att bara befrielsen kom så skulle allt bli färdigt på ett bättre sätt. Nej det var aldrig någon diskussion om demokrati, det är lite förknippat med den röda tiden (AHL-ledare 2002).

Kursdeltagarnas berättelser tangerar den bild som i kapitel tre redovisades utifrån Arter (1996) om en bristande tillit till det politiska systemet. Arter

verifierade detta med det låga valdeltagandet och den låga graden av kontakt mellan väljare och valda och förklarade det senare med en dåligt utbyggd lokal politisk organisation. Samtidigt menade han att det i Estland fanns ett stort antal protesterörelser, eller som de också kunde benämnas, ”anti-partier” och även här förmedlar kursdeltagarna en bekräftande bild. De talar om en mängd mycket små och lokala organisationer av typen *Bygdens väl* som inte betraktas som partier men som ställer upp i val. Den bild som Arter tyckte sig ana om en utveckling av de estniska partierna gentemot mer av masspartier med en strukturerad organisation och en intern demokrati bekräftas dock inte av kursdeltagarna. Däremot beskrivs de problem som det politiska systemet har med en omfattande svart sektor som gör att statens inkomster blir mycket små. Därför, menar en av deltagarna, har det politiska systemet inte heller mycket att erbjuda sina medborgare och här skulle det behövas mycket mer av upplysning och gärna samhällskunskap i skolorna för att synliggöra sambanden mellan den svarta sektorn och statens dåliga finanser.¹⁶

Trots att denna uppfattning uttrycker ett tydligt samband mellan det politiska systemet och statens tillhandahållanden leder inte detta AHL:s representanter till någon sammankoppling mellan sin organisation och det politiska systemet. Tvärtom är de frågande till det faktum att det uteblivna svenska deltagandet i kursen förklarats med att den kolliderat med den svenska valrörelsen. Organisationens uppgift beskrivs istället som att, i bland annat studiecirkelform, erbjuda kurser där självutveckling utgör en viktig ingrediens. Det är den vägen AHL menar sig kunna bidra till utvecklingen av det civila samhälle som inte tilläts existera i Estland under sovjetregimen. Den framtidsvision som AHL centralt tidigare under våren 2002 lagt fast som sitt program för de närmaste åren följer också denna linje när två verksamheter och målgrupper prioriteras. För det första en satsning på gruppen arbetslösa där syftet är att ge deltagarna insikter om den nya arbetsmarknaden och resurser att, som det uttrycks, ”själva kunna anpassa sig till den”.¹⁷ En grundläggande tanke är här att det gamla systemet, där arbetslöshet inte existerade, fortfarande styr människors tänkande och handlande. Den andra prioriterade verksamheten beskrivs som integration av ryska familjer i det estniska samhället och huvudsyftet är att sprida det estniska språket. Som studieorganisation avser AHL att för detta ändamål utbilda estniska kontaktfamiljer hos vilka exempelvis ryska barn kan bo vissa helger.

Såväl insatserna gentemot arbetslösa som ambitionerna att integrera den ryska befolkningen har sina motsvarigheter i ABF verksamhet i Sverige där både så kallade jobsökarkurser och olika integrationsprojekt förekommer. Ändå skiljer sig naturligtvis ABF:s och AHL:s verksamhet väsentligt på en rad punkter och deltagarna vid denna kurs bekräftar indirekt utvärderingens bild av samarbetet som asymmetriskt. Däremot menar en av ledarna att da-

¹⁶ Intervju med AHL ledare 2002.

¹⁷ Ibid.

gens projekt är mer samarbetsinriktade och att den tidigare tämligen vanliga modellen där utländska representanter kom över för att visa hur det skulle vara numera har tonats ned. Samtidigt är AHL i ständigt behov av pengar och det beskrivs hur det finns färdiga projekt ”i fickan” att plocka fram om någon dyker upp och vill samarbeta. Just den pågående kursen sägs ha kommit till stånd just därför att det fanns en färdig projektidé kring vuxenpedagogisk utbildning. Likaså beskrivs hur demokratibegreppet, som utgör grund för de svenska projekten men ovan beskrevs som problematiskt i Estland, kringgås med hjälp av dubbla benämningar. I de svenska versionerna talas om demokratiutveckling medan den estniska versionen kan tala om självutveckling. Frågan är dock om skillnaden egentligen är så betydande och vad den egentligen innebär?

Synen på folkbildning och organisationens roll

Med denna fråga i bakhuvudet skall jag nu övergå till att redovisa såväl iakttagelser som samtal och intervjuer från det som blev den egentliga sommarkursen 2003. Här är det, vid sidan av samtal och intervjuer, också fråga om observationer vid själva kursen eftersom den tolkades mellan svenska och estniska. I utvärderingen 1997 efterlyste AHL mer av jämställt utbyte och ett ömsesidigt lärande inom ramen för samarbetet med ABF och redan i planen för detta projekt uttalas erfarenhetsutbyte som ett av dess syften. Vid sommarkursen utbyter nu svenska och estniska representanter under knappt tre dagar erfarenheter kring folkbildning och cirkelpedagogik. Flertalet av deltagarna, från båda länderna, utgörs av fackligt aktiva och kursen inleds också med en diskussion kring fackliga organisationsformer som jag skall återkomma till. Först skall kursens diskussion kring folkbildning redovisas och jag fokuserar på hur diskussion kommer att belysa olika synsätt kring såväl stat, folkrörelse som civilt samhälle. Som underlag för analysen nedan ingår också enskilda intervjuer med de svenska deltagarna strax efter återkomsten till Sverige.

Folkbildningsdiskussionen kom främst att bli en redovisning av och diskussion kring de skilda förutsättningar som präglar de båda organisationernas möjligheter att bedriva sitt arbete. Förutom de tydliga skillnader som framträder som ett resultat av respektive organisationers ekonomiska förutsättningar, som också har samband med förhållandet till staten, så är det också möjligt att finna olikheter i synsätt kring själva verksamhetens syfte. Framförallt är de svenska deltagarna noga med att påpeka att samarbetet handlar om organisationsutveckling och att det inte är verksamheternas innehåll som skall diskuteras. I diskussionen kommer dock olika beskrivningar av just verksamheter att framträda varvid såväl likheter som olikheter kan urskiljas. Bland annat berättar AHL:s representanter om den mediedebatt där organisationen anklagats för att använda sina knappa statsbidrag till ”tanter som går och sticker”. Som svar på denna diskussion har en omfattande ut-

redning genomförts där man statistiskt visat att detta är en falsk bild men hela historien uppvisar ett mönster som känns igen från en återkommande svensk diskussion kring samhällsnyttan av ABF:s knypplingskurser (jfr SOU 1996:159).

Folkbildningsdiskussionen på sommarkursen avslutas med en övning där deltagarna gruppvis på blädderblock ombeds att i ritad form förmedla sin syn på såväl AHL som ABF. På en av bilderna beskriver en grupp AHL:are sig själva som simmande inom en stor frälsarkrans med påskriften AHL vilket förklaras med att AHL skall ”lära sina medlemmar simma själva”. När denna bild tidigare under dagen kläddes i mer formella termer så beskrevs AHL:s motto som att människor genom studier skall växa till självständiga individer vilket också överensstämmer med den svenska definitionen av folkbildning, den som också ABF har som sitt ideal. Just detta med att ”samma själv” fick dock en tydligare symbolik i AHL-representanternas beskrivningar av sovjetisamhället där folkbildning i denna form inte existerade. Orsaken var att det sovjetiska samhället redan betraktades som färdigt varför det inte heller fanns behov av några reflekterande diskussioner. Utbildningens syfte var bara att reproducera detta redan färdiga samhälle vilket i en föreläsning formuleras som: ”Födas i Tartu, utbildas i Tartu, jobba i Tartu och dö i Tartu”.¹⁸ Folkbildning i dagens Estland, som AHL ser den, handlar därför mer om personlig utveckling än om kunskapslärande och det framhålls att de arbetsformer som används gör att människor lär sig att förstå varandra och att förstå andra. Under sovjettiden, när allt tillhandahölls om än på en låg nivå, fanns däremot inget behov av ömsesidig förståelse och detta tänkande präglar ännu människors vardag, menar AHL-företrädarna.

AHL bildades ursprungligen genom ett samarbete med ABF och det går att se likheter inte bara kring ideal och idéer utan även kring de problem som uppstår. AHL centralt, eller som det benämns ”paraplyorganisationen”, samordnar de 26 självständiga AHL-organisationernas mer övergripande intressen och har sina främsta kontakter gentemot de nordiska länderna och dess folkbildningstradition. Men AHL är även medlemsorganisation i en annan övergripande studieorganisation, ANDRAS¹⁹, som har sin huvudsakliga förankring vid universiteten och bland privata utbildningsanordnare. ANDRAS kontaktnät riktas istället främst gentemot Tyskland och dess utbildningar är mer yrkesinriktade och instrumentella. AHL:s medlemskap i ANDRAS har av just dessa inriktningsskäl varit ifrågasatt och under en tid lämnade man organisationen. Jämför vi detta med ABF:s inriktning så framträder åter intressanta såväl likheter som skillnader. Studiecirkeln betraktas i Sverige just som ett alternativ till en mer instrumentell utbildning och denna inriktning

¹⁸ Föreläsning av AHL:s ordförande.

¹⁹ Eesti Täiskasvanute Koolitajate Assotsiatsioon. Ungefär: Föreningen estniska vuxenutbildare.

har också formaliserats genom de regelverk som skapats kring de statliga bidragen för cirkelverksamhet.

Detta bidrar samtidigt till att ABF och många av de arbetarrörelseanknutna folkrörelserna, inte minst fackföreningsrörelsens, utbildningssamarbeten under en tid gått på sparlåga. ABF:s utbildningar motsvarar helt enkelt inte de svenska fackföreningarnas krav. Cirkelverksamhetens diskussioner och samtal under en längre tid, minst tre träffar, är för ineffektiva för fackföreningarnas medlemsutbildningar. Dessa genomförs istället som heldagskurser och avser att snabbt kunna förmedla behövlig kunskap, exempelvis om hur avtalen fungerar och skall användas. Utbildningens syfte blir därför vare sig diskussion eller förändring utan reproducerande kunskapsförmedling. När en av de svenska projektdeltagarna i efterhandsintervjuerna beskriver den fackliga utbildning som han själv är med och genomför säger han:

Det är dels då en medlemsintroduktion där nya medlemmar får en introduktion om vad facket är och vad det gör. Sen har vi då lagt in en avtalsinfo där vi skummar över avtalet. Sedan får man ett litet papper med ett grupparbete och får sitta och slå i avtalet och göra alla de fel som vi själva gjort. Och sen talar vi om då att, visst du tänkte rätt men det är fel paragraf osv. men alltså bara för att visa hur det är uppbyggt. Så det har vi slagit ihop och kör på en dag (Projektdeltagare 2003).

Den kursverksamhet som beskrivs här och som präglat många arbetarrörelseorganisationers utbildningar under de senaste decennierna kan närmast liknas vid vad Gougoulakis (2001) kallar ”folkupplysning”. Han beskriver skillnaden mellan folkupplysning och folkbildning utifrån den senares nära samhörighet med folkrörelserna. Även om båda betecknar en opposition gentemot etablerade maktstrukturer så har folkbildningen sina rötter i bildningsideal som utgår från en kunskapssökande och oändlig process som skiljer sig från upplysningens och vetenskapens starka nyttoorientering. Därför, menar han, är det viktigt att skilja folkbildningen från den folkupplysning som utgår från inställningen att människor lever, handlar och tänker fel eller primitivt. Denna, i grunden liberala tankegång, gör människor till objekt påverkbara av upplysning ovanifrån och oaktat den positiva människosyn som dessa folkupplysare ansluter sig till förblir den därför i praktiken auktoritär, skriver Gougoulakis (2001:93).

Folkbildning förutsätter däremot både diskussion och reflektion och har därför kommit att förknippas med just studiecirkeln som erbjuder goda förutsättningar för detta. Nu kan dock inte ABF:s ambitioner att återföra denna kursverksamhet till en mer folkbildningslik form enbart ses som en fråga om ideologi eller pedagogik. Det statliga studiestöd som idag styr, sannolikt alla, svenska studieförbunds verksamhet utgår från studiecirkeln och samtalet. Med ekonomiska styråtgärder formaliseras folkbildningen samtidigt som medlemsorganisationerna av effektivitetsskäl istället ägnar sig åt folkupplys-

ning. Detta kan också beskrivas som att statens ambitioner att stödja en reflektande, och i sin förlängning därmed systemöverskridande, verksamhet inte är intressant för ABF:s medlemsorganisationer. Dessa har inget behov av systemöverskridande diskussioner bland sina medlemmar vilket vi också kommer att se exempel på i Hyresgästföreningens diskussioner i kommande kapitel. Den fråga som också infinner sig är naturligtvis om staten har ett sådant intresse?

Organisationsmodeller som förebilder och synen på organisering och organisation

AHL:s inriktning mot självutveckling kan utifrån resonemangen ovan sägas motsvara den traditionella synen på folkbildning. Ändå är det uppenbart att detta självutvecklingsperspektiv bland de svenska representanterna inte betraktas som direkt förenligt med den organisationsutveckling som de ser som grund för såväl samarbetet som den egna verksamheten. Även om beskrivningen av den fackliga grundutbildningen ovan rymmer ett moment av sökande i avtalen så är det uppenbara syftet att visa vad facket är och gör. Uppdraget är att socialisera in medlemmen i organisationen vilket kan hänföras till organisationsutveckling. Därmed framträder en tydligt kollektiv organisationsyn som inte är lika självklar för de estniska deltagarna som tvärtom förknippar det kollektiva med den sovjetiska modellen. I det tidigare sovjetiska systemet var exempelvis fackligt medlemskap i det närmaste obligatoriskt och ända sedan självständigheten har fackföreningarna haft problem att både behålla och rekrytera medlemmar. Rose et al (1997:9) förklarar detta som att möjligheten att slippa organisera sig blivit ett kännetecken för den nyvunna friheten efter sovjetssystemets sammanbrott. I de mätningar de återoppar betraktar tre fjärdedelar av invånarna i Central- och Östeuropa befrielsen från organisationstvånget som en viktig utökning av frihetsupplevelsen. Den fackliga organisationsgraden är också låg i framförallt tidigare Sovjetunionen och i början av 2000-talet utgjorde den cirka sju procent i Estland och Lettland och bara knappt tre procent i Litauen (Aidukaite 2003).

När den nordiska fackföreningsrörelsen inledde samarbeten med de fria fackföreningarna i Baltikum var dess uttalade ambition att medverka till en facklig utveckling i linje med vad som kallades en nordisk modell (Janérus & Larsson 2000). I den modellen präglas fackföreningarna av en historiskt hög anslutningsgrad och ett utvecklat fackligt-politiskt samarbete som i praktiken utgår från dess nära samarbete med staten. Förr LO ordföranden Stig Malm ger i sina memoarer en bild av den svenska fackföreningsrörelsens internationella arbete som samtidigt visar hur denna svenska, eller nordiska, modell betraktas i de egna leden:

Jag tror det är viktigt för den svenska debatten att komma ihåg att fackföreningsrörelsen i många länder inom EU är både svag och splittrad. Någon tradition att lyssna och ta hänsyn till facket finns egentligen inte (Malm 1994:47).

Här beskrivs den svenska fackföreningens självbild som kontrast gentemot europeisk fackföreningsrörelse. I detta ljus framstår den som enig genom att inte vara splittrad, vare sig religiöst eller ideologiskt, och stark genom sin höga organisationsgrad (jfr Nelander & Lönnroos 2000). Men också dess inflytande, att det tas hänsyn till vad facket säger, framhålls som en skillnad mellan svensk och övrig europeisk fackföreningsrörelse. Det är således denna modell som de svenska fackföreningarna vill se utvecklad även i Baltikum. En modell vars framgång kan sökas i det korporativa samarbete med staten som AHL, i redovisningen ovan, inte såg som ett förstahandsval. Den estniska fackföreningen EAKL, som kan sägas motsvara svenska LO organiserar idag cirka 60 000 medlemmar och utgör i grunden en ombildningen av den tidigare sovjetiska fackföreningen AUCCTU (Wingborg 2005). Som sådan var dess tidigare uppgift främst att administrera den sociala och kulturella service som de statliga företagen tillhandahöll sina anställda. Omvandlingen medför därför helt nya uppgifter när organisationen skall övergå till att bli en mer renodlad intresseorganisation. I LO/TCO:s Biståndsnämnds utvärdering av den svenska fackföreningsrörelsens samarbeten i Baltikum utpekade just detta som en av orsakerna till de problem som samarbetsprojekten mött och utvärderarna menar att de svenska samarbetsprojekten inte nämnvärt kunnat påverka dessa problem när de medverkat till att konsolidera de befintliga fackförbunden (Janérus & Larsson 2000:32).

Från svenska personer som stått den praktiska utbildningsverksamheten nära berättas tämligen enstämmigt att de från lokala organisationer rekryterade deltagarna ännu länge uppvisade de i auktoritära miljöer förhärskande dragen av passivitet. /.../ En stor del av det pedagogiska arbetet kom att inriktas på att åstadkomma en mental omställning hos deltagarna, övertyga dem om att de var fria att diskutera fackföreningens framtida roll i samhället och på arbetsmarknaden (Janérus & Larsson 2000:18).

För att råda bot på dessa problem föreslår utvärderingen att det framtida stödet till den fackliga utvecklingen i Baltikum bör riktas mot den lokala nivån och koncentreras kring traditionell facklig kärnverksamhet och utbildning av lokala fackliga förtroendemän. Utvärderarna menar att det är bland de lokala fackliga företrädarna som de största omställningsproblemen finns och att den vuxenutbildningspedagogik som de nordiska projekten hittills fört in i de baltiska fackliga organisationerna har bidragit till att utveckla demokratiska tanke- och arbetssätt och utvecklat en demokratisk kultur (Janérus & Larsson 2000:7). Av de projekt som i det tidiga 2000-talet genom-

fördes av svenska fackliga organisationer var också de allra flesta just sådana och till denna kategori kan också sommarkursen räknas även om den inte formellt genomfördes av fackföreningsrörelsen. Dess folkbildningstema överensstämde dock väl med flera av fackföreningarnas projekt som ofta avsåg medlemsutbildning, organisationsuppbyggnad och utbildning i förhandlingsteknik (OPC 2003a).

Det finns två väsentliga skillnader mellan de projekt som utvärderingen (Janérus & Larsson 2000) beskriver och den sommarkurs som tidigare refererats. För det första var sommarkursens syfte folkbildning även om deltagarna var fackligt aktiva. För det andra var sommarkursdeltagarna lokalt aktiva medan utvärderingen studerade förbundsnyvån. Kring problematiken med den låga baltiska organisationsgraden framträder dock en samstämmighet om dess orsak som grundad i den tidigare auktoritära kulturen och det obligatoriska medlemskapet. Utvärderingen pekar här både på en ovilja mot organisering och att den gamla regimen genom de obligatoriska fackföreningarna lyckats förstöra ”solidaritetsargumentet för facklig organisering” (Janérus & Larsson 2000:23). Även om sommarkursens diskussion om fackliga frågor utgick från en presentation av den svenska arbetsrättslagstiftningen så kom också den att till största del röra sig om problemen med den låga organisationsgraden. Den fråga som i första hand intresserade de estniska kursdeltagarna, verksamma på en lokal nivå, var just hur den svenska fackföreningsrörelsen lyckats uppnå sin höga organisationsnivå. Här hade dock de svenska deltagarna inga svar att ge eftersom den egna självbilden snarast beskrev det fackliga medlemskapet som något självklart. Visserligen påpekades att en förändring skett under senare år och en av de svenska deltagarna beskrev hur han numera måste ”tala för varan”, det duger inte längre att bara säga till nya arbetskamrater att de skall gå med i facket.²⁰ Det är ett uttalande i linje med den försvagning av solidaritetsargumentet som Janérus & Larsson ovan tillskrev den tidigare kommunistregimen. I mina efterhandsintervjuer sammanfattar en av de svenska deltagarna denna organiseringsdiskussion.

De förstod ju att det är gamla traditioner, att vi inte har tillhört sovjet, men har ändå en sån stark fackförening, att folk är med i facket. Och att vi ändå var väldigt socialistiska. Och vad jag förstod så var ju de här också lite åt det, alltså de var mer socialister än kapitalister (Projektmedtagare 2003).

Traditionen av starka fackföreningar tas med andra ord för given och hänförs här till ett annorlunda system som kan förstås just som den svenska modellen. Däremot problematiseras den estniska situationen med såväl den låga organisationsgraden som den tidigare närmast obligatoriska anslutningen:

²⁰ Intervju med deltagare i sommarkursen 2003.

Det som också var intressant var ju det här att på sovjettiden då blev man tvångsintagen i facket och det var arbetsgivaren som bestämde att man skulle vara medlem och sen var det de som bestämde vilka som skulle vara företrädare. Och sedan när det har blivit tvärtemot då är vi tillbaka, tillbaka som på 30-talet i Sverige, där man är bannlyst om man är med i facket. Så folk var inte med i facket nu när dom var fria på grund av, menade de i alla fall att de var rädda för att få sparken från sitt jobb. Det är sådant som jag reflekterade över, då plötsligt hade det vänt åt andra hållet, det hade verkligen blivit kapitalets marknad där, okey ja du få vara med i facket men risken är ju också att får din arbetsgivare reda på det så åker du ut. Det var därför som många inte vågade vara med i den nya frivilliga fackföreningen. Det var vad jag fick intrycket av. Jag frågade ju just om det här eftersom det var så lågt då, från 100 till bara 10 procent och det var då det kom fram.

/.../ Att man inte vågar vara kvar eller man vågar inte ens tala om kanske att man är med i ett fackförbund därför att man är rädd om sitt jobb. Men det kanske löser sig för det är ju där vi i facket kan hjälpa till att sätta press på de arbetsgivare som är härifrån Sverige och som har åkt över till de här länderna (Projektmedtagare 2003).

Den bild som konstrueras i citatet ovan pekar på ett antal olika förklaringar till den låga organisationsgraden. En är det gamla systemets ”tvångsanslutning” till facket men en annan är också den ”rädsla” som följer av den nya maktordningen. Rädslan att bli av med jobbet gör att många väljer att stå utanför facket och detta jämförs med situationen i Sverige på 30-talet. Denna bild bekräftas också i den fackliga utvärderingen när den talar om de privata arbetsgivarnas negativa inställning och aktiva motstånd mot facklig anslutning samt hur behovet av fackföreningar kom att ifrågasättas i den offentliga debatten samtidigt som de kom att förknippas med det gamla systemets kollektivism (Janéus & Larsson 2000:5, 14f; jfr Arter 1996).

Men intervjuцитatet ovan utpekar också en annan möjlig när den svenska fackföreningen förväntas bidra till förändring genom att ställa krav på de svenska arbetsgivare som verkar i Estland. Här framträder med andra ord en nationsöverskridande solidaritet, en arbetarklassdiskurs i konflikt med det internationella kapitalistiska systemet. Men den klassiska arbetarklassdiskurs som anas ovan där det nationella perspektivet underordnas konflikten arbete - kapital är ingen dominerande diskurs vare sig vid sommarkursen eller i LO/TCO:s Biståndsnämnds utvärdering (Janéus & Larsson 2000). Andra formuleringar i citatet, som ”det hade verkligen blivit kapitalets marknad”, synliggör att det också här finns en övergripande marknadssdiskurs som tas för given, den orsakar problem men ifrågasätts aldrig i sig själv. Problemen förväntas snarare få sin lösning när organisationen väl inordnats i den nordiska fackliga modellen, en utvecklingstanke som förstärks av jämförelsen med svenskt 30-tal. Det är en inordning i det som i målen för den svenska östeuropapolitiken beskrevs som en social marknadsekonomi. Därmed kommer också just denna nationalstatligt konstruerade modell att hamna i

förgrunden och överordnas den klassdiskurs som åtminstone delvis framträdde i citatet ovan. När en annan av de svenska deltagarna utvecklar sin syn på internationellt fackligt samarbete så synliggörs detta:

När man började då så var det ju för att man ville försöka samordna lagstiftningen mellan de olika länderna och förutsättningarna för arbetarklassen i de olika länderna. Att man skulle ha lika villkor. Det var ju grundtanken med att exempelvis starta internationella förbund eller federationer då, att alla skulle få samma grundvillkor, samma förutsättningar att jobba utifrån så att man inte skulle konkurrera länderna emellan med att någon var mycket billigare än vad dom andra var. /.../ Där hoppas ju jag då på EU, jag ska säga jag är väldigt klugen i dom här frågorna. Jag är EU motståndare, jag tycker inte om EU. Men så att säga där tycker jag att det finns ju vissa positiva saker inom EU. EU har ju då en lagstiftning där man skall lägga miniminivåer här. Och då hoppas jag ju att dom här länderna kommer upp på dom här miniminivåerna (Projektmedtagare 2003).

Samtidigt som det pekas på att orsaken till den internationella federationens bildande var att åstadkomma gemensamma förutsättningar för arbetarklassen, alltså en klassdiskurs, så är den givna måltavlan de olika ländernas lagstiftning. Klassdiskursen kan ses som underordnad en nationell diskurs vilket är i linje med det Pettersson (2004) beskrev som socialdemokratins andra strategival. Den borgerliga staten prioriterades framför den egna rörelsen vilket kom att förutsätta nationalstaten (se kap. 1). Men det kan även ses som uttryck för hur denna prioritering formar den fackligt politiska samverkan och det korporativa systemet. Då motsvarar klassdiskursen och den nationella diskursen de element som i den korporativa triaden benämndes stat och arbete. Med en försvagad nationalstat och en mer globaliserad värld, såsom det redovisades i kapitel tre, ställs nu förhoppningen till EU. Trots en EU-skeptisk inställning är det till detta överstatliga samarbete som förhoppningarna ställs. Självbildens av den svenska, korporativa, modellen lever vidare på en annan nivå än nationalstatens.

Demokratiutveckling eller självutveckling?

I den självbild av den svenska fackföreningsrörelsen som framträder ovan förutsätts staten som medaktör för att organisationen skall kunna uppnå resultat. Samtidigt belystes i kapitel tre hur den nya elitdemokrati som följt med systemskiftet förändrat förhållandet mellan folkrörelserna och staten när den kvantitativa individualismen blivit norm. Ovan redovisades också hur AHL och ABF uppvisade olika synsätt kring begreppen demokrati och självutveckling och frågan ställdes vad denna skillnad egentligen innebar. I LO/TCO:s Biståndsnämnds utvärdering synliggörs en aspekt kring denna skillnad när omställningen från den gamla till den nya fackföreningsuppgiften diskuteras.

Det nya uppdraget borde formuleras av medlemmarna, men det var nu inte så enkelt. Att bygga upp demokratiska institutioner – stadgar och beslutsorgan – var en sak, att ändra den auktoritära kultur som sovjetsystemet skapat var en långt svårare utmaning. Det var ingalunda så att den nationella och politiska frigörelsen hos folk i gemen och fackföreningsmedlemmar i synnerhet släppte fram en rasande iver att vara med och delta i utformningen av det nya samhället (Janérus & Larsson 2000:14).

Här förstås den brist på engagemang, vars uttrycksform blir den låga organisationsgraden, som en rest av den auktoritära kulturen. Det kan liknas vid det Rose et al (1997) beskrevs som den nyvunna friheten att slippa organisera sig. Men Rose et al gör även en annan analys av situationen genom att använda ett timglas som metafor för det tidigare sovjetiska samhällssystemet. Metaforen avser att synliggöra hur allmänheten i den ena timglashalvan åtskiljdes från den maktägande nomenklaturen i den andra halvan samtidigt som det pågick ett omfattande informellt samarbete byggt på direkta kontakter mellan människor inom båda timglashalvorna. Dessa informella verksamheter var, om än kända, så såväl förbjudna som officiellt förnekade och förutsatte såväl den informella karaktären som att de båda timglashalvorna hölls åtskilda. Genom att de båda aldrig kunde påverka varandra hotades heller aldrig den faktiska makten. Att organisera fristående och självständiga föreningar, som exempelvis skulle kunna påverka den övre halvan av glaset, det vill säga staten och dess olika representanter var därför otänkbart varför organisering som aktivitet snarast kom att förknippas med samhällsreproduktion istället för med samhällsförändring.

Timglasmetaforen erbjuder således en möjlighet att betrakta organisering ur ett annorlunda perspektiv. Eftersom den officiella tvångsorganiseringen utslöt andra former av organisering kom den samtidigt att resultera i ett omfattande informellt nätverksbyggande. Vid sommarkursen framförs också en med Rose et al (1997) timglassamhälle närmast sammanfallande formulering av det nuvarande estniska samhället:

Det är ett individualistiskt samhälle, man tar hand om sig själv och sina nära. Det finns en sorts spontanorganiserad hjälpsamhet men utan organisatoriska former (AHL ledare 2003).

Denna spontanorganiserade hjälpsamhet blir närmast liktydig med de informella nätverken och båda utgör alternativa organisationsformer. Den individualism som citatet uttalar kan därför inte betraktas som en antikollektiv individualism. Den kan ses som den individualism som utgör en förutsättning för kollektiv verksamhet, för organisation, det vill säga en kvalitativ individualism. Att utveckla individen, som var AHL:s mål, blir därmed att skapa förutsättningar för att bryta med det tidigare auktoritära tvånget och

öppna för möjligheten att delta i ett frihetligt byggande av ett civilt samhälle. Begreppet självutveckling får så sett ett kollektivt syfte.

När en av de svenska fackliga representanterna, i mina efterhandsintervjuer, diskuterar begreppet individualism betraktas det däremot just som en sorts anti-kollektivism. Det kopplas samman med den diskussion som jag i kapitel tre exemplifierade med bland annat SAF-kampanjen ”satsa på dig själv”. Där hade begreppet individualism ett egocentriskt perspektiv och kampanjen vände sig främst till gruppen unga i samhället. Det är också just i denna grupp som min referent menar sig finna en mer individualistisk uppfattning. Här, menar han, finns en betydligt större tro på den egna förmågan än det finns tilltro till facket och många menar sig både kunna och vilja genomföra personliga löneförhandlingar. Eftersom detta numera till del också är möjligt inom flera avtalsområden, bland annat inom de svenska kommunerna, så är det också en fråga som de lokala facken måste hantera.

Det här individuella det tror jag man måste släppa fram men jag tror även det har ett slut. De [svenska ungdomar] kommer att uppleva svagheter men de måste få prova det. Den kombinationen när man har provat och ser fördelar och nackdelar och likadant att man vet hur det är med det här kollektiva, då hittar man nåt nytt i det som förenar (Projekttagare 2003).

Här beskrivs det individuella som en övergående trend kopplad till ungdomligheten. Den vilja till enskilt handlande som de fackliga företrädarna börjar uppmärksamma betraktas därför inte som något bestående problem. Det reduceras till en tillfällig konflikt mellan en nyliberal individualism som ligger i tiden och en traditionell kollektiv solidaritet som vinner i längden. Detta synsätt kan dock ses som format av de fackliga företrädarnas egen delaktighet i detta kollektiva arbete. De ser, som individer, fördelarna i det kollektiva och det som förenar i citatet ovan kan därmed förstås som det individuella deltagandet i det kollektiva, det vill säga aktivt deltagande i fackligt arbete, om än i nya former. Men detta aktiva deltagande ges här ingen koppling till någon självutveckling, tvärtom är det även här fråga om en insocialisering i det kollektiva, i organisationen.

För att kunna analysera denna skillnad mellan insocialisering i det kollektiva respektive självutveckling som förutsättning för det kollektiva är Gougoulakis (2001) uppdelning mellan folkbildning och folkupplysning användbar. Utvärderingen (Eduards & Adelstål 1997) konstaterade att studiecirkeln som verksamhetsform inte fått något starkt genomslag inom AHL och förklarade detta med organisationens bristande folkrörelsekaraktär. Detta är dock ett konstaterande som såväl bekräftas som motsägs av de estniska deltagarna i sommarkursen. Även om cirkeln används i mindre utsträckning så är diskussionen desto mer omfattande och det är så vi lär av varandra, vilket

är folkbildningens ursprung, menar exempelvis en av AHL:s ledare.²¹ AHL:s syfte med sin utbildning är att ge förutsättningar för att ersätta den tidigare modell där staten ensam bedrev vad som kan jämföras med folkupplysning. Att benämna detta arbete för självutveckling blir då fullt jämförbart med att tala om folkbildning, alldeles oavsett om detta sker i cirkelform eller ej. Utvärderingen beskriver också hur samarbetet mellan ABF och AHL ursprungligen skapats som:

Svar på behovet av en bred och folkligt orienterad vuxenutbildning i frågor som aktualiserats av övergången från planekonomi till marknadsekonomi och från enpartistat till demokrati. Centralt var också önskemålet att ge medborgarna ett nytt perspektiv på stat och samhälle, ett perspektiv som ger dem själva ansvaret och rätten att påverka sin livssituation (Eduards & Adelstål 1997:1)

Det nya perspektiv på stat och samhälle som AHL kommer att formulera framhåller individen medan den svenske deltagaren i citatet ovan (sid. 96) såg det individuella som något övergående. Det är också möjligt att tolka citatet som att det egentligen är samma syn på individen som beskrivs fast det i den svenska diskursen döljs av en viss förståelse av begreppet organisation. Med den uppdelning av individbegreppet som Coniavitis (1984) gjorde i termer av kvantitativ respektive kvalitativ individualism ingår båda i den kvalitativa. Han skriver att skillnaden mellan kvantitativ respektive kvalitativ individualism är att den förra utgår från staten som garant för ett individuellt handlande. Här känner vi igen förra kapitlets beskrivning av den nya människan och den privata politiken och det är också möjligt att överföra detta individuellt baserade stat – medborgareförhållande till ett organisation – medlemsförhållande. Det vill säga det förhållande som belystes med hjälp av hyressättningsystemet i förra kapitlet. Den kvalitativa formen utgick däremot från mänskliga relationer och kan sägas bli materialiserad inom ramen för en traditionell folkrörelse.

Den kvalitativa formen utgår därmed från vad Gougoulakis (2001:98ff) menade kännetecknade såväl folkbildningen som folkrörelsen. Dessa kännetecken hänför han till tre olika bildningsideal: Ett medborgarbildningsideal syftande till att ge folket kompetens att överta samhällsstyret. Ett personlighetsbildande, humanistiskt ideal som har beröringspunkter med den högre utbildningens bildningssyn, skönlitteraturens kraft och antikens personlighetsdygder. Ett självbildningsideal som främst förknippas med just studie-cirkeln och är framsprunget ur de stora folkrörelsernas självbildningsarbete. Här framträder i högsta grad individuellt självutvecklande ideal som kan sägas vara väl i linje med hur AHL presenterar sin inriktning. Men det är heller inte olikt det synsätt som den svenske deltagaren ger uttryck för i cita-

²¹ Samtal med aktiva inom AHL Tartu, sommarkursen 2003.

tet ovan (sid. 96). Att se fördelarna med det kollektiva efter att ha ”provat på” kan också det sägas inrymmas i dessa ideal.

I förra kapitlet hänvisades till Vogel et al (2003; se sid. 72) som menade att minskad aktivitet i föreningslivet inte var avgörande för föreningens förmåga att åstadkomma resultat. Detta beskriver en kvantitativ individualism där organisationen begränsats till det Demokratiutredningen (SOU 2000:1) kallade den vertikala kapaciteten, att verka som länk mellan staten och civilsamhället/individen. Det var också denna folkrörelsemodell som belystes i slutet av förra kapitlet, den som skapat sig andra resurser än medlemmens aktiva engagemang och därför kunde fungera som länk åt medlemmen (jfr Ahrne & Papakostas 2002). Det skulle därmed vara möjligt att beskriva den svenska folkrörelsen som att den aldrig särskiljer de båda formerna av individualism. Den självutveckling som AHL förespråkar är en förutsättning för den kvalitativa individualism som sommarkursens svenska deltagare beskriver som organisationsutveckling. För de senare är dock individen redan inordnad som en del av organisationen varvid organisationsbegreppet ges en annorlunda betydelse än vad det har för de estniska deltagare där Rose et als (1997) timglasmodell figurerar. Båda synsätten utgår således från den kvalitativa formen av individualism samtidigt som den sociala marknadsekonomi förutsätter den kvantitativa. Den svenska folkrörelsen uppvisar därmed en dubbeltydig självbild som i sin egenskap av förebild kommer att försvåra samarbetet.

Folkrörelsens självbild

Den svenska folkrörelsens samarbete med staten, som kan beskrivas som en rest av det korporativa systemet, kommer till uttryck genom bland annat det statliga stödet till demokratiutvecklingsprojekten, det fackligt politiska samarbetet och den formaliserade och statsstödda folkbildningen. Uppfattade som en del av den ideella sektorn, som i sin tur är en del av civilsamhället enligt Wijkström & Lundströms modell (2002), utgör dock organisationerna samtidigt självständiga enheter. Deras självbilder utmålar dem som såväl självständiga och fristående organisationer som parter i den svenska samförståndsmodellen. I den modellen förenades ovan den arbetarklassdiskurs som framträdde vid sommarkursen med vad jag kallade en nationell diskurs. Nationalstaten blev en förutsättning för att arbetarklassdiskursen skulle nå resultat och när nationalstaten försvagades riktades blickarna mot EU. När denna svenska modell nu exporteras till Östeuropa går den, som redovisades ovan, dock under benämningen ”social marknadsekonomi”. Ordet social beskrevs i analysen ovan som markerande en skillnad gentemot en renodlad marknadsekonomi. Den sociala marknadsekonomi som den svenska staten ville exportera byggde på en statlig inblandning i marknadsekonomi där folkrörelserna utgjorde ett inslag. Det var dock detta som i det statliga betän-

kandet (SOU 2000:122b) vållade problem med benämningen eftersom det också fanns vad som kallades ”naturliga samarbeten” som bedrevs utan statlig inblandning eller stöd.

Ställda i motsats till den verksamhet som utvärderingen menar normalt borde betecknas som utvecklingssamarbeten så bidrar därmed begreppet ”naturliga samarbeten” till konstruktionen av den marknadsekonomiska ordningen som den ”naturliga”. Den har ersatt den blandekonomi som Lind (1938) betraktade som att den ekonomiska liberalismens avvecklats och som jag menade utgjorde 30-talets systemskifte i Antmans (1993a) uppräknings (se kap. 1). Till denna konstruktion av en naturlig marknadsekonomi bidrar även regeringspropositionen när den framhåller den ekonomiska omvandlingen som ett särskilt viktigt inslag i utvecklingen av en demokratisk kultur i Östeuropa (Proposition 1990/91:100, bilaga 5, s. 54). Den bidrar till betraktelsen av marknadsekonomi och demokrati som varsin sida av samma mynt (jfr kap. 3). Tillsammans bidrar detta till den systemskiftesdiskurs som beskrevs i kapitel tre och som utifrån Faircloughs (2002) modell i sin tur bidrar till konstruktionen av folkrörelsens sociala praktik. Med denna konstruktion blir begreppet den sociala marknadsekonomi jämförbart med den välfärdsstat som utgjorde det andra systemskiftet i Antmans (1993a) uppräknings, 50-talets.

När den i kapitel ett redovisade systemskiftesdiskussionen analyserades i förra kapitlet (kap. 4) fick Wijkström & Lundströms (2002) figur beskriva den polarisering med vars hjälp den ideella sektorn utmönstrades i denna debatt. Jag menar att denna figur också är användbar för att synliggöra hur det korporativa systemet kan leva vidare som diskursiv konstruktion trots det faktiska utmönstrande som Rothstein & Bergström (1999) beskrev. Rothstein (1992) använde triaden arbete - stat – kapital för att belysa det korporativa systemets element och jag menar att denna triad är möjlig att överföra till Wijkström & Lundströms (2002) figur. En förutsättning är att vi följer Gramscis (1967) definition av det civila samhället som bestående av bland annat fackföreningar, det vill säga folkrörelser, och att termen arbete kan ersättas med fackförening som representerande organiserat arbete.²² I förra kapitlet pekade jag på att en av styrkorna med Wijkström & Lundströms modell var att den särskiljde civilsamhället från familjesfären (hushållssektorn), vars sammansmältning hos Zetterberg (1990) utgjorde en grund för den systemskiftesdebatt som återgavs i Antman et al (1993). Med stöd i detta särskiljande kan hushållssektorn helt förbises i den fortsatta diskussionen. Därmed kan de tre återstående rutorna i figuren betraktas som motsvarande varsitt av de tre elementen i den korporativa triaden vilket kan belysas i nedanstående figur.

²² I kommande kapitel kommer jag också använda benämningen hyresgäst/hyresgästförening för detta ben i triaden. Kapital kommer då att beteckna privat hyresvärd medan allmännyttan representerar staten.

Figur 4: Samhällets sfärer och den korporativa triaden

I figurens civilsamhällssfär inryms den ideella sektorn och därmed också, utifrån förutsättningarna ovan, både folkrörelsen och termen arbete. Utifrån Wijkström & Lundströms (2002) argumentation om en polarisering mellan stat och marknad som i grunden orsakad av en fokusering kring välfärdssystemen kommer dels begreppet marknad att betraktas som en del av näringslivssfären. Dels kan vi återknyta till den tidigare formulerade tanken om en diskursiv hopbuntning av det civila samhället/folkrörelsen med något av de båda övriga fälten (se kap. 4). För förespråkare av det starka samhället som synonymt med den offentliga sektorn kunde civilsamhällesresonemanget betraktas som en del i privatiseringsanspråken medan det för marknadsliberaler kunde betraktas som det korporativa befästandet av förmyndarsamhället. Därmed kan, beroende på perspektivval, ett av strecken i figuren plockas bort varvid endera en polarisering mellan stat/civilsamhälle – kapital eller mellan kapital/civilsamhälle – stat framträder. Denna reducering av triaden innebär att förutsättningarna för det korporativa systemet, de tre samverkande parterna i triaden, bryts. Däremot kommer i folkrörelsens självbild dess samarbete med staten att fortsatt betraktas som en del i en ännu levande svensk modell.

Genom sitt samarbete med staten, uttryckt i bland annat de ovan nämnda samarbetsformerna, sammanfaller dess självuppfattning med den första av de två nya modellerna, stat/civilsamhälle – kapital. Om däremot dess faktiska uppgift är reducerad till intressedimensionen som länk mellan staten och individen/medlemmen är det snarare den andra av de nya modellerna som blir aktuell. Som länk mellan stat och civilsamhälle utgör folkrörelsen inte

längre det civila samhället såsom det gjorde med Gramscis (1967) definition. Istället kommer det civila samhället att uppfattas som en samling enskilda individer vilket gör det liktydigt med begreppet marknad såsom det bland annat framställdes hos Berggren et al (2002). Trots folkrörelsens självuppfattning som samarbetspart till staten kan den med andra ord likväl, utifrån figuren ovan, betraktas som motpart till staten. Men därmed uppstår också frågan om folkrörelsen fortfarande skall placeras inom den civilsamhällesfär som i modellen utgör ett alternativ till såväl stat som kapital och där den hade en roll som jämbördig part i det korporativa samarbetet. Svaret på den frågan är avhängigt hur folkrörelsens konstruerar sin självbild som en del av den svenska modell som i praktiken avvecklats. Detta skall nu undersökas genom en närstudie av folkrörelsen Hyresgästföreningen.

6. Folkrörelsens modernisering – exemplet Hyresgästföreningen

I de tre följande kapitlen skall jag analysera hur de jag kallar folkrörelsens aktiva deltar i den konstruktion eller omkonstruktion av organisationen som kommer att kallas dess modernisering. I detta kapitel inleder jag med att belysa hyresgäströrelsens självbild såsom den formats före 1990-talets omorganisationer. Utifrån Faircloughs (2002) modell avser kapitlet att söka de sammanhang i vilka de aktivas interaktion, som analyseras i nästa kapitel, formats. Därför börjar jag med en mycket översiktlig återblick på hyresgäströrelsens historiska utveckling och söker sedan intertextualitet och normspel i hyresgästorganisationens egna utredningar, policydokument och diskussioner på framförallt en regional och lokal nivå. Genom att hämta underlaget från organisationens egen historieteckning menar jag mig kunna visa hur denna självbild konstruerats åtminstone ur ett mer officiellt perspektiv. Den självbild som utifrån den historiska redovisningen framträder i slutet av 1980-talet får sedan utgöra den referensram gentemot vilken 1990-talets förändringar kan analyseras. Kapitlet avslutas med en analys av hur själva folkrörelsegreppet förstås och hur det medverkar i konstruktionen av en modern folkrörelse.

Hyresgästföreningens utveckling – en historia i fyra faser

Precis som andra arbetarrörelseorganisationer under det sena 1800-talet bildades de tidiga hyresgästföreningarna genom de boendes organisering i syfte att möjliggöra ett gemensamt agerande gentemot i detta fall hyresvärdarna. De tidiga hyresgästföreningarna var också lokala och bildades utifrån ett oftast mycket konkret problem. Den äldsta av de idag ännu verksamma föreningarna finns i Nynäshamn och skapades exempelvis av arbetarna vid telegrafverkets verkstäder i syfte att komma till rätta med de ”usla bostäderna och det hänsynslösa villabolaget” (Hyresgästföreningen Nynäshamn 1915). Men även om de tidiga föreningarna var lokala och bildades kring akuta frågor som usla bostäder eller orimliga hyresstegringar så fanns redan från första början tanken om ett annorlunda och framtida tillstånd med i bilden. Bland de föreningar som strax före sekelskiftet bildas i Göteborg som en

reaktion mot de kraftiga hyresstegringarna framgår i ett av mötesprotokollen att en av föreningens viktigaste uppgifter skall vara att få igång en egen produktion av ”sunda och praktiga lägenheter” (Ivarsson & Tengling 1988:10). När en landsomfattande riksorganisation för de organiserade hyresgästerna så småningom bildas 1923 är redan såväl *Stockholms kooperativa bostadsförening* som *Hyresgästernas sparkasse- och byggnadsförening i Stockholm upa (HSB)*, båda sprungna ur hyresgästorganiseringar, verksamma med egen byggnation. En av centralorganisationens första interna strider handlade också om denna inriktningsfråga och blev känd som en strid mellan Stockholm och Göteborg där göteborgarna förordade att organisationen skulle koncentrera sig på kampen gentemot de befintliga hyresvärdarna. Redan vid den andra kongressen 1925 fastställdes dock att organisationens uppgift var att verka utifrån tre olika huvudinriktningar, eget bostadsbyggande, påverkan av myndigheter och riksdag samt hyreskamp gentemot värdar och fastighetsägare. Dessa tre inriktningar kom att bestå fram till 1984 då det organisatoriska bandet mellan hyresgäströrelsen och HSB upphörde. Samarbetet kring den gemensamma tidskriften *Vår Bostad* varar dock än idag om än sedan slutet av 1990-talet med skilda editioner.

Det egna byggandet utgjorde en av de tre ursprungliga huvudinriktningarna och historietecknarna menar att denna verksamhet initierades både som en följd av bostadsbristen och av de usla bostäderna. Men verksamheten inspirerades också av utvecklingen i andra länder och efter en av LO 1921 arrangerad studieresa till Tyskland och England, med deltagare från hyresgästorganisationer, utpekades den engelska gillesocialismen som inspirationskälla. När HSB 1924 bildar en egen riksorganisation kom dock denna verksamhet att tonas ned inom hyresgäströrelsen till förmån för de båda andra inriktningarna. Organisationens andra inriktning blev den mer renodlade kampen gentemot hyresvärdar i syfte att åstadkomma drägliga bostadsförhållanden och att hålla nere hyresnivåerna. En inriktning i linje med organiseringsens själva utgångspunkt, att solidariskt samla gemensamma resurser för att uppnå sitt resultat. Såväl blockader som hyresstrejker utgjorde medel i denna verksamhet och en av organisationens mest omfattande strider var den i Olskroken i Göteborg 1936 då 250 hyresgäster vräktes men senare kunde flytta tillbaka till delvis renoverade lägenheter. Den tredje inriktningen utgjordes av påverkan på myndigheter och riksdag och detta kom också till en början att bli riksförbundets huvudfråga. Kravet på framförallt en ny och ur hyresgästsynpunkt rimligare hyreslag blev en av de första uppgifterna och 1926 genomfördes en landsomfattande namninsamling som resulterade i 100 000 namnunderskrifter kring detta krav. Påtryckningar från hyresgästorganisationen, men också andra världskrigets dyrtider, ledde till att det 1942 infördes en hyresregleringslag som delvis fanns kvar fram till 1978.

Hyresregleringslagen innebar att regeringen utsåg ett så kallat hyresråd bestående av representanter för parterna, fastighetsägarna och hyresgästerna, som under ledning av en jurist hade att pröva och avgöra huruvida värdarnas

krav på hyreshöjningar skulle tillåtas eller ej. Också lokala organ, hyresnämnder, med en liknande sammansättning och med uppgift att avgöra tvister om hyra och andra boendefrågor på lokal nivå inrättades. Organisationsformen med hyresnämnder finns kvar än idag, trots att hyresregleringslagen avskaffats, och såväl sammansättning som arbetsuppgifter kan sägas vara i stort sett oförändrade. Nämnderna avgör idag exempelvis tvister där parterna inte kommit överens inom ramen för det nuvarande förhandlingsystemet.²³ Hyresregleringslagen och dess organ förändrade förutsättningarna för hyresgästorganisationen som med den blev en accepterad part i den samhälleliga organisationen och samtidigt delaktig i samhällsförvaltningen. En för organisationen viktig uppgift blev nu att rekrytera och tillsätta de representanter som givits en uppgift inom den statliga organisationen och historietecknarna menar att själva organisationen i och med detta kom att försvagas (jfr Petersson 2004). Inordningen i det statliga systemet och hyresregleringen fick organisationens ledning att fundera på sin fortsatta uppgift, skriver de och fortsätter: ”Var inte uppgiften att trygga boendet för landets hyresgäster, redan uppfylld?” (Ivarsson & Tengling 1988:105). 1958 avskaffades hyresregleringslagen för de allmännyttiga bostadsföretagens bostäder och ersattes av de förhandlingsordningar som tecknades mellan dessa företag och hyresgästorganisationen.

Därmed inträdde en ny fas i organisationens utveckling genom att förhandlingsverksamheten kom igång och på sikt kom att bli den dominerande verksamheten. Nu blev också medlemsrekryteringen allt viktigare eftersom de kollektiva förhandlingarna förutsatte att organisationen kunde legitimera sig som företrädare för ett tillräckligt antal hyresgäster. Medlemantalet ökade också rejält under 1960-talet vilket medverkade till att organisationens arbetsformer började ses över. Efter förbundets kongress 1964 sammanfattar förbundsordförande Erik Svensson situationen:

De senaste årens starka medlemsutveckling – vi räknar idag 370 000 medlemmar – vittnar om att vi har bostadskonsumenterna med oss och att allt fler inser nödvändigheten av en stor och slagkraftig intresseorganisation, omorganisationen är ett led i strävandena att effektivisera organisationsapparaten, förläna den större slagkraft och att ge medlemmarna ökad service (Ivarsson & Tengling 1988:122).

Den omorganisation som här förebådas genomfördes under 1965 och innebar bland annat att organisationens 194 lokalavdelningar slogs samman till 22 storavdelningar och att 20 ombudsmän anställdes direkt av förbundet med

²³ Dessa nämnder utses av regeringen och leds av en jurist. Även de övriga ledamöterna betraktas alltså som myndighetspersoner men utses på förslag av respektive organisation. Jag menar att detta är ett exempel på det som i kapitel 3, utifrån Rothstein (1992), beskrevs som det korporativa systemet.

lokal placering för att uppfylla den nya serviceintentionen (för en kritisk granskning av denna utveckling, se Kronvall & Malmberg 1970).

1970-talet markerade ytterligare en ny fas i organisationens historia. Samtidigt som organisationens rent instrumentella effektivitet utvecklades kring service och förhandlingsverksamhet framträdde en kritik gentemot såväl inriktning som inflytande. Kritiken hade olika förtecken och skall nog till del förstås utifrån tidens vänstervåg men hade också likheter med den tidiga striden om organisationens inriktning. Den strid som stod mellan en renodlad kamporganisation eller en organisation som medverkade till systemförändringar, nu som förhandlingspart och därmed medansvarig för träffade överenskommelser. Historiebeskrivningen vittnar här om en viss klivenhet från organisationens officiella företrädare och en återblickande försteombudsman konstaterar självkritiskt:

De vänsterradikala grupperna sköt in sig på hyreshöjningarna, en fråga där vi var på defensiven. Vi förhandlade och träffade avtal som vi sedan kände oss tvingade att försvara. De anklagade oss för att inte bry oss om hyresfrågorna, delvis hade de rätt (Ivarsson & Tengling 1988:132).

Inriktningen under 1970-talet gick dock mot ett utvecklat lokalt inflytande och 1978 tecknades de första boinflytandeavtalen varvid 1980-talets utveckling av lokal verksamhet på allvar inleddes och också folkrörelsebegreppet kom att bli mer framträdande.

Självbilder i decentraliseringens 1980-tal

Utifrån denna beskrivning kan vi inleda en första analys av hur folkrörelsen Hyresgästföreningen konstruerat sin egen självbild. Den korta och ytliga skissen ovan av hyresgästströrelsens historiska utveckling är hämtad ur en skrift som producerats inför organisationens 25:e kongress 1988 och skall möjligen ses som en sorts jubileumsskrift. Skriftens titel är: *Ett hem i folkhemmet. Berättelsen om en levande folkrörelse* och förutom de nämnda författarna finns en projektgrupp med främst tidigare anställda som delaktiga i dess tillkomst. I förordet skriver dåvarande förbundsordföranden Lars Anderstig att skriften dock inte skall ses som en "årtiondenas verksamhetsberättelse" utan att: "Istället är detta bilden av oss själva, av vår egen organisation, sedd i ett vidare perspektiv" (Ivarsson & Tengling 1988:3). Därmed menar jag att boken mycket väl kan sägas förmedla den självbild organisationen vid denna tidpunkt önskar visa upp och att den därför kan utgöra det underlag gentemot vilket analysen av dagens självbilder kan speglas och därmed förstås. Historieskissen ovan visar att hyresgästströrelsens utveckling kan indelas i ett antal faser. Från 1920-talets tudelade inriktning som såväl kamp- som gilleorganisation, via krigsårens legitimering och inordning som del i den statliga förvaltningsapparaten till 1960-talets fristående, men ändå

inom den statliga ramen inordnade, och mera tydliga intresseorganisation. Det vill säga en organisation för den tid, och den samhällsordning, som beskrivits som såväl korporativistisk (Micheletti 1994, Rothstein 1992) som hegemonisk (Stigendal 1999). Här talar historietecknarna om intresseorganisationen som en maktfaktor genom att hänvisa till medlemsantalet som användbart i kontakter med beslutsfattare. Vad som beskrivs är företrädarorganisationen och citatet ovan att ”vi har bostadskonsumenterna med oss” är dubbeltydigt. Samtidigt som dess innebörd beskriver organisationens sammanhållning och delaktighet så är ”vi” och ”oss” inte detsamma som bostadskonsumenterna. Vi, organisationen, blir själva subjektet medan bostadskonsumenter, hyresgästen eller medlemmen blir dess objekt, något som också synliggörs av följande citat:

Tillsammans skulle hans [Erik Svenssons] medlemmar kunna välta hela *hus* – om de bara ville, och då var det lätt att förstå att det blott var en bagatell för denna grupp att vräka en felaktig bostadspolitik i sjön, om de bara ville! (Ivarsson & Tengling 1988:105).

Detta ”om de bara ville” är dock inte så oproblemiskt som det kan verka och kan i sig sägas utgöra grund för den verksamhetsgren som introduceras redan i slutet av 1950-talet inom organisationen, *hyresgästernas fritidsverksamhet*, och vars syfte uttalades som ”Det gäller att få lite liv ute i bostadsområdena!” (Ivarsson & Tengling 1988:124). Det gällde att få folk att välta hus, att delta som organisationens subjekt.

Liv ute i bostadsområdena är också temat för den skrift som utkommer 1978 och som närmast utgör en instruktionsbok för hur det som senare kom att kallas folkrörelseverksamhet kan bedrivas. *Tillsammans i kvarteret* (Nilsson 1978) kan beskrivas som ett svar på den kritik som börjar dyka upp på 1970-talet kring delaktighetsproblematiken men också som ett exempel på ett trendbrott för den organisationsmodell där det räckte med att räkna medlemmar och där organisationen redan kände problemen och dess lösning. Med rubriker som: ”Vi gör en enkät”, ”I vårt hus”, ”Det här vill vi” och ”Bo lättare!” efterlyses aktiva hyresgäster men samtidigt kan dessa verksamheter ses som en sorts inventeringar åt den nu allt mer professionaliserade organisationen. Det är dock ett annat ”vi” som framträder här, inte organisationen ”vi” som i citatet ovan, utan vi, de boende, eller ”bostadskonsumenterna” som de beskrevs tidigare, företrädaren tonas ned. Skriften innehåller även ett teoretiskt avsnitt där bostadsområdenas problem belyses ur ett samhällligt perspektiv och författaren pekar på problem som alienation, segregation och vandalism. I ett avsnitt kallat ”Från teori till praktik” belyses själva organisationsmodellen och begrepp som ”Hyresgäster i förening” och folkrörelse beskrivs, om än mer i form av den formella organisationsuppbyggnaden, den demokratiska modellen. Dock är det deltagandet och aktiviteten som sätts i förgrunden, före behovet av medlemsantalet som en makt-

faktor (Nilsson 1978:30ff). Historiebeskrivningen (Ivarsson & Tengling 1988) som utkommer tio år senare, när även boinflytandeverksamheten pågått i tio år, avslutas också med en lovsång till den lokala verksamheten när förbundsledningen beskriver sina visioner. Där framhålls det stora antalet lokalt aktiva, men ”ofta föreningsovana”, medlemmarna och inriktningen är att även ”lokala förhandlingar” skall bli verklighet.²⁴ I dessa förhandlingar skall de lokalt förtroendevalda tillsammans med, den nu ganska omfattande, personalen utgöra team i bostadsområdena (Ivarsson & Tengling 1988:180).

Satsningen på de lokalt aktiva, som bland annat innebar att en omfattande intern studieverksamhet sattes igång,²⁵ kan beskrivas som ett arbete för att skapa större delaktighet och själva folkrörelsebegreppet var ofta nyttjat under 1980-talet när organisationen presenterades och beskrevs. Men samtidigt var det i praktiken organisationens andra dimension, som senare kom att kallas serviceorganisationen som framträdde i det utåtriktade arbetet, i självpresentationer eller i informationsmaterial av typen ”Hyresgästföreningen - när du hamnar i klistret”. En slogan som under 1980-talet följdes av flera på samma tema i informationsbroschyrer och på reklammaterial. Organisationens utveckling, med större ekonomiska resurser som möjliggjorde att fler anställdes som boinflytandeombudsmän, syftade till lokal utveckling men kom i praktiken samtidigt att innebära ett ökat stöd direkt gentemot den enskilde medlem som just hamnat i klistret. Möjligen skall denna, inte avsedda överspillning av personalresurser från de kollektiva till det individuella, ses som ett första tecken på den utveckling som senare kommer att uttalas som serviceorganisationens kundorienterade medlemservice. Men också förhandlingsverksamheten, byggd på så kallade ”kalkylförhandlingar” som i praktiken betydde förhandling kring bostadsföretagens budget, innebar en specialisering som i sig minskade utrymmet för delaktighet och förutsatte ett ansvarstagande gentemot träffade överenskommelser som inte alltid rönt förståelse bland icke delaktiga medlemmar. Det är detta som uttrycks i den ovan citerade ombudsmannens självkritiska kommentar om att vara på defensiva och försvara förhandlingsuppdrag. En rimlig tolkning av de framtidsvisioner som avslutar historiebeskrivningen i samband med kongressen 1988 är därför att de lokala förhandlingarna förväntades kunna lösa upp denna knut. Fler skulle göras delaktiga i det egna bostadsområdets ”förvaltning” genom att delta i budgetdiskussioner och bli medansvariga till förhandlingsresultatet.

Kan vi utifrån detta få en historisk förståelse av den interna bilden av hyresgästorganisationen som folkrörelse? Jag har sagt att folkrörelsen, för att

²⁴ 1987 uppges antalet förtroendevalda inom hyresgäströrelsen till drygt 20 000 (Ivarsson & Tengling 1988:154) en siffra som i runda tal stod sig in på 2000-talet. 2004 har siffran minskat till 16 400 (Bengtsson & Berger 2005).

²⁵ 1984 deltar exempelvis 12 487 medlemmar i studiecirkel i hyresgäströrelsens regi (Ivarsson & Tengling 1988:155).

kunna kallas så, behöver någon form av delaktighet²⁶ och att den är idéburen, det vill säga att den har en vision om ett framtida tillstånd. Med hyresregleringslagens tillkomst, med det statliga hyresrådet och hyresnämndernas inrättande började enligt historieteckningen ovan delar av organisationens ledning fundera över om dess uppgift var slutförd, vilket kan förstås som att de började betrakta idén om det framtida tillståndet som uppnådd. Med en sådan tolkning skulle hyresgäströrelsen kunna sägas ha inrättat sig i den svenska modellen eller det korporativa systemet. Det organiserade intresset ges utdelning i form av inflytande och medbestämmande i den stat vars regering i grunden har en likartad målsättning. Organisationens vision kan sägas sammanfalla med det statsbärande, socialdemokratiska, partiets och det gemensamma intresset materialiseras bland annat i det allmännyttiga bostadsbyggandet. Hyresgäströrelsen blir, som Olofsson (1979:168) uttrycker det, i detta läge ett instrument för en statlig bostadspolitik. Förhandlingsverksamheten kan då också ses som en vidareutveckling av denna modell när den införs inom ramen för de allmännyttiga, oftast kommunala, bostadsföretagens bestånd (jfr Kemeny 2003). Den blir därmed en del i den samhällsliga utvecklingen och dess vidgning till det privata fastighetsbeståndet sker sedan parallellt med hyresregleringslagens successiva avskaffande under 1970-talet. Därmed har också inom bostadssektorn skapats en motsvarighet till den triad som Rothstein (1992) beskrev kring arbetsmarknaden genom triaden fastighetsägare/kapital – hyresgäst/hyresgästorganisation – allmännytta/kommun. Det är också dessa tre parter som år 2001 träffar den så kallade trepartsöverenskommelsen inom vars ram bland annat den i kapitel fyra beskrivna hyressättningsmodellen vidareutvecklas (Hyresgästföreningen 2001).

1970-talets delaktighetsdiskussioner bryter delvis denna ordning genom att peka på dess brister och ambitionen att skapa mer av aktiva medlemmar kan ses som ett svar på detta. Inriktningen att skapa lokala (korporativa) system som exempelvis de så kallade boinflytandekommittéerna med representanter för organisationen och bostadsföretaget är exempel på försöken att bredda, men bibehålla, det befintliga systemet. En sorts lokal korporatism som bland förtroendevalda ofta betraktas såsom självklar.

/.../ för deras [bostadsföretagets] hyresgäster är ju våra medlemmar och vi har ju samma mål, vi strävar åt samma håll, att hyresgästerna skall känna sig trygga och trivas i sina områden och känna att de får något för vad de betalar (Förtroendevald 2003).

²⁶ Wijkström & Lundströms (2002) menade att delaktighet i form av att ge exempelvis ekonomiskt stöd eller att betala en medlemsavgift kan vara nog för att beteckna organisationen som ideell. Jag menar dock att detta, som inom Hyresgästföreningen skulle kunna betraktas som detsamma som att betala en försäkringspremie, inte räcker för att uppfylla de kriterier som i kapitel fyra fick beteckna en folkrörelse.

När 1990-talet inträder kom dock systemskiftet att förändra många av förutsättningarna för detta system och jag har tidigare pekat på det så kallade bostadspolitiska systemskiftet och förändringen av bostadsfinansieringssystemen (se kapitel 3). Skatteuppgörelsen 1991 med bland annat en skatteväxling från inkomstskatt till bostadsskatt samt bostadssubventionernas successiva avveckling med start året efter slog delvis sönder förutsättningarna för den så kallade solidariska hyressättningen. Förutom att fördyra nyproduktionen bidrog förändringen till att hyresnivån för en normallägenhet mellan åren 1989 till 1995 steg med 32 procent (SOU 1996:156, bilaga s. 19). Bolagiseringen av de allmännyttiga bostadsstiftelserna som genomfördes successivt men nära nog överallt, innebar också förändrade förutsättningar för inflytandet när företagens verksamhetsinriktning förändrades (se vidare kap. 8).

1990-talets omorganisationer och framtidsfunderingar

När Hyresgästföreningen i Stor-Stockholm i mitten av 1990-talet tillsätter en arbetsgrupp för att fundera kring organisationens framtida inriktning och förutsättningar kommer den att föreslå att organisationens strävan skall vara att bli ”den dynamiska folkrörelsen med den professionella serviceorganisationen” (Hyresgästföreningen Stor-Stockholm 1998).²⁷ Framtidsgruppen analyserar den aktuella samhällsutvecklingen och kommer till slutsatsen att de samhällsförändringar som skett, det vill säga vad jag kallat systemskiftet och som inkluderar de bostadspolitiska förändringarna, kommer att bli bestående. Trots det skriver gruppen att den tror att folkhemmets värderingar kommer att ligga till grund även i det framtida samhället men med andra kännetecken än de som gällt tidigare.

Folkhemmets förespråkare saknar visioner. Den politiska debatten leds ofta av dem som vill förändra samhället i en annan riktning. Detta uppfattar naturligtvis många människor. Vem vill väl tillhöra en utveckling som saknar visioner? Vare sig politiker eller föreningslivet har lyckats att ställa upp en vision för folkhemmet i framtiden. Utvecklingen har snarare gått mot att polariseras i traditionalister och förnyare. Båda dessa utvecklingslinjer leder emellertid bort från folkhemmet. Förnyarna eftersom de vill se mer av marknadslösningar. Traditionalisterna eftersom de vill lösa framtidens idéer med gårdagens lösningar, vilket är omöjligt (Hyresgästföreningen Stor-Stockholm 1998:3).

²⁷ Framtidsgruppen presenterar sin slutrapport 1998 och denna utgör ett viktigt underlag för den påföljande utredningen kallad *Förtroendemammaorganisationen inför 2000-talet* som presenteras ett år senare. Båda rapporterna styr det så kallade Framtidsprojektet som sedan pågår från hösten 2000 till hösten 2002 och som jag utvärderat parallellt med materialsamlingen till denna avhandling. De båda utredningarna utgör interna material hos (idag) Hyresgästföreningens region Stockholm.

Med denna analys som bakgrund målar Framtidsgruppen upp några tänkbara framtidsscenarier och påpekar att det delvis beror på hyresgäströrelsens egen inriktning och aktivitet vilken av dem som kommer att förverkligas. Organisationen både kan och bör påverka utvecklingen, menar gruppen. I det första av två huvudscenarier beskrivs ett renodlat marknadssamhälle medan det andra beskriver ett fortsatt välfärdssamhälle som i sin tur kan komma att utvecklas i olika riktningar. Det scenario som gruppen tror på och förespråkar att organisationen skall medverka till att förverkliga beskrivs som ett "nätverkssamhälle" till stor del präglad av lokala lösningar och självförvaltning. Om det marknadsinriktade scenariot blir verklighet menar gruppen att Hyresgästföreningens roll blir reaktiv, en kamporganisation för utsatta hyresgäster formad enligt principen om kraft genom sin storlek. Organisationens huvuduppgift blir att erbjuda medlemmen ett professionellt stöd i kampen gentemot hyresvärderna, att bli något av ett försäkringsbolag för hyresgästen, skriver Framtidsgruppen. I det andra scenariot blir den lokala verksamheten, det ideella arbetet, viktigare och organisationens roll blir istället stödjande och konsultativ eftersom verksamhetens syfte och resultat skall formas underifrån, utifrån medlemmens egen aktivitet. Här beskrivs hur det lokala inflytandet utvecklats och gruppen framhåller det "traditionella" samarbetet med hyresvärderna vars utgångspunkt är ett gemensamt intresse av ett "bra boende". Framtidsgruppen menar att det mesta tyder på en samhällsutveckling där hyresgästorganisationen kommer att verka enligt den senare modellen och att det är så folkrörelseperspektivet inom organisationen kommer att utvecklas.

När Framtidsgruppen väljer att tro på just denna samhällsutveckling så är en av utgångspunkterna en uttalad uppfattning om att det finns en stark vilja bland medlemmarna att engagera sig på lokal nivå. Den menar att verksamheten kommer att organiseras i olika former av nätverk kring särskilda frågor, nätverk som sedan kommer att avlösas av andra nätverk. Här tangerar utredarna det som Förbundets organisationsutredning senare kommer att benämna som friare former för organisering av verksamheten och sannolikt påverkar de båda utredningarna varandra (Hyresgästernas Riksförbund 2000a). Förbundsutredningens friare former kommer vid förbundsstämman 2001 att stadfästas som arbete i så kallade "fria grupper", organisatoriskt avskiljda från den formella organisationen. I sin analysdel skriver förbundsutredningen att framtidens framgångsrika intresseorganisationer är de som lyckas göra särintresset till allmänintresse och att detta skall ske genom att fokus koncentreras på kärnuppdraget och att organisationen definierar den kompetens som behövs för detta. Utredningen slår också fast tre så kallade kärnverksamheter, inom vilka en gemensam kvalitetsnivå för alla medlemmar inom Hyresgäströrelsen skall gälla och dessa föreslås organisatoriskt bli placerade direkt under serviceorganisationen. Som kärnverksamheter föreslås: Handläggningen av enskilda ärenden, det professionella förhandlings-

stödet samt medlemskommunikation (Hyresgästernas Riksförbund 2000a:52).

Vidare skriver utredningen att samhällsutvecklingen tenderar att förskjuta maktperspektivet från den formella makten, representation i olika former och remissarbeten, till en ”styrka” i form av en aktiv och välutbildad medlemskår. Detta menar den kommer att kräva förändringar av det traditionella arbetssättet med anställda som företrädare för och övertagare av arbetsuppgifter från medlemmarna. Ett arbetssätt som i sig skapat en organisationskultur där medlemmen ”fostras” till passivitet (Hyresgästernas Riksförbund 2000a:54). För att bryta detta förespråkas mer av ett konsultativt arbetssätt liksom en förflyttning av fokus mot mer av ”självorganisering” och i förslaget till ny verksamhetsidé föreslås en omformulering av organisationens uppgift från det tidigare att ”organisera medlemmar” till formuleringen ”underlätta för medlemmar” vilket sägs indikera detta perspektivskifte (a.a. 2000a:65f). Organisationsutredningen skriver också i avsnittet om expeditiionsorganisationen hur de anställdas framtida roll kommer att innebära ”medlemsinriktad verksamhet” och organisatoriska insatser som är konsultativt präglade gentemot folkrörelsen (a.a. 2000a:93). Framtidsgruppens tankar om en organisering i form av nätverk såsom dessa beskrivs i den förordade framtidsvision är väl i linje med dessa omformuleringar men Framtidsgruppen pekar också på ytterligare en dimension när dess slutsats är att hyresgästorganisationen bör eftersträva att bli den dynamiska folkrörelsen med den professionella serviceorganisationen. Själva ordet *med* indikerar en tude-lad organisation och gruppen beskriver också den konflikt den uppmärksammat mellan organisationsdelarna. Genom att utpeka kontrahenter i denna konflikt som anställda respektive förtroendevalda finner gruppen samtidigt dess upplösning i en tydligare rollfördelning.²⁸

Folkrörelsebegreppets betydelse i organisationsförändringen

Innan jag övergår till att analysera det sena 1990-talets organisatoriska folkrörelsekonstruktion skall jag återvända till historien för att kort belysa själva folkrörelsebegreppets roll under 1970- och 80-talen. Även om begreppet fram till 1960-talet är sparsamt brukat i olika skrifter så skall det ändå under denna tid betraktas som tämligen förgivettaget. Det finns i organisationen inget behov av att använda själva folkrörelsebegreppet förrän diskussionen om deltagande och inflytande dyker upp. När det socialdemokratiska ungdomsförbundet 1974 initierar sin så kallade folkrörelsekampanj *Tillsammans för en idé* får den genomslag inte minst inom hyresgäströrelsen. Kampanjen

²⁸ Begreppet serviceorganisationen används ofta som synonymt med expeditiionsorganisationen och senare ”kontoren”, vilket mer tydligt utpekar den personella och företagsmässigt organiserade personalorganisationen, som också används synonymt, som skiljd från vad som nedan kommer att benämnas förtroendemannaorganisationen.

har två utgångspunkter varav den ena riktas gentemot främst kommunernas "övertagande" av verksamhet från föreningslivet och den andra gentemot de arbetarrörelseanknutna folkrörelsernas stelnade arbetsformer där det "folkliga" är mer förgivettaget än levande (SOU 1987:33). SSU:s förespråkande av större delaktighet och mer lokal aktivitet kommer att sammanfalla med hyresgäströrelsens önskan om mer "liv i bostadsområdena".

Nu kan, som Micheletti (1994) påpekar, detta återupprättande av folkrörelsebegreppet också beskrivas som en form av idealisering av verksamheten och ett symboliskt identitetsbyte bland de organisationer som trots allt bara borde benämnas som just organisationer. Sådana tendenser till idealisering kan också utläsas i exempelvis Ivarsson & Tengling (1988) och i de skrifter som strax skall belysas. Idealiseringen är dock en del i självbilden och har, menar jag, betydelse för förståelsen av hur organisationen diskursivt hanterar den förändring som systemskiftet senare medför. Även idealiseringen bidrar till den organisatoriska förskjutning gentemot mer av deltagande och delaktighet som bland annat kommer till uttryck i den lokala förhandlingsrätten. Därmed bryts också den inriktning som 1960-talets organisationsförändringar, med centralisering och effektivisering som drivkrafter, representerat där intresseorganisationen stod i centrum som effektiv företrädare. Det finns dock också anledning att koppla samman diskussionen om folkrörelsens renässans med det Nilsson (1978) beskrev som problem med alienation och som vid denna tid börjar betraktas som en storstadsproblematik. 1982 genomförde de tre storstadshyresgästföreningarna tillsammans med riksförbundet ett första så kallat Storstadsforum där ett syfte var att förankra folkrörelsetanken och deltagandets idéer i storstaden. I samband med forumet utgavs en antologi där viljan att leva upp till folkrörelsens idealbild av aktivt deltagande och skapande människor framgår mycket tydligt. I en av artiklarna beskriver journalisten Gunilla Wettergren (1982) den vision av den framtida staden som vuxit fram inom det socialdemokratiska kvinnoförbundet och som getts namnet "Kvarteret framtiden". Wettergren inleder med frågan:

Varför lever inte våra städer? Varför pulserar inte stadsmiljöerna av människor, umgänge och skapande? /.../ Det är ett oavvisligt krav att åtminstone de demokratiska folkrörelserna hädanefter satsar all sin kraft på att skapa mänskligare, jämlikare och funktionsdugliga städer (Wettergren 1982:96).

I en annan artikel i samma antologi slår den socialdemokratiska Stockholmspolitikern John-Olle Persson (1982) fast att:

Framtiden kommer att innebära en kulturrevolution för gemenskap. Det blir en kamp med eget engagemang istället för stora ledare. /.../ Det kollektiva innehåller högre livsmönster än det trånga enskilda livet. Jag tycker utvecklingen går i den riktningen, men det finns också andra tendenser. Jag håller på det kollektiva och tror att de kämpar ner de andra (Persson 1982:107, 109).

Visionen eller idén om folkrörelsens uppgift är med andra ord väl formulerad vid 1980-talets början. Det är också lätt att se sambandet mellan John-Olle Perssons framtidstro och det scenario som Framtidsgruppen ser som det troliga och föreslår organisationen att verka för femton år senare. När däremot själva folkrörelsen beskrivs blir bilden mer mångtydig. *Tillsammans i kvarteret* Nilsson 1978:31) talar om och förmedlar bilden av hyresgästorganisationen såsom en folkrörelse och gör en poäng av själva namnet ”Hyresgäster i förening”. I sina verksamhetstips framhåller den också det aktiva deltagandet och medlemsengagemanget. Men samtidigt framhålls den formella organisationsstrukturen och folkrörelsen beskrivs genom en redovisning av den hierarkiska organisationsplanen, om än i mer retorisk form för att påvisa organisationsnivåernas olika arbetsuppgifter och värdet av att finnas och verka på samtliga samhällsnivåer.

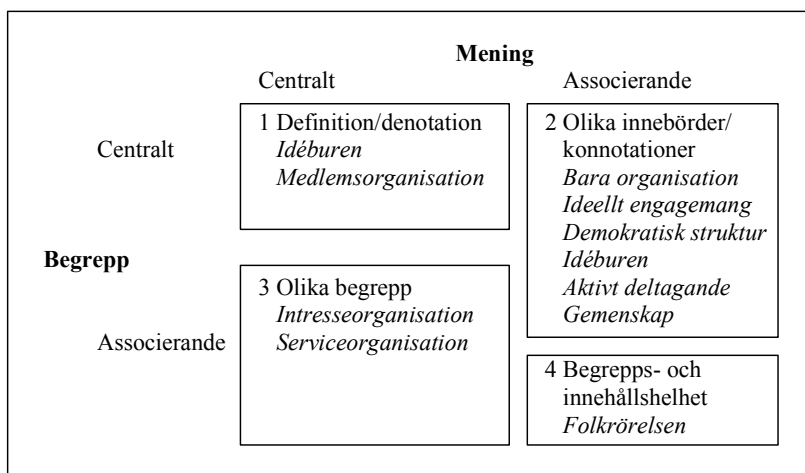
Folkrörelsens självbildskonstruktion

Därmed är det dags att inleda en analys av hur organisationens självbild konstrueras i slutet av 1990-talet och jag tar min utgångspunkt i den organisatoriska tudelning som Framtidsgruppen beskrev och undersöker själva folkrörelsebegreppets roll i denna tudelning. För detta skall jag låna en del av den analysmodell som Ingrid Sahlin (1999) presenterar utifrån kritisk diskursanalys men som i den del jag lånar också kan sägas bygga direkt på Saussures (1970) semiologi. Modellen (se figur 5 nedan) kan liknas vid en fyrfältare och syftet är att analysera hur ett visst begrepp kan fyllas med olika meningsinnehåll och/eller genomgå betydelseförändringar. Såväl utgångspunkt som mål i modellen är det som kallas ”begrepps- och innehållshelhet” (ruta 4) och som symboliserar hela det komplex av förståelser och innebörder som vi anar men ännu inte kunnat identifiera. Här är det folkrörelsebegreppet som skall analyseras utifrån hur det förstås och betraktas som ett enhetligt begrepp när det används inom organisationen. Vår första uppgift är att hitta en lämplig denotation till folkrörelsen vilket, som beskrivits tidigare, inte erbjuder någon självklar och objektiv möjlighet. Att använda min tidigare beskrivning av begreppet som innebar en idéburen och i någon mån folkligt förankrad organisation kan därför anses så gott som något (se sid. 62). Jag väljer därför ”idéburen medlemsorganisation” som denotation (ruta 1). När detta är gjort skall vi söka och analysera de till denna denotation associerade begrepp (ruta 3) som bidrar till att konstruera begreppshelheten och därefter den associerade *mening*, konnotationer (ruta 2) som också deltar i samma konstruktion.

De associerade begrepp och konnotationer som bidrar till den organisatoriska självbilden av folkrörelsebegreppet finns både i den historia jag just

belyst och i den omvärld där organisationen finns och verkar och som jag menar har präglats av systemskiftet. Tentativt är det därför möjligt att fylla modellen med några hittills identifierade begrepp för att därefter analysera dem i sina respektive sammanhang. Med detta arbetssätt är det möjligt att betrakta Michelettis (1994) beskrivning av folkrörelsen som egentligen ”bara” en organisation som en av begreppets konnotationer (ruta 2). Likaså utgör Wijkströms & Lundströms (2002) definition av en ideell organisation där organisationsbegreppet inskränks till det ideella och inte förutsätter det idéburna, men dock framhåller det ideella engagemanget, ytterligare en konnotation. Nilssons (1978) beskrivning av den formella organisationsstrukturen i sin förklaring av en folkrörelse innebär också den en konnotation som begränsar den till den demokratiska strukturen medan den levande folkrörelsen i historieteckningen (Ivarsson & Tengling 1988) liksom antologins båda texter (Persson 1982; Wettergren 1982) utgör ytterligare konnotationer med inriktning mot såväl det idémässiga som mot aktivitet och gemenskap. I ruta 3 skall associerade begrepp sökas och här kan vi utgå från de redan diskuterade begreppen intresseorganisation och serviceorganisation. Därmed skulle modellen med dessa tentativa begrepp och konnotationer få följande utseende:

Figur 5: Folkrörelsens begrepps- och meningsassociationer

Källa: Sahlin 1999:93 (Kursiv stil är min användning av figuren)

Jag skall börja med de associerade begreppen (ruta 3). När förbundsordförande Erik Svensson på 1960-talet talar om intresseorganisationen som har bostadskonsumenterna med sig så finns ingen åtskillnad mellan denna intresseorganisation och dess folkrörelsegrund. Snarare är intresseorganisationen

betraktad som en utvecklad folkrörelse och benämningen blir heltäckande (jfr Johansson 1980). En grund för denna betraktelse finns också i det auktoritetsbundna förtroende som i kapitel fyra redovisades utifrån såväl Giddens (1996) som Sörbom (2002). Framtidsgruppens formulering av hyresgästorganisationens dubbelroll såsom den ”dynamiska folkrörelsen med den professionella serviceorganisationen” innebär däremot något annat. Begreppet serviceorganisation blir inte ett associerat begrepp utan ett eget begrepp och en egen organisation vid sidan av folkrörelsen. Själva ordet *med* i den nya beskrivningen ger denna antydning. Gruppen diskuterar också denna tudelning och ventilerar tanken på en organisatorisk separering, kanske jämförbar med när HSB blev en egen organisation, men avfärdar tanken. Diskussionen i sig visar dock på en förändrad syn på organisationen. För även om historiciteten ovan (se sid. 104) talar om intresseorganisationen som ett ”vi” och om medlemmarna som ”bostadskonsumenterna” så finns inget åtskiljande mellan intresseorganisationen och dess medlemsförankring som folkrörelse i beskrivningen av 60-talets organisation, intresseorganisationen är begreppsligt associerad med folkrörelsen.²⁹

Serviceorganisationens särskiljande ur folkrörelsen

Framtidsgruppens slutsats att hyresgästorganisationen bör utvecklas både som serviceorganisation och folkrörelse synliggör däremot ett särskiljande men samtidigt värnas samhörigheten i argumentationen. Den skriver att folkrörelsen måste agera dynamiskt, gamla mönster och traditioner måste brytas och nya tankar uppmuntras samtidigt som serviceorganisationen måste utvecklas mot mer av professionalism. Gruppen menar att de båda organisationsdelarnas problem egentligen är en rollkonflikt och skriver:

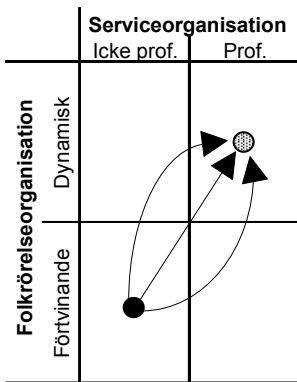
De anställda agerar utifrån sin kunskap och erfarenhet av tidigare arbetsuppgifter. Det innebär avvägningar och beslut som i vissa fall kan uppfattas defensivt i förtroendevaldas ögon. De förtroendevalda agerar ofta med utgångspunkt från sitt ideella engagemang. Deras känslor baseras oftare på känslor utifrån ett egennyttigt perspektiv. Konflikter uppstår när de anställda inte på ett bra sätt kan förklara överenskommelser som inte till fullo tillgodoser de förtroendevaldas önskemål. De förtroendevalda kan få uppfattningen att tillräckligt inte görs för att nå målen. Konflikter mellan anställda och förtroendevalda kan också handla om makt i organisationen. Ofta handlar detta om bristande förståelse och insikt om de olika roller som anställda och förtroendevalda har (Hyresgästföreningen Stor-Stockholm 1998:10).

²⁹ Jag kommer fortsättningsvis att använda benämningen 60-talsorganisationen för den organisationsmodell som kan sägas vara dominerande från tidigt 1950-tal och i stort sett under hela 1970-talet. Den modell som börjar växa fram med de omfattande striderna under 1970-talet, med rötter i det sena 1960-talet och som dominerar till mitten av 1990-talet benämner jag 80-talsorganisationen.

Framtidsgruppen följer upp detta med en diskussion där den använder *Konsum* som exempel på hur den professionella organisationen (motsvarigheten till expeditiionsorganisationen) övertagit makten och de förtroendevalda i de så kallade *butiksråden*, vilka beskrivs som helt verkningslösa, blir ett sätt att upprätthålla någon form av demokrati. I sin argumentation beskriver gruppen däremot hyresgäströrelsens båda organisationsdelar som likvärdiga och menar att de förtroendevalda är motorn i organisationen som genom aktivitet i bostadsområdena uppfattar de stämningar som kan omsättas till beslut inom organisationen. Med en parallell utveckling av serviceorganisationen mot mer av ”professionalism i vårt agerande” och av det lokala, ideella, arbetet mot mer av dynamiskt folkrörelsearbete menar gruppen att man kan undvika Konsumsituationen och stärka organisationen (Hyresgästföreningen Stor-Stockholm 1998:14ff).

Det går alltså att finna formuleringar som tyder på en tudelning av organisationen i en serviceorganisation och en folkrörelseorganisation men samtidigt framhålls den organisatoriska enheten. Framtidsgruppen ger i en intressant figur bilden av att organisationen skall utvecklas från en gemensam punkt i vad som kallas ”den förtvinande folkrörelsen med den icke professionella serviceorganisationen” till just ”den dynamiska folkrörelsen med den professionella serviceorganisationen” (a.a. 1998:15).

Figur 6: Organisationens särskiljande och återförening

Källa: Framtidsgruppens
Slutrapport; Hyresgästföreningen
Stor-Stockholm 1998:15

Av denna figur framgår att serviceorganisationen vid tiden för utredningen (1996-98) inifrån betraktades som icke professionell och att folkrörelsen betraktades som förtvinande. Denna negativa självbild kontrasterar starkt gentemot den självbild som knappt tio år tidigare framträder hos Ivarsson & Tengling (1988) där istället ett decentraliserat teamarbete (se sid. 107) i en

sammanhållen organisation redan ansågs ha nått långt. Att särskilja och klassificera de anställda som "serviceorganisationen" och lansera begreppet professionalism kan därför sägas vara ett 1990-tals fenomen. Det är också 1993 som Stockholmsföreningen, den i särklass största av landets då 21 regionala föreningar, genomför den omorganisation där merparten av personalen centraliseras och det direkta lokala sambandet mellan förtroendevalda och personal bryts. Allt sedan den stora expansionen i slutet av 1970-talet när boinflytandeverksamheten utvecklas parallellt med en förstärkning av fritidsverksamheten (Ivarsson & Tengling 1988:154f) har flertalet av Stockholmsföreningens runt 30 avdelningar, det organisationsled som i princip motsvarar en kommun/stadsdel, haft "egen" personal om än anställningen formellt åvilat föreningsnivån. De bemannade lokala expeditioner som då byggdes upp kom att utgöra knutpunkter för den ideella avdelningsstyrelsens verksamhet som till avgörande del innebar att tillsammans med personalen handha förhandlingsverksamhet, bostadspolitisk påverkan gentemot i första hand den egna kommunen samt organisationsbyggnad. Expeditionerna blev också servicecentraler för aktiva i de lokala hyresgästföreningarna som fram till början av 1990-talet benämndes kontaktkommittéer och som i och med namnbytet utnämndes till grundorganisationer, om än inte i juridisk mening. Omorganisationen, som 1999 fullföljs med att all personal centraliseras till serviceorganisationen, syftar i första hand till att skapa en effektivare serviceorganisation genom att personalen specialiseras kring ämnesområden istället för att som tidigare ha utgjort generalister i den lokala avdelningen. Men den bryter samtidigt den nära kopplingen mellan anställda och förtroendevalda.³⁰

Fram till åtminstone tidigt 1990-tal har merparten av organisationens anställda också rekryterats bland förtroendevalda vilket motsvarar den klassiska folkrörelsens arbetssätt där en aktiv medlem låter sig väljas, eller rent av anställas för att företräda de andra. När organisationen i mitten av 1990-talet tar fram ett så kallat kompetensutvecklingsprogram och specificerar vilka kompetenskrav som bör ställas på såväl de anställda som de förtroendevalda utgör en kartläggning av den befintliga personalens utbildningsnivå ett av underlagen (Hyresgästföreningen 2002). Där konstateras att den formella utbildningsnivån bland de anställda är låg och utredningsrapporten menar att just detta har motiverat den omfattande internutbildning som genomförts

³⁰ Förbundsstämman 2001 flyttar grundorganisationsbenämningen till avdelningsnivån och döper om avdelningarna till föreningar. Samtidigt slås de vid stämman 20 befintliga föreningarna samman till 10 regioner och förbundet blir den juridiska "grundorganisationen". Förbundet blir också anställningsnivån för all personal. I några föreningar (avdelningar) finns fortfarande lokalt placerad personal som dock i dessa fall är projektanställda för att enbart arbeta gentemot ett särskilt bostadsföretags hyresgäster och finansierade av boinflytandemedel från det bostadsföretaget. Några har liknat denna verksamhet med en "entreprenad". Jag kommer för tydlighetens skull i fortsättningen att använda de sedan 2002 gällande benämningarna för organisationsleden även när jag beskriver organisationen dessförinnan. Ett undantag utgörs dock av citat där jag inte ändrad originalet.

inom Hyresgästföreningen (Hyresgästernas Riksförbund 1996).³¹ Men, skrivs det vidare, förändringar i omvärlden och ökande krav gör det numera önskvärt med en förstärkning av antalet anställda med akademisk examen, en önskan som bland annat uttrycks genom införande av tjänstebeskrivningar för personalen. Här framträder en perspektivförskjutning i synen på kunskap och professionalism när den praktiska kunskapen om bostadsområdet, om de boendes situation och den direkta närkontakten utifrån egen erfarenhet som utgjorde folkrörelsens ursprung inte längre blir den dominerande. Därmed kommer också företrädarorganisationen att omvandlas till just serviceorganisation och bli mer ”kundinriktad”. Den ”icke-professionella” serviceorganisationen är med andra ord definierad som en organisation bestående av generalister utan formell utbildning, eller annorlunda uttryckt, av ”förtroendeanställda företrädare”.

Men vad innebär den förtvinande folkrörelsen? Här närmar vi oss den andra delen i modellen ovan, den om folkrörelsebegreppets olika meningsinnehåll eller konnotationer. I Förtroendemannautredningen (Hyresgästföreningen Stor-Stockholm 1999) som något år senare följer upp Framtidsgruppens rapport beskrivs den förtvinande folkrörelsen som den ”gamla hierarkiska folkrörelsen”, formaliserad och med steltnade arbetsformer vilket är i linje med andra beskrivningar av föreningsliv i det sena 1900-talet (ex Folkrörelseutredningen SOU 1987:33; Demokratiutredningen SOU 2000:1). Det är dock intressant att jämföra denna bild av den hierarkiska folkrörelsen med den som Nilsson (1978) ger när han beskriver folkrörelsen just genom att presentera organisationsformen, det formella. Där är det den demokratiska strukturen som framhålls och ses som en förutsättning för inflytande, påverkan och delaktighet på alla samhällsnivåer. Men just den strukturen utgör också ett tillräckligt fundament för en professionaliserad organisation där verksamheten bedrivs av anställd personal som kontrolleras av och formellt ges uppdrag av denna demokratiska förtroendemannorganisation (jfr Rothstein & Bergström 1999). Sett så är det fullt möjligt att beskriva organisationen som förflyttad till det sydöstra fältet i Framtidsgruppens figur (figur 6), där en professionell serviceorganisation legitimeras av en förtvinad, men trots allt för organisationens legitimitet, tillräcklig folkrörelse. Med denna förståelse reduceras folkrörelsen till en ”apparat” för val av styrelseledamöter som i sin tur kan verka ungefär som en bolagsstyrelse gentemot organisationens personella ledning.

³¹ Av rapporten framgår att 22 procent har en utbildningsnivå motsvarande grundskola, 17 procent 3-årigt gymnasium och 8 procent akademisk examen. Resterande 53 procent har annan utbildning, exempelvis folkhögskola.

Den ideella folkrörelsens arbetsformer

Serviceorganisationens professionalisering och förflyttning österut i figur sex sker genom specialisering och kompetensutveckling. Men hur skall den förtvinade folkrörelsen bli dynamisk, förflyttas norrut och dessutom möta serviceorganisationen i nordost? Det går att finna två olika linjer för hur denna utveckling av, egentligen folkrörelsekonnotationen ”ideellt engagemang” skall bli möjlig. Den ena linjen framträder i den Förtroendemannautredning vars direktiv är att utifrån Framtidsgruppens rapport närma sig ”ett mer konkret och handfast utvecklingsarbete”. Där konstateras att det finns en klar vision för hur den moderna hyresgäströrelsen skall utformas och att orsaken till att så inte redan skett är att: ”[v]i i mångt och mycket tänker och handlar som i en gammal hierarkisk folkrörelse” (Hyresgästföreningen Stor-Stockholm 1999:1). Utredningen föreslår förändringar i arbets- och organisationsformer med syfte att utveckla den ideella organisationen så att den passar den moderniserade serviceorganisationen. Som ett led i detta arbete tillsätts det så kallade Framtidsprojektet vars syfte är att stödja lokalt förtroendevalda att utveckla den egna verksamheten så att medlemskontakten förbättras. Utifrån Framtidsgruppens diskussion om att definiera de förtroendevaldas roll i förhållande till personalen kan denna linje sägas ha ett tydligt organisations- eller, om vi vill, ovanifrånperspektiv på den förespråkade utvecklingen:

Det handlar om vilken uppgift man har när man sitter i avdelningsstyrelsen. Det här förväntar vi oss att du som förtroendevald på den här nivån kan hantera och klara av. I annat fall måste du åtminstone tala om vilket stöd du behöver, för det här måste genomföras (Anställd 2001).

Här är det serviceorganisationens ”ledning” som definierat uppgiften och det är samma ”vi” som framträder här som inom 60-talsorganisationen i uttalandet: ”vi har bostadskonsumenterna med oss” (se sid. 104). Det är också samma demokratiska struktur, den hierarkiska folkrörelsen, som formulerat eller åtminstone konfirmerat den uppgift som en annan nivå i hierarkin nu förväntas utföra. Det innebär att serviceorganisationen ställer krav på de förtroendevalda, eller anpassar dem till sina egna uppgifter, vilket i grunden är en fråga om demokratisyn. Förtroendemannautredningen diskuterar också organisationens demokratisyn och finner här problem i förhållandet till den ”moderna folkrörelse” som den ser som målet för sitt arbete. Utredningen skriver:

Tydlighet, krav och medlemsbehov, är vad som saknas i vår organisation och denna brist är det största hindret för att nå den moderna folkrörelsen. /.../ Har vi en syn på demokrati som inte är förenlig med tydlighet och krav? Vi menar att organisationens syn på demokrati är ett problem. Vi har förväxlat demokrati och målstyrning med kravlöshet. Vi tar beslut på ett demokratiskt kallat

och genomfört möte där det sedan är upp till dem som får resultatet att följa det tagna beslutet, om dom har lust (Hyresgästföreningen Stor-Stockholm 1999:14).

Jag skall återkomma till målstyrning men här inställer sig främst frågan vad som utgör föreningsstyrelsens egentliga arbetsuppgift och ur vilket perspektiv organisationen betraktas. Är de förtroendevalda på föreningsnivån medlemmarnas valda ombud som skall företräda dessa och driva frågor vidare uppåt i organisationen alternativt lösa dem genom förhandling, opinionsbildning eller annan aktivitet? Eller utgör den en lokalavdelning av förbundet/hyresgästföreningen Sverige med uppgift att utföra centralt beslutade åtgärder? Möjligen finns här kvardröjande strukturer från tiden med lokalt placerad, men centralt eller regionalt anställd, personal på vilka sådana krav utifrån andra utgångspunkter kunde ställas. När Framtidsprojektet (Hyresgästföreningen Stor-Stockholm 2000) initieras försommaren 2000 kan dess direktiv sammanfattas som att förändra Hyresgästföreningens arbetsformer. I de inledande diskussionerna beskriver den nytillträdde projektledningen syftet som att låta ”ARVID-konceptet”³² genomsyra hela organisationen. ARVID-konceptet beskrivs som ett arbetssätt för den moderna folkrörelsen och innebär egentligen att såväl en konkret metod som ett ”synsätt” kombineras och förutsätter varandra. Metoden ARVID beskrivs som ett hjälpmedel för delaktighet och engagemang och innebär att mötesdiskussionen ges en struktur där allas deltagande och visualisering sätts i centrum. Strukturen innebär också att diskussionen skall utmynna i ett konkret resultat i form av behovsinventering, målformulering och/eller arbetsfördelning. Synsättet ARVID innebär att dessa deltagardemokratiskt formulerade mål och inriktningar också genomförs lokalt av de berörda med stöd av övriga delar av organisationen. Därmed kan ARVID som en helhet sägas utgöra ett underifrånperspektiv som motsvarar den dynamiska och moderna folkrörelsen. Grunden för detta synsätt formuleras i Hyresgästprogrammet när organisationens människosyn presenteras:

Hyresgästföreningens arbete härleds ur övertygelsen att alla människor har lika värde och samma rätt till ett värdigt liv. Verksamheten utgår från att alla människor kan vara aktiva och skapande, har kapacitet att påverka sin egen livssituation, har en inneboende vilja att växa och utvecklas, är beredd att ta ansvar och engagera sig för gemensamma mål och samverka med andra för att nå dessa (Hyresgästernas Riksförbund 2000b:23).

³² ARVID (Ansvar Roligt Vision Individ Demokrati) utgör ursprungligen en policy och metod för organisationens grundutbildning men kommer efterhand att vägleda alltmer av organisationens utbildnings- och utvecklingsarbete.

Utifrån detta blir Förbundets organisationsutrednings konstaterade (se sid. 111) att morgondagens organisationer skulle bygga på styrka i form av aktiva och välutbildade medlemmar istället för på makt genom representation tydligare. Likaså blir diskussionen om serviceorganisationen som en ”konsultverksamhet” gentemot de aktiva, att personalen inte längre skall vara medlemmens ombud utan en professionellt tillgänglig resurs för den verksamhet som medlemmen själv skall genomföra eller åstadkomma. Men det är naturligtvis möjligt att metoden ARVID begränsas som just metod och att den genomförda behovsinventeringen därefter överlämnas till serviceorganisationen för genomförande varvid den deltagande medlemmen förvandlas till kund (Ek 2003a). Här skulle kombinationen av den professionella serviceorganisationen med den dynamiska folkrörelsen kunna förenas i konnotationen ”aktivt deltagande” varefter deltagande kan reduceras till kravinventering och utförandebeställning i linje med den i kapitel tre diskuterade ”elitdemokratiska” modellen för inflytande och delaktighet (Johansson 1996). I detta perspektiv blir också den utifrån Micheletti (1994) identifierade konnotation där folkrörelsen snarast sågs som en idealisering av en högst ordinär ”organisation” relevant.

Men det finns också en annan inriktning där ARVID konceptet kan betraktas mer ur den nämnda helheten och det är i försöken med så kallat ”utvecklat boinflytande”. Här är det den övergripande visionen från slutet av 80-talet (Ivarsson & Tengling 1988) som fortfarande framträder när bostadsföretagets budget brutits ned till en mycket lokal nivå och där ett direkt samarbete sker mellan företaget och, inte bara företrädarna i den lokala föreningen, utan med samtliga boende. Det är en verksamhet som ligger nära den deltagardemokratiska formen och den förutsätter en långtgående delegation från såväl bostadsföretaget som hyresgäströrelsens idag avtalsslutande nivåer. I vissa stycken finns likheter mellan denna verksamhet och vad som har kallats ”boföreningar” eller ”kooperativ hyresrätt”. När dessa verksamheter, som jag återkommer till i kapitel åtta, redovisas i interna rapporter utpekade de som organisationens framtid och benämns bland annat som demokratiska experiment (Mehlmann & Karlsson 2002). Som en del i denna verksamhetsutveckling beskrivs också den förändrade syn på boinflytandeverksamheten som sägs växa fram inom organisationen och som exempelvis framträder i den ”Strategi för Boinflytandeverksamheten i Stockholmsregionen” som föreningsstyrelsen i Stockholm antar i december 2001:

/.../ organisationen [har] traditionellt också sett Boinflytandet som ett motpartsförhållande och i princip som en förlängning av förhandlingsverksamheten. Med en syn på boinflytande som samarbetsavtal för lokalt engagemang är det inte längre en förhandlingsfråga utan en organisationsfråga.

I de beslutssatser som sedan följer uttrycks detta bland annat som att:

Regionens boinflytande kännetecknas av ett *underifrånperspektiv*, vi skapar förutsättningar för boinflytande.

Förutsättningarna för Boinflytande är ett *gemensamt åtagande* mellan Hyresgästföreningen och bostadsföretaget (Hyresgästföreningen Stor-Stockholm 2001).

Förskjutningen från motpartsförhållande till samarbetsavtal överensstämmer med den korporativa idén och här är det, återigen, dess tillämpning på en lokal nivå som förespråkas. När denna viljeinriktning kopplas samman med ARVID-konceptets arbetsformer och synsätt så framträder den eftersträvade dynamiska folkrörelsen med en annan innebörd:

Kan man utveckla det här synsättet och dom här metoderna, det här sättet att arbeta på så sätt att vi faktiskt har en sådan närdemokrati så att, med sådana här små enkla hjälpmedel som mötesplats och dialog så kommer vi fram till förhandlingsresultat? Ja vad händer då när ett av hyresgästföreningens kärnområde är förhandlingar? Om man på plats och ställe förhandlar i morgon, alltså det är ju spännande, men i en sådan diskussion tycker jag att man får inte vara rädd för att plocka bort hyresgästföreningen som företeelse därför att den har startats på grund av vissa missförhållanden i samhället och var på den tiden en verklig folkrörelse. Men jag menar det finns väl ingenting som säger att det måste finna en sådan här organisation? (Anställd 2002).

Den inriktning som framträder här motsvarar konnotationen *idéburen* genom att förespråka en vision om ett framtida och annorlunda tillstånd där organisationen rent av kan upplösas och jag återkommer till detta. Därmed återstår en av de tentativa folkrörelsekonnotationer som fyllde figur fyra, ”gemenskap”, och den belyses i kapitel åtta.

Särskiljandet som modernisering

Vi kan nu sammanfatta analysen ovan som att intresseorganisationen varit begreppsmässigt associerad med folkrörelsen medan serviceorganisationen är begreppsligt särskiljd från folkrörelsen. Analysen av folkrörelsebegreppets konnotationer visade dock hur särskiljandet, beskrivet som tillskapandet av den moderna folkrörelsen, kunde genomföras inom ramen för en bibehållen föreställning om den enhetliga folkrörelsen. Folkrörelsebegreppet överbryggade det organisatoriska särskiljandet av en centraliserad, specialiserad och kompetensutvecklad professionell serviceorganisationen. Men därmed framtingas också, om än diskursivt dolt, även en modernisering/förändring av den ideella verksamheten. När de aktiva medlemmarna inte längre kan betraktas som likställda med den professionaliserade personalen uppstår ett behov av en särskild *förtroendemannaorganisation* som kan sägas utgöra en

egen kategori vid sidan av serviceorganisationen. När Framtidsgruppen (Hyresgästföreningen Stor-Stockholm 1998) problematiserade förhållandet mellan dessa båda kategorier, service- respektive förtroendemannaorganisationen så formulerade den problemet som en ”konflikt” mellan förtroendevalda och personal och beskrevs den som en rollkonflikt. Dess efterföljare Förtroendemannautredningen (Hyresgästföreningen Stor-Stockholm 1999), vars namn synliggör särskiljandet, föreslår åtgärder för att komma till rätta med dessa rollkonflikter. Här talas om tydlighet, dialog och mötesplatser, det vill säga former för kommunikation mellan organisationens olika delar.

Förtroendemannaorganisationen existerar dock som en realitet redan i Framtidsgruppen begrepp ”den förtvinande folkrörelsen” vars verksamhetsfält utgörs av det sydvästra hörnet i figur sex. För att upprätthålla bilden av den moderna folkrörelsen som en enhet behöver nu förtroendemannaorganisationen utvecklas och förflytta sig i enlighet med figurens pilar mot det nordöstra hörnet. Det är kring denna förflyttning som vi kunnat skönja två olika färdvägar. Dels den där förtroendemannaorganisationen skall anpassas till serviceorganisationen och dels den där själva verksamhetsinriktningen förändras, exempelvis genom ett utvecklat lokalt boinflytande, möjligen i systemförändrande riktning. Det är kring den första av dessa båda linjer som det hösten 2000 inledda Framtidsprojektet kommer att verka för att praktiskt utforma och åstadkomma de kommunikations- och arbetsformer, eller ”verktyg” som de kallas, som Förtroendemannautredningen anvisat. Trots att projektdirektiven utpekar hela organisationen som målgrupp kommer dess arbete i praktiken att begränsas till just förtroendemannaorganisationen (Ek 2003a). Det blir föreningsstyrelserna, det vill säga de förtroendevalda på kommun/stadsdelsnivå, som skall anpassas till den moderna folkrörelsens nya organisations- och styrningsformer. I nästa kapitel är det de aktiva i dessa styrelser som står i centrum för undersökningen och i kapitel åtta återvänder jag sedan till de båda verksamhetsinriktningarna.

7. Folkrörelsens förvandling - moderniseringsprocessen

I detta kapitel skall jag utifrån de lokalt förtroendevaldas perspektiv undersöka hur den ur folkrörelsen särskiljda förtroendemannaorganisationen konstrueras som en egen kategori. Även om denna kategori torde inkludera samtliga förtroendevalda, från förbundsstyrelseledamöter till ledamöter i de lokala hyresgästföreningarna så skall jag begränsa mig till den lokala nivå som är den som beskrivs i de olika rapporter som hittills åberopats och som också kom att utgöra Framtidsprojektets målgrupp. Primärt är det förtroendevalda på föreningsnivån (ungefär kommun/stadsdelsnivå) som studeras men eftersom denna nivå är så tätt sammanvuxen med den lokala föreningsnivån (bostadsområdet) är det omöjligt att inte också delvis behandla den nivån. För tydlighetens skull kommer jag i fortsättningen att använda begreppen semilokal respektive lokal för att hålla isär dessa båda föreningsnivåer. Inledningsvis studeras de förtroendevalda på föreningsnivån i syfte att undersöka hur de själva konstruerar sin roll som förtroendevalda, eller med diskursteoretiska termer, hur de diskursivt bygger sin organisatoriska identitet. Därefter avser jag att belysa hur de förtroendevalda i samspel med serviceorganisationen konstruerar såväl de uppgifter och verksamheter som organisationen har att utföra som de roller som Framtidsgruppen såg som organisationens problem.

Förtroendemannaorganisationen och de förtroendevaldas roller

För förtroendevalda i semilokala föreningsstyrelser, som i de allra flesta fall också är aktiva i sin lokala förenings styrelse, innebär 1990-talets omorganisationer ändrade förutsättningar för båda uppdragen. Särskiljandet, när personalen centraliseras och specialiseras, motiveras förutom av serviceorganisationens professionalisering också av att de förtroendevaldas utrymme och befogenheter därmed skall öka. Ett argument i samband med omorganisationerna är att den lokalt placerade personalen varit alltför dominerande i det lokala arbetet och att förändringen skall ge de förtroendevalda ökade maktbefogenheter. Bland de förtroendevalda finns också en uppfattning om att en sådan förändring blivit ett av omorganisationens resultat.

Då försvann ombudsmännen, det skedde under min tid faktiskt och om man bortser från allt det här extraarbetet så är det enbart positivt, det tycker jag. Nu har vi kontroll över vår verksamhet och över vad som sägs. Vi har kontroll över vår ekonomi och hur pengarna används, det hade vi inte förut (Förtroendevald 2001).

Uppfattningen om större självständighet i kombination med en viss irritation över ytterligare arbetsuppgifter som tidigare utförts av de anställda är ingen ovanlig uppfattning och mest irriterade är de som också är lokalt förtroendevalda. I den enkät som genomfördes sommaren 2002³³ framgår att drygt tre fjärdedelar av de förtroendevalda i föreningsstyrelserna har denna dubbla roll och att ungefär var femte föreningsstyrelseledamot betraktar sig själv som sin lokala förenings representant i föreningsstyrelsen och menar sig sitta där för att företräda sitt bostadsområde. Av de förtroendevalda som besvarat enkäten menar också en absolut majoritet att föreningsstyrelsens huvudsakliga uppgift är just att stödja de lokala föreningarna genom att exempelvis erbjuda olika former av materiella resurser, personligt deltagande (fadder) eller att ordna utbildningar. Det vill säga uppgiften är att bedriva ett inomorganisatoriskt utvecklingsarbete. För just gruppen lokalt förtroendevalda innebär 1990-talets omorganisationer mindre av personellt stöd när den lokalt placerade personalen centraliserades.

Samtidigt som det inomorganisatoriska arbetet framhålls som styrelsearbetets huvuduppgift så menar en lika stor majoritet av de svarande i enkäten att orsaken till att de låtit sig inväljas i föreningsstyrelsen är viljan att påverka hyresnivån och att verka för ett rättvisare boende. Förhandlingsverksamhetens praktiska hantering är dock en uppgift för serviceorganisationen och här innebär särskiljandet att kontakten mellan de förtroendevalda och den förhandlande personalen blir mer formaliserat än tidigare. Förhandlaren blir den som kommer till föreningsmötet i egenskap av expert för att ta emot krav men också ställas till svars. När Förbundsstämman 2001 bland annat beslutar om förändringar i organisationsnivåernas såväl befogenheter som benämningar kommer förhandlingsansvaret att följa med benämningen föreningsstyrelse och därmed byta nivå, till den semilokala, vilket formellt innebär en decentralisering.³⁴ Därmed skulle möjligheten till den hyrespåverkan som för många ledamöter motiverat styrelseengagemanget kunna sägas ha ökat. Men det så kallade ”professionella förhandlingsstödet” som utgör en av

³³ Enkäten skickades till 109 slumpvis utvalda föreningsstyrelseledamöter inom Stor-Stockholms hyresgästförening och 63 ledamöter besvarade densamma. Flertalet av frågorna utgjordes av öppna svar, det vill säga inga svarsalternativ angavs. Jag avser givetvis inte att generalisera några svar men menar ändå att det går att avläsa vissa kvantitativa tendenser.

³⁴ Det finns bland de aktiva olika uppfattningar om var förhandlingsansvaret egentligen finns. Stadgarnas § 7 sid. 24 säger: ”Hyresgästförening skall inom sitt verksamhetsområde ansvara för den förhandlingsverksamhet som *ankommer* på Hyresgästföreningen”. Ordet *ankommer* (min kurs.) har tolkats som en begränsning och en möjlighet att ex. centralisera ansvar och befogenheter.

organisationens kärnverksamheter är numera en del av den centraliserade serviceorganisationen vilket i sin tur innebär att själva förhandlingsarbetet kommer att utföras ”på uppdrag” av föreningsstyrelsen. Därmed reduceras också påverkansmöjligheten till kravformulering eller beställning och detta kan ses som ett utslag av den i kapitel tre diskuterade förändringen av organisationsstyrningsprincip. Den som där beskrevs som en del av systemskiftet när målstyrning kom att bli ideal.

I många av de föreningar som geografiskt omfattar en kommun och som tidigare haft egen personal till vilken förhandlingsansvaret delegerats innebär denna förändring inte självklart att inflytandet i praktiken ökat även om det formella ansvaret nu finns lokalt. Däremot synliggör förändringen hur förtroendemannaorganisationen kommer att betraktas som en egen kategori och det formella ansvaret förstärker bilden av dess ökade maktbefogenheter.

Boinflytandepersonalen är väldigt försiktiga med att, alltså snacka om skillnad mot förr, då var det ju personalen som drev, det är det ju inte idag. Och skulle dom försöka så skulle dom antagligen få pisk på fingrarna också. Och det är ju där det måste till ett nytt sätt att kommunicera med varandra, där personalen inte känner att dom måste vänta in avdelningsstyrelsen, som dom uttrycker ibland (Verksamhetschef 2001).

Här blir de förtroendevalda framställda som den maktägande kategori som styr personalorganisationen vilket är i linje med de nya näringslivsinspirerade styrformer som Rothstein & Bergström (1999) beskrev. Men samtidigt har personalen problem med att behöva ”vänta in” de förtroendevalda vilket tyder på att den får uppgifter även från annat håll, beslutade på andra nivåer men som berör den lokala föreningen. Här synliggörs det Förtroendemanna-utredningen (Hyresgästföreningen Stor-Stockholm 1999:14) beskrev som ett demokratiproblem när demokratiskt fattade beslut aldrig blev genomförda. Det är dessa problem som Framtidsprojektet skall överbrygga med hjälp av dialog och tydlighet, alltså ”ett nytt sätt att kommunicera”. Men denna problematik kan också betraktas utifrån synen på föreningsstyrelsens roll och uppgift i organisationen som helhet. Om den har befogenheter som grundorganisation att formulera sina egna mål och genomföra sin verksamhet med stöd av serviceorganisationens konsulter såsom organisationsutredningen beskrev framtidens organisationsmodell (Hyresgästernas Riksförbund 2000a). Eller om den främst skall utgöra en demokratisk instans i den representativa beslutsordningen och därutöver delta i genomförandet av de representativt fattade besluten, de verksamheter som ”måste utföras” om man sitter i en föreningsstyrelse (jfr personaluttalande sid. 119). Här blir framförallt den semilokala föreningsstyrelsen en sorts hybrid mitt emellan den förtvinnande folkrörelsen, den demokratiska struktur som legitimerar beslutskedjan genom att utse representanter och den dynamiska folkrörelse som förväntas vara självständig, aktiv och pådrivande. Men trots detta är förtroende-

mannaorganisationen som just en självständig och aktiv kategori vid sidan av serviceorganisationen förgivettagen både av den förtroendevalde i mitt första citat ovan och av verksamhetschefen i nästa. Så hur konstrueras förtroendemannaorganisationen?

Föreningsstyrelseledamöternas identifikation med sitt uppdrag

För att analysera denna konstruktion av det som kommit att benämnas förtroendemannaorganisationen skall jag utgå från de svar som inkommit på en av frågorna i den nyss nämnda enkäten samt de intervjuer med förtroendevalda som också de genomförts som del i utvärderingen av Framtidsprojektet. Analysen hämtar stöd i Laclau & Mouffes (2001) diskursteori där så kallade subjektspositioner, som jag fortsättningsvis kommer att benämna identiteter, betraktas som resultat av en tillsluten diskurs varför det är dessa diskurser som skall sökas i en första analys (se kap. 2). Att betrakta förtroendevaldas roller som identiteter inom olika diskurser innebär att jag överger själva rollbegreppet som är det som används i de olika interna utredningar som hittills utgjort mitt huvudsakliga underlag och ersätter det med identiteter. Skillnaden, menar jag, är att därmed förskjuts fokus från organisations- till individperspektivet eller från funktion till meningsskapande (jfr Castells 2000a).

Så vilka identiteter intar de förtroendevalda i sitt styrelsearbete och vad innesluts i, respektive utesluts ur, de diskurser som de representerar? Jag har redan nämnt att det utifrån enkäten går att identifiera några olika bevekelsegrunder och syften för engagemanget i de olika styrelserna. Låt mig därför utgå från en av de öppna frågor som ingick i enkäten: ”Vad fick dig att kandidera till uppdraget som ledamot i föreningsstyrelsen?” De svar som avgivits på denna fråga kommer jag att analysera med hjälp av den modifierade fisknätsmetafor som redovisades i metodkapitlet där varje diskurs betraktades som ett minifisknät i vilket ”elementen” utgjorde de fixerade knutarna. Det modifierade bestod i att betrakta nätet som en tillfälligt fryst datorbild som var möjlig att fixera annorlunda, frysa tillsammans med andra element till en annan diskurs. Diskurserna framträder när ett antal element fixerats och låsts och det är därför dessa element (betydelsefulla begrepp) som skall sökas i svaren på frågan om vad som fick den förtroendevalda att kandidera till föreningsstyrelsen. I de totalt 63 svaren på denna fråga har jag funnit sju diskursiva tillslutningar, eller som Laclau & Mouffe (2001) också kallar dem, ”tillfälliga betydelsebildningar”. Dessa kommer alltså att motsvara varsin styrelseidentitet. Även om jag inte gör några anspråk på generalisering så menar jag att dessa, trots allt, kan betraktas som några huvudinriktningar. Jag väljer att nedan presentera 15 av de 63 svaren för att belysa själva analysen och har, för tydlighetens skull, grupperat dem kring de diskurser jag menar att de format. Kring den första diskursen redovisas tre enkätsvar

på frågan: Vad fick dig att kandidera till uppdraget som ledamot i föreningsstyrelsen?

Att försöka bidra till ett drägligt boende för ”vanliga” människor, tror på att organisera sig, tillsammans blir vi starka.

För att verka för att boende i hyresrätt skall vara lika fördelaktigt som bostadsrätt och villaboende.

För att vi som inte har så stor inkomst och alltid är säkra vänsterväljare inte skall missgynnas för att de mer osäkra sympatisörerna som står mellan vänster och höger skall gynnas genom lägre kostnad för eget boende.

De första element som framträder här är ”drägligt boende”, ”lika fördelaktigt” och ”inte skall missgynnas”. Alltså en beskrivning av uppfattade och uttalade orättvisor gentemot ”vanliga människor” och ”boende i hyresrätt”. Därmed framställs för det första hyresboende som synonymt med vanliga människor och avskiljs gentemot villa- och bostadsrättsboende som i sin tur blir det ”gynnade boendet” avsett för andra grupper än vanliga människor. Hyresboendet sammanförs också med ”inte så stor inkomst” och ”säkra vänsterväljare” vilket samtidigt avgränsar den kategori som betraktas som vanliga människor. Sammantaget formar dessa element en diskurs kring orättvis behandling som innesluter ”vanliga människor” beskrivna som lågavlönade och vänsterröstande hyresgäster. Den utesluter också boende i andra upplåtelseformer genom att beskriva dessa som gynnade och dess invånare som partipolitiskt heterogena. Den diskurs som formas utifrån dessa element kan utan svårigheter beskrivas som en ”arbetarklassdiskurs” och att låta sig väljas till föreningsstyrelsen utifrån dessa motiv tyder därför på just en arbetarklassidentitet. Att ”bidra” till att bryta dessa orättvisor genom att ”organisera sig” för att ”tillsammans bli starka” är också det traditionella, arbetarklassrelaterade, arbetssättet. Men i praktiken betyder det samtidigt att denna, som jag vill kalla för en ideologisk diskurs, i sin utövning kan motsvara den förtvinande folkrörelsen som beskrevs i förra kapitlet. Den upprätthåller den demokratiska strukturen och legitimerar organisationens professionella gren, serviceorganisationen, eftersom själva organiseringen blir huvuduppgiften. Den identitet som intas innebär att bidra till upprätthållandet av organisationen som sådan. Därmed framträder en i viss mån passiv identitet:

Varje hyresgäst måste ju ha en hyra som är rimlig, någorlunda rimlig. Det får ju inte skena iväg hur som helst, det får det inte. Sedan är det ju mycket andra problem som har dykt upp nu på senaste tiden som det här med att man från hyresvärdarnas sida försöker att sälja ut, göra sådan här, bostadsrätt. Och det medför ju vad jag kan förstå att dom som då bor kvar i hyresrätt, då åker värdet upp och hyrorna åker också upp vad jag kan förstå (Förtroendevald 2001).

Den passiva hållningen som framträder här har en ideologisk grund och kan delvis förstås ur ett historiskt perspektiv. Det är en kollektiv identitet med en stark tilltro till organisationen. Det vill säga detsamma som i kapitel fyra, utifrån Giddens (1996) beskrevs som ett auktoritetsbundet förtroende. Jag väljer att benämna denna första diskurs för *ideologidiskursen* och identiteten för *klassidentitet*.

Nästa diskurs vill jag exemplifiera med följande svar:

Hyresförhandlingen, bättre kunna påverka i positiv riktning för mina grannar.

Möjlighet till påverkan i större sammanhang.

Intresserad av folkrörelsearbete, vara delaktig och vara med och påverka hyresgästernas situation.

Illa skött fastighetsskötsel, förvaltning, svårnådd husvärd. Att vara med och förhandla om hyra och boendevillkor.

”Kunna påverka”, ”vara delaktig” och ”vara med och förhandla” är de bärande elementen i dessa svar och den gemensamma nämnaren är hyresförhandling och/eller hyresnivåer. Detta är en mer aktiv diskurs än den förra som inte stannar vid själva organiserandet utan förutsätter ett deltagande och en påverkansmöjlighet. ”Påverka hyresgästernas situation” liksom uttrycket ”för mina grannar” indikerar också något utöver ett renodlat egenintresse och i det senare framträder en identifikation med rollen som företrädare. Även ”intresserad av folkrörelsearbete” visar att påverkansintresset finns på en kollektiv nivå men kan också, liksom att ”vara delaktig”, peka mot ett sökande efter gemenskap. Även ”för mina grannar” kan ses som att skapa gemenskap i området men likaväl vara uttryck för en rationell vilja att företräda och lösa problemen. ”Illa skött fastighetsskötsel” utpekar konkret upplevda problemen som orsak till engagemang och organisering. Sammantaget visar detta på en vilja till förändring i vilken man själv vill vara delaktig. En vilja som kan utgå från ett missnöje med tidigare resultat kring hyresnivåer och/eller andra boendevillkor som exempelvis service och underhåll men också från ett missnöje med organisationens arbetssätt. Här finns inte samma förtroende som i den förra diskursen varför förändringsviljan även kommer att riktas inåt i organisationen.

Det är således två delvis olika förändringsdiskurser som framträder här även om båda kan sägas representeras av en vilja att påverka och åstadkomma någon form av resultat. Den stora skillnaden mellan dessa båda diskurser

och den tidigare ideologidiskursen kan beskrivas med hjälp av begreppsparet aktiv/passiv men skulle också kunna utgöras av delaktig/förtroendefull.

Det kan ju vara så, det kanske inte är hyran som är det viktigaste, det kanske är något annat dom vill i ett område. Det kanske är så att dom tycker att det är viktigare att rusta upp gårdarna och ta en hyreshöjning på fyra procent, men om dom kommer dit och fixar gården, annars blir det ingenting. Nu sitter dom ju centralt och förhandlar för alla på Svenska Bostäder men hur vet dom att vi här tycker att just det är riktigt? Ja vi kanske tycker att det är rimligt med en höjning för vi har ju fått stambyten och alltihop men dom som inte fått stambyten då, och fortfarande har omålade trappuppgångar och en gård som har en krokig gunga, och så får fyra procent i hyreshöjning, vad tycker dom? Det är inte säkert att dom tycker det är rimligt för folk har ju sitt lokala perspektiv. Jag tror att folk accepterar om dom blir tillfrågade och om de får en förklaring varför det inte blev så, det accepterar folk (Förtroendevald 2002).

Den kritik som framförs här fokuserar snarast centraliseringen men det är också just den som orsakar bristen på förtroende i uttryck som ”sitter dom ju och förhandlar centralt” trots att ”folk har sitt lokala perspektiv”. Det förtroende som klassidentiteten ovan representerade lyser här med sin frånvaro. Istället kan uttrycket ”folk accepterar om dom blir tillfrågade” sägas vara i linje med den tillit som Giddens (1996) menade hade ersatt det auktoritetsbundna förtroendet (se sid. 44). Därmed kan detta sägas vara lika mycket en fråga om delaktighet som om påverkan och/eller förändring. Den mer inåtriktade kritiken är sannolikt just en fråga om delaktighet och kanske skall också delaktighet betraktas som ett uttryck för kollektiv påverkan. Den identitet som intas är således den aktive deltagarens och därmed innebär denna identitet ett närmande till det som kallades den dynamiska folkrörelsen, där samspelet mellan organisationsdelarna utgjorde målsättningen.

Men kritiken av de centrala förhandlingarna liksom önskan att själv delta i förhandlingsarbetet betyder också ett ifrågasättande av förhandlingsverksamhetens professionalisering vilket gör detta mer komplicerat. De redovisade svaren rymmer därför två delvis olika diskursiva avslutningar där den mer inåtriktade kan beskrivas som en *demokratidiskurs* syftande på intern förändring mot mer av delaktighet varför identiteten kan kallas *delaktighetsidentitet*. Den direkt hyrespåverkande diskursen skulle vi då kunna kalla för en *resultatdiskurs* som representeras av en *deltagaridentitet*, att vara med och åstadkomma resultat.

Så långt har vi alltså funnit tre olika diskurser. Ytterligare två kommer att framträda i ett mer lokalt inriktat sammanhang:

Har aldrig kandiderat, har alltid blivit tillfrågad. Har tillhört många föreningsstyrelser sedan 1944.

Jag blev tillfrågad om jag inte ville bli suppleant.

Bättre samarbete och information till mitt eget LH där jag för närvarande är ordförande. Jag anser att den organisationsform som nu råder när LH inte är grundorganisation har mer eller mindre ifrågasatt dess existensberättigande.³⁵

Fanns ingen annan att föreslå i den LH jag tillhör.

Medlemmar/hyresgäster hade tilltro till mig, att kunna vara deras språkrör. Vile veta mer om allt, orättvisor är det värsta jag vet! Trodde och tror fortfarande att jag kan göra en insats i rörelsen när jag har hyresgästernas/medlemmarnas förtroende.

Här är företräda och representera nog de element som bäst beskriver ”att bli tillfrågad” och ”hyresgästerna hade tilltro till mig”. Men att bli tillfrågad och att få medlemmarnas förtroende betraktas inte bara som ett ansvar utan också som en bekräftelse och då framträder en social delaktighetsidentitet utifrån själva gemenskapen. Denna identitet framträder dock i första hand som företrädare för sin lokala förening på den högre nivå dit man nu valts och det är de aktiva i den egna lokalorganisationen man främst anser sig företräda. Det finns också ett drag av plikt känsla i att ställa upp när ingen annan vill, att därmed se till att den egna lokalorganisationen får sin representation. Här går det att finna likheter med ”ideologidiskursen” ovan eftersom både den organisatoriska plikt känslan och detta att representera på en annan nivå värnar den demokratiska organisationsstrukturen. I den kritik av förändringen av grundorganisationsnivån som framförs kan också finnas ett inslag av oro för minskad självständighet och en större ”kontroll” från det organisationsled till vilket man nu kandiderat och som från 2002 också är den nya nivån för vad som benämns grundorganisation. Den lokala föreningens tidigare grundorganisationsstatus gav exempelvis en relativt stor ekonomisk självständighet (jfr citat sid. 125). ”Ifrågasatt dess existensberättigande” liksom ”trodde och tror fortfarande” visar på en oro eller rent av ett missnöje med organisationsförändringen och det går därför även här att identifiera element för flera diskurser. Förtroendet som visats genom att ”bli tillfrågad” och visad ”tilltro” formar en diskurs som, i likhet med ideologidiskursen, också här fyller ut den demokratiska strukturen och bidrar till legitimeringen genom lokal förankring.

Men det finns också element som tyder på mer av önskan om självständighet för den lokala organisationen där engagemanget på den semilokala nivån snarast kan ses som ett bevakningsuppdrag, ”bättre samarbete och information till mitt eget LH”. Bevakningen kan exempelvis innebära att den egna lokalorganisationen får sin beskärda del av de gemensamma resurserna,

³⁵ Förkortningen LH för Lokal Hyresgästförening är allmänt vedertagen inom organisationen och används i såväl talspråk som formella skrifter.

något som kan vara en förutsättning inte minst om verksamheten är omfattande.

Det är helt klart att lokalt så är det ju då mest en fråga om det här med fritidsaktiviteter, att skapa gemenskap och sammanhållning lokalt. Sen är det ju naturligtvis också så att hyresgästföreningen hamnar i fokus så fort det är någonting speciellt som händer. Det allra största mötet vi någonsin har haft här, i den här lokala föreningen, det skedde i samband med att vi skulle få kabel-TV. Då fick vi så mycket folk att vi inte fick in dom i lokalen, det var också mycket folk i samband med att vi försåldes här för något år sedan. Då finns det ett engagemang och en vilja att komma på våra möten, annars är det ju så där, det är samma ansikten som engagerar sig. Men helt klart att man når resultat lokalt. Ja nu kan jag ju bara jämföra med mitt eget område här. Om jag tittar på våra medlemsiffror så är det ju alldeles klart att vårt medlemstal är mycket högre än i jämförbara områden runtomkring. Och det tror jag i alla fall beror på att vi har aktivister, vi syns, affischer kommer upp, vi bjuder in till olika saker, det händer saker. Det är det sättet man kan få folk att engagera sig i våra frågeställningar. Och även fast dom inte kommer så har dom ju sett att vi har gjort saker och ting (Förtroendevald 2001).

Den lokala verksamheten har som framgår här flera syften. Dels bidrar den till att legitimera organisationen ”vi syns” och dels finns den till hands när något ”speciellt” händer som ”när vi försåldes”. Den bidrar också till att skapa gemenskap och trivsel i området. Verksamhetens resultat mäts dock i citatet i form av medlemsantal och då är det åter den organisatoriska strukturen som vägleder synsättet. Men här finns framförallt en *verksamhetsdiskurs* kring lokal aktivitet och därmed är det också här två olika identiteter som framträder. Den ena sammanfaller med den klassidentitet som vi fann i den första gruppen svar ovan medan den andra utgörs av aktiva, mer jämförbara med dem inom demokrati- respektive resultatdiskurserna ovan. Men aktiviteten och verksamheten gäller nu den lokala nivån medan uppdraget är på seminivå och därför är det här en *bevakaridentitet* som framträder. Det sista svaret ovan pekar dock på att denna verksamhetsdiskurs också kan finnas på seminivå och motsvarar då en sorts aktivism, där själva deltagandet, och kanske även här gemenskapen, är centralt. Det är den lokala verksamheten, själva aktiviteten, överförd till den semilokala nivån och då med delvis andra utgångspunkter som jag skall återkomma till. Denna identitet vill jag kalla *aktivistidentitet* och diskursen skulle kunna kallas *föreningsdiskurs*.

Ytterligare två diskurser skall redovisas och dessa finner vi i följande tre svar:

Bostadspolitiken är en av de viktigaste samhällsfrågorna. Eftersom jag fackligt och politiskt varit mycket aktiv har jag inbillat mig att man även i Hyresgäströrelsen skulle kunna göra en insats för bostadspolitiken.

Intresset och viljan att påverka bostadspolitiken och den avveckling av allmännyttan som börjar märkas i Stockholm. Även de allt högre hyresnivåerna.

Det är viktigt att staden är till för oss alla. Att vi kan bo och arbeta här i en bra miljö. Jag är intresserad av stadsplanefrågor och därför gick jag med HGF för det är en stor etablerad organisation att driva dessa frågor genom.

Det nya i dessa svar är att bostadspolitik görs till föremål för inflytande och påverkan och frågan blir därför hur detta begrepp skall inpassas och i vilka diskurser. När bostadspolitik knyts samman med ”fackligt och politiskt” ges det en ideologisk koppling och kan sägas sammanfalla med den första gruppens svar. De ”viktigaste samhällsfrågorna” knyter också bostadspolitik till den statligt/kommunala sfären eftersom samhällsbegreppet i vardagen har denna koppling. ”Inbillat mig att man även i Hyresgäströrelsen” likställer dessutom dess verksamhet med motsvarande verksamhet i fackliga och politiska organisationer vilket förstärker klassperspektivet och att ”kunna göra en insats för bostadspolitiken” innebär därmed att förändra bostadspolitiken i bemärkelsen statligt/kommunal ordning/förordning med hjälp av respektive organisations förutsättningar för detta. ”Påverka bostadspolitiken och den avveckling av allmännyttan” förstärker denna inriktning eftersom allmännyttans avveckling idag utgör en partipolitisk höger-vänster fråga. Bostadspolitik blir här ett samlande begrepp för den ideologidiskurs som i de första svaren handlade om att bryta orättvisor. Att påverka de ”allt högre hyresnivåerna” kan därför också ses som en bostadspolitisk uppgift utifrån klassidentiteten men behöver inte ha denna koppling utan kan likväl handla om förhandlingsverksamheten och utgöra en del av resultatdiskursen. Men om bostadspolitik förenas med ”stat/kommun”, ”vänster” och ”allmännyttan” och dessutom ”hyresnivån” inkluderas så är det en annan diskurs än den tidigare ideologidiskursen eftersom orättvisorna nu förutses få sin lösning via stat/kommun. Det finns således en diskurs mycket lik den ideologiska men med fokus mindre på problemen än på den tänkta problemlösaren och jag väljer att kalla det för en *systemdiskurs*. Det är dock en mer aktiv identitet som framträder här än den passiva klassidentiteten som upprätthåller den demokratiska strukturen eftersom systemförändringen förutsätter mer än organiserade medlemmar, det behövs en *påtryckaridentitet*.

”Intresserad av stadsplanefrågor” kan också vara begränsat till det statligt/kommunala området eftersom ”etablerad organisation” tyder på att det är intresseorganisationen som påtryckningsmöjlighet gentemot stat/kommun som avses. Men stadsplanefrågor vidgar verksamhetsområdet och gör att bostadspolitik kan förstås även som politik i allmänhet, bedriven utifrån ett boendeperspektiv. ”Bra miljö” utgör exempelvis en politisk fråga som inte har någon given koppling till bostadspolitik ens om det begränsas till boendemiljö. Tillsammans med ”bra miljö” och ”stadsplanefrågor” förändras innehållet i bostadspolitik från att tidigare framförallt haft en ekonomisk

dimension kopplad till rättvisa ur ett vänsterperspektiv till ett mer allmänpolitiskt innehåll där inomorganisatoriska intressekonflikter kommer att bli synliga. Stadsplanefrågor innebär till exempel avvägning mellan boende – trafik och nybyggnad – grönområde där framförallt höger – vänster dimensionen inte längre är tydlig. Att ”driva dessa frågor genom” den etablerade organisationen kan förvisso tyda på en förgivettagen uppfattning om inomorganisatorisk enighet men någon sådan är knappast möjlig kring dessa frågor. Som exempel torde ”staden är till för oss alla” behöva preciseras utifrån om alla är *alla* eller de i staden redan boende. Bostadspolitik blir här mer av politik i en icke-specificerad bemärkelse och öppnar för delaktighet under förutsättning att arenor och förutsättningar finns tillgängliga inom organisationen. Vi har här en förändringsinriktning som kan liknas vid de tidigare genom sin vilja till påverkan på både organisationen och dess omgivning. Den torde dock vara mycket heterogen och det är snarare en mer direkt *påverkansidentitet* än en delaktighetsidentitet som framträder i denna, som kan kallas *samhällsdiskurs*.

Med detta kan vi sammanställa de sju diskursiva tillslutningar och de till dessa hörande styrelseidentiteter som analysen identifierat:

Figur 7: Identiteter och diskurser

<u>Benämning:</u>		<u>Kännetecken:</u>
Ideologidiskurs	Klassidentitet	Organisationsförtroende, rättvisepatos
Demokratidiskurs	Delaktighetsidentitet	Medbestämmande och inflytande
Resultatdiskurs	Deltagaridentitet	Nå resultat, svag organisationstillit
Verksamhetsdiskurs	Bevakaridentitet	Gemenskap och aktivitet, resurstilldelning
Föreningsdiskurs	Aktivistidentitet	Gemenskap och påverkan, eldsjäl
Systemdiskurs	Påtryckaridentitet	Samhällsförändring, ekonomisk rättvisa
Samhällsdiskurs	Påverkansidentitet	Samhällsförändring, organisationens styrka

Laclau & Mouffe (2001) betraktar diskurser som tillslutningar av tillfälliga betydelsebildningar i en viss kontext och menar att dessa ständigt kommer att utmanas av nya möjliga diskurser och att de ständigt är föränderliga. Samtidigt menar de att subjekten, identiteterna, alltid är vad de kallar ”överdeterminerade” det vill säga de representerar samtidigt flera och ofta motstridiga diskurser. Gjorde de inte det skulle vi befinna oss i en hegemonisk

situation, menar de. I redovisningen ovan framträder denna överdetermination bland annat hos den bevakaridentitet som i sin lokala verksamhet också representerade en klassidentitet. Analysen så här långt har gett oss möjlighet att identifiera sju olika identiteter som alla är verksamma inom föreningsstyrelser och därmed verkar inom vad som kallas förtroendemannaorganisationen. När Framtidsgruppen (Hyresgästföreningen Stor-Stockholm 1998) talar om konflikten mellan service- och förtroendemannaorganisationen och menar att dess upplösning består i att definiera respektive roller så är dessa identiteter som skall ges roller i förhållande till serviceorganisationen. Det var den uppgiften som Framtidsprojektet hade i uppdrag att genomföra.

Särskiljandets diskursiva överbyggnad

Kan då dessa olika identiteter sammanverka och i samspel med serviceorganisationen skapa ett för alla godtagbart resultat och hur hanteras de olikheter som diskurserna ger uttryck för? För att analysera detta skall jag utgå från en aktivitet som genomfördes vid Hyresgästföreningens årsstämma 2002. Hyresgästföreningens stämma som sedan år 2001 ersatt de tidigare vart fjärde år genomförda kongresserna utgör numera ett årligt arrangemang och kan sägas utgöra riksorganisationens årsmöte. Denna förändring, motiverad bland annat utifrån ett behov av snabbare beslut, kan också den ses som en del av moderniseringen. Stämman består av 150 ombud som alla representerar sina respektive regionala föreningar och är valda vid respektive regionårsmöte. Ombuden är i de allra flesta fall också lokalt förtroendevalda, ofta på såväl förenings- som lokalföreningsnivå. Förutom formella diskussioner har de hittillsvarande stämmorna innehållit en rad mer temabetonade diskussioner och det är en av dessa som här skall analyseras. Vid stämman år 2002 användes så kallade påverkanstorg som innebar att fem stationer fanns öppna i lokaler som angränsade till själva möteslokalen och behandlade olika teman: Ungas boende, Kompetensutveckling, Trygghet-kvinnofrid, Opinionsbildning samt Medlemskapets värde. Vid varje station fanns ett antal frågeställningar formulerade samt en ansvarig för diskussion och dokumentation. Avsikten var att deltagarna spontant skulle kunna starta och delta i debatter kring respektive tema samt att eventuella idéer och synpunkter i nedskrivna punktform skulle fästas på särskilda skärmar för att både ge möjlighet till fortsatt debatt och kunna tas med som dokumentation från torget. Denna form av spontan idéutveckling och debattforum, som kan ses som arena för en deliberativ demokratiinriktning, är samtidigt en del av det som i förra kapitlet kallades ”ARVID som metod”.

Tidningen *Hyresgästen*³⁶, redovisade i två artiklar resultatet av torgen. Den första artikeln ger en, om än i tidningsreferatform, utförlig beskrivning av några diskussioner kring de olika torgen medan den andra mer i form av citat redovisar de skriftliga svaren från skärmarna. Redovisningen avrundas med en kommentar kring hur expeditionsorganisationen efter stämman tagit hand om och följt upp resultatet från de olika torgen. Det är denna senare artikel som utgör mitt huvudmaterial och ur vilken citaten är hämtade. Den första artikeln har dock används som referensmaterial för att fördjupa förståelsen av den senare. Av de fem teman som utgjorde varsina påverkanstorg kommer jag att beröra tre i analyserna nedan. Jag har valt dessa därför att jag menar att de kan synliggöra samspelet mellan de båda organisationsdelarna. Främst utgår jag från det torg som behandlar frågan om opinionsbildning och som i praktiken kommer att behandla begreppet bostadspolitik samt torget kring kompetensutveckling. I nästa kapitel används torget om medlemskaps värde i min analys.

Begreppet bostadspolitikens reducering till opinionsbildning

Påverkanstorget kring opinionsbildningen utgick från följande frågeställningar: Hur skall hyresgästföreningen bli bättre på opinionsbildning? Vilka är bristerna idag? Vilka är framgångsfaktorerna och vägarna till framgång? I tidningens redovisning skrivs bland annat:

Deltagarna var ense om att hyresgästföreningen i större utsträckning än idag måste aktivera sig i bostadspolitiken och opinionsbildningen. Vi måste prata mer bostadspolitik i Hyresgästföreningen.

Hyresgästföreningen måste vara bostadspolitiskt aktiv även mellan valen. En väg dit går via utbildning av anställda och förtroendevalda i bostadspolitik, opinionsbildning och argumentationsteknik. Med ökade kunskaper blir fler engagerade (Forsman 2002).

Inledningsvis kan vi konstatera att begreppet bostadspolitik dyker upp som en i texten självklar komponent tillsammans med opinionsbildning utan att för den skull finnas med i själva frågeställningarna. Texten talar inte heller om opinionsbildning kring bostadspolitik utan om att organisationen ”måste aktivera sig” i båda verksamheterna. Genom ordet ”och” sammanbinds de båda begreppen och betraktas möjligen som synonyma, det är också bostadspolitik som nämns först. Men om dessa båda begrepp ses som synonyma så har också båda reducerats innehållsligt. Bostadspolitik genom att då förstås som ett givet bostadspolitiskt ställningstagande och sannolikt den

³⁶ Hyresgästen nr 4 och 5 2002. Tidningen är organ för Hyresgästernas Riksförbund och distribueras kostnadsfritt till organisationens samtliga förtroendevalda och anställda. För de aktuella numren uppges upplagan till 21 000 ex.

politik för att avskaffa orättvisor som representerades av klassidentiteten inom den ideologiska diskursen. Att ”prata mer bostadspolitik” kan i så fall betyda att bedriva opinionsbildning för just denna bostadspolitik och kan riktas direkt gentemot stat/kommun genom att ställa krav på förändringar. Men det kan också handla om att agitera i bostadsområdet till förmån för dessa krav och att få andra att i sin tur rikta dem gentemot det politiska systemet, då egentligen genom att rösta vänster.

Att ”prata mer bostadspolitik i Hyresgästföreningen” tyder dock på att det är en mer intern diskussion som avses och detta återkommer i nästa citat där det blir till utbildning och ökade kunskaper. Utbildning i opinionsbildning och argumentationsteknik kan betraktas som en renodlad teknikutbildning i marknadsföring och retorik, medan utbildning i bostadspolitik erbjuder fler alternativa tolkningar. Det senare kan förstås som att lära ut de redan formulerade bostadspolitiska argumenten och blir då en del av retorikutbildningen. Men utbildningen kan också förstås som en strävan att bredda diskussionen om organisationens syften och mål, om dess politiska linje. ”Med ökade kunskaper blir fler engagerade” tyder också på en sådan mer ideologisk inriktning varvid opinionsbildning snarast blir synonymt med folkbildning (jfr Gougoulakis 2001). Görs däremot opinionsbildning synonymt med den bostadspolitik som begränsats till att rikta krav gentemot stat/kommun och framförallt den som omfattades av *systemdiskursen* ovan, där även hyresnivån inkluderades, så reduceras den till vad som i modernt språkbruk benämns lobbyverksamhet. Det är också så det framträder när artikeln redovisar hur expeditiionsorganisationen tagit hand om synpunkterna från påverkanstorget:

Synpunkterna ligger väl i linje med de förslag som kommer i den strategi för opinionsbildning som förbundskontoret avser att presentera för förbundsstyrelsen och som sedan skall diskuteras i organisationen. /.../ (Forsman 2002).

Strategi för opinionsbildning är ett uttryck i linje med den moderna organisationens arbetssätt och denna strategi är enligt uttalandet i fas med organisationens medlemmars synpunkter som de framträder vid stämman. Därmed manifesteras en enighet kring bostadspolitiska krav som det skall bedrivas opinion kring men vilka dessa krav är betraktas i artikeln som förgivettaget.

Övergår vi till frågan vem som utgör subjekt i dessa texter blir denna avsaknad av själva innehållet i bostadspolitiken mer begriplig. Subjekt i texterna är själva organisationen, Hyresgästföreningen, som både framträder som en enhet och som ett *vi*. Såväl den journalistisk tillrättalagda formuleringen ”deltagarna var ense om” som de mer direkta ”vi måste” och ”Hyresgästföreningen måste” gör själva organisationen till subjektet *vi*. Vi är deltagarna som formar den kollektiva identiteten Hyresgästföreningen och som genom att ”prata mer politik” också ”mellan valen” skall engagera fler. Här lever

således folkrörelsetanken när de nya kunskaperna förväntas ge ”fler engagerade” som kan delta i opinionsbildningen. Bland deltagarna på stämman som i första hand utgörs av aktiva förtroendevalda är det ett vi som framför dessa åsikter som organisationens, men vilka är mottagarna av detta budskap förmedlat genom tidningen *Hyresgästen*? Eftersom den förmodade läsaren torde vara tidningens målgrupp som också de är förtroendevalda inom organisationen så kan avsändare och mottagare sägas sammanfalla. Därmed torde det finnas ett förtroende för dem som uttalar sig ifrån dem som lyssnar när det handlar om förtroendevalda och därmed aktiva inom organisationen som tilltalar likaså aktiva och förtroendevalda. Det finns därför ingen skillnad i status mellan sändare och mottagare. Att utsagorna framsägs i en tidskrift, tryckt och distribuerad i flerfärg, ger dem dock den status av saklighet och fakta som aldrig redovisas eftersom bostadspolitikens innehåll är underförstådd. Artikeln kan sägas ha som avsikt att stärka vi-känslan och peka på att organisationen bland de förtroendevalda vid stämman har en gemensam linje som förhoppningsvis också läsarna skall ta till sig och engagera sig i varvid förbundskontorets strategival legitimeras.

Bilden av en dynamisk folkrörelse

Hur samspelar då denna helhetsidé och denna vi-organisation med den tidigare diskussionen om ett särskiljande mellan serviceorganisationen och förtroendemannaorganisationen som en följd av moderniseringen. Med hjälp av det ”normsamspel” som Fairclough (2002) menar gör att varje text skall förstås utifrån tidigare texter, implicita eller explicita, kan vi återgå till historieskrivningen i föregående kapitel. Där beskrevs 60-talsorganisationen också som ett *vi* när förbundsordförande Erik Svensson hade ”bostadskonsumenterna med sig” (se sid. 104) och bedrev en effektiv påtryckning på det politiska systemet. Men redan på 1970-talet fick denna effektiva företrädarorganisation problem med sitt helhets-vi när effektiviteten tenderade att göra bostadskonsumenterna till organisationens objekt. Då söktes lösningen i en utvecklad lokal verksamhet som värtaligt formulerades i historiebeskrivningens slutkapitel (Ivarsson & Tengling 1988) och som även senare utvecklats i flera olika skrifter och rapporter (ex Mehlmann & Karlsson 2002; Hyresgästföreningen u.å.). Det är denna självbild, med den lokala verksamheten som organisationsideal, såsom det formats under 1980-talet som framträder i texterna från torget när de aktiva beskriver sig själva som såväl organisationen som *vi*. Både den aktivistidentitet vars huvudsakliga motiv var själva föreningsgemenskapen och den deltagaridentitet som ville se resultat bidrar till konstruktionen av detta vi som förutsätter just deltagande i själva folkrörelsearbetet. Det är samma självbild av en vi-organisation som framträdde i citatet i kapitel fem där de kollektiva fördelarna skulle upptäckas när väl det individuella förhandlandet provats på (se sid. 96). Möjligen är det också samma bild som finns hos Framtidsgruppen när den skriver om den dyna-

miska folkrörelsen som möter serviceorganisationen i figurens nordöstra hörn (figur 6).

Men uppfattningen om vad som är den dynamiska folkrörelsen skiljer sig mellan de olika identiteterna:

[Det är] när alla får vara med och tycka och tänka och säga och vara delaktiga i en rörelse. Så skulle jag nog definiera en dynamisk folkrörelse, en stark rörelse på väg åt samma håll, med samma karta, samma vision och mål. Sedan kan man ändå vara avvikande, vi är ju inte stöpta i samma form, men man har samma ... framtidssyn, ja samma mål och grund (Förtroendevald 2001).

Här framträder just den aktivistidentitet som jag ovan menade också hade fler utgångspunkter för sitt engagemang än att uppleva en gemenskap. Det är en folkrörelsens eldsjäl som bidrar till att dess idé, den långsiktiga inriktningen, vidmakthålls. Samtidigt är ”samma mål och grund” klass- och påtryckaridentiteternas kännetecken vars *vi* finns i själva organiserandet, i det inomorganisatoriska arbete som en majoritet i enkäten sagt utgör föreningsstyrelsens huvuduppgift. Den vilja att påverka hyresnivån som utgjorde drivkraften för att kandidera till styrelseuppdraget blir därmed också förenlig med själva organiserandet, att bli många medlemmar (bostadskonsumenter) som legitimerar serviceorganisationen (jfr intervjuцитat sid. 132). För eldsjälen innebär samtidigt detta att det finns ett stort utrymme för organisatorisk verksamhet i form av exempelvis stöd och utbildning av de lokalt aktiva. Men detta är åter den förtvinande folkrörelsen om än här retoriskt beskriven som den dynamiska och för deltagaridentiteten är inte denna organisering tillräcklig varför den dynamiska folkrörelsen också kan beskrivas i enlighet med 80-tals visionen:

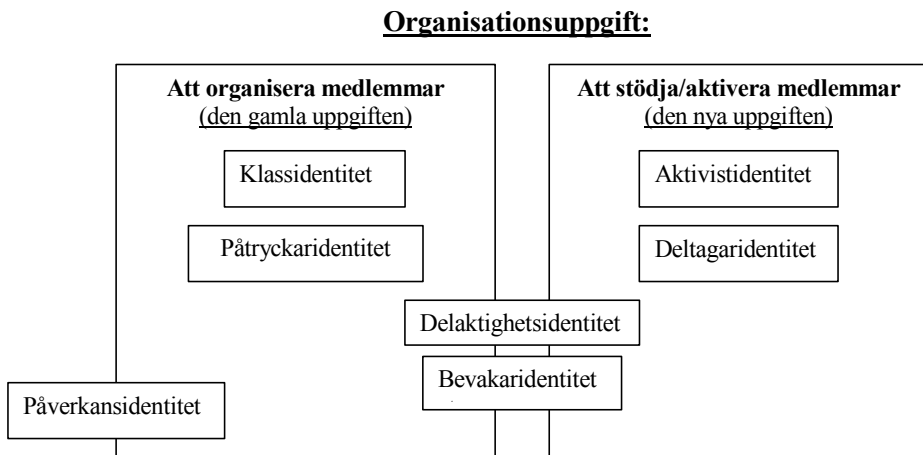
Ja det handlar ju väldigt mycket om demokrati. Att man får igång verksamheter i bostadsområdena och då menar jag inte grillaftnar utan lite mer bostadspolitiskt, det är min vision av det, jag skulle vilja att det var så. Att man tog ansvar för sitt boende, ansvar för närmiljö och så. Och kämpade lite grann mot kommunerna så att dom inte kunde bete sig hur som helst och att det fanns människor som hela tiden engagerade sig i en viss fråga och bet sig fast i den (Förtroendevald 2002).

Med denna beskrivning av den dynamiska folkrörelsen kan den snarare förstås som i linje med de boinflytandeprojekt som beskrevs i förra kapitlet. Här framträder också bostadspolitik som ett vidare begrepp än vad det utgör för klass- respektive påtryckaridentiteterna där huvudinriktningen är att det politiska systemet skall åstadkomma ”rättvisa” även om ”inte bete sig hur som helst” lånar drag från den ideologiska diskursen. Därför inryms också påverkansidentiteten (samhällsdiskursen) i denna mer vidgade betraktelse av bostadspolitik just genom att den lokala organisationen blir ett politiskt verk-

tyg, en kollektiv kraft. Men för påverkansidentiteten är dock inte vi någon nödvändighet utan organisationen utgör snarare ett instrumentellt verktyg för att lösa ett specifikt problem och därför kan likväl den här beskrivna lokala nivån vara alltför begränsad. Också delaktighetsidentiteten för vilken inflytandet (demokratidiskursen) stod i centrum ges utrymme på den lokala arenan förutsatt att denna nivå ges befogenheter och möjligheter att åstadkomma egna resultat.

Den dynamiska folkrörelsen konstrueras med andra ord olika av de olika identiteterna och det engagemang som i uttalandena ovan efterlyses får därmed också olika uttrycksformer. Kanske kan detta synliggöras med utgångspunkt i Organisationsutredningens förslag till förändrad organisationsuppgift, att ”underlätta för medlemmar” istället för att ”organisera hyresgäster” och i den förändrade organisationssyn där ”makt genom antal” ersätts av ”styrka genom aktiva och kunniga medlemmar” (Hyresgästernas Riksförbund 2000a; se kap. 6). Hur skulle då de olika styrelseidentiteterna utifrån resonemanget ovan kunna formeras kring dessa båda inriktningar.

Figur 8: Identiteternas formering kring organisationsuppgiften

Den gamla och den nya organisationsuppgiften kommer således att inrymma vardera två identiteter medan två hamnar mitt emellan och en vid sidan av. Delaktighetsidentiteten (demokratidiskursen) hamnar mitt emellan därför att aktivitet och organisation egentligen aldrig särskiljs, de förutsätter varandra. Bevakaridentiteten gör det därför att dess grund är den lokala aktiviteten (verksamhetsdiskursen) medan identiteten utgick från att ta del av organiseringens resurser. Påverkansidentiteten (samhällsdiskursen) förutsätter orga-

nisationen för sina syften, däremot finns inget behov av att vara direkt delaktig i dess helhetssyn. Av de fyra övriga identiteterna är två anpassade till den nya och två till den gamla organisationsuppgiften vilket också synliggör organisationens pågående förändring. Den omvandling från en hierarkisk till en dynamisk folkrörelse som framförallt Förtroendemannautredningen förespråkade (Hyresgästföreningen Stor-Stockholm 1999) och som är jämförbar med Organisationsutredningens (Hyresgästernas Riksförbund 2000a) förslag till förändrad organisationsuppgift har bara delvis uppnåtts. I Framtidsgruppens figur (figur 6), beskrevs serviceorganisationens förflyttning österut i figuren som ett resultat av dess professionalisering och kompetensutveckling (Hyresgästföreningen Stor-Stockholm 1998). Men också folkrörelseorganisationen, som efter detta kapitelns analyser skall förstås som förtroendemannaorganisationen skulle förflyttas nordvärt i figuren och möta serviceorganisationen. För att belysa denna förflyttning skall jag återvända till påverkanstorget vid stämman 2002.

Identiteternas samspel och organisationsdelarnas sammansmältning

Påverkanstorget *kompetensutveckling* visar hur denna förflyttning från vad Framtidsgruppen benämner den förtvinande folkrörelsen till den dynamiska konstrueras. Tidningen *Hyresgästen* redovisar följande från detta torg:

För att stärka folkrörelsen måste en satsning ske på lokal nivå med kompetensutveckling av förtroendevalda där de bor, och med en kort och lättfattlig medlemsutbildning förlagd ute i bostadsområden och kvarter.

Utbildningen av förtroendevalda bör fokusera på det som behövs för medlemsarbetet, men också på sådant som sker i omvärlden samt trender och tendenser. /.../ (Forsman 2002).

Kompetensutveckling ”på lokal nivå” kan naturligtvis betraktas som folkbildning och avse att ge de förtroendevalda, de boende, resurser att förverkliga den lokala vision som uttrycks i intervjuцитatet ovan. Att diskutera trender och tendenser i omvärlden kan också mycket väl formas till en bostadspolitisk diskussion där organisationens politiska linje växer fram och kring vilken dess mål och inriktning formuleras. Detta skulle motverka en inriktning mot ett inomorganisatoriskt kundförhållande men kan också splittra och försvaga organisationen. Men kompetensutvecklingen som ”kort och lättfattlig medlemsutbildning” kan också uppfattas som den ”folkupplysning” som Gougoulakis (2001) särskiljer från folkbildning och innebär då att ge kunskap om organisationens politiska linje. Det är samma ovanifrånperspektiv som framträdde kring den fackliga utbildningen i kapitel fem och blir pro-

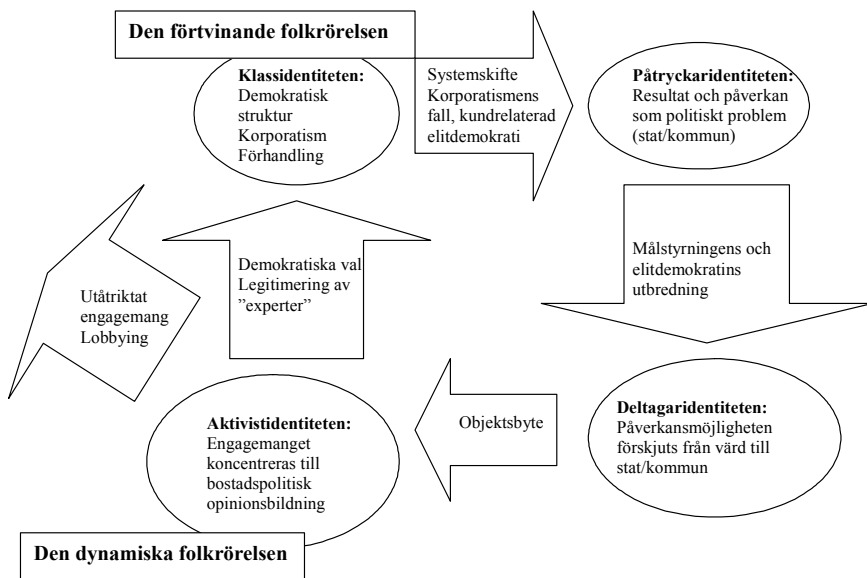
blematisk för både påverkans- och delaktighetsidentiteterna. Däremot kan för såväl deltagar-, påtryckar- som aktivistidentiteterna även folkupplysning ses som kompetensutveckling och bidra till ett ökat engagemang.

För klassidentiteten är dock inget av dessa alternativ särskilt intressanta. För att upprätthålla den demokratiska struktur som legitimerar företrädarorganisationen är utbildningsbehovet begränsat till funktionsutbildningar kring styrelseuppdraget. Vad som ”behövs för medlemsarbetet” blir liktydigt med själva organiserandet vars syfte är samling runt den redan fastlagda idé som utgjordes av begreppet rättvisa. Särskiljandet mellan service- och förtroendemannaorganisationerna utgör därför heller inget problem, här är det fortfarande 60-talets företrädarorganisation som gäller. Klass- men också påtryckaridentiteterna är därmed redan från början anpassade till den ”professionella serviceorganisationen”. Däremot innebär särskiljandet att deltagaridentiteten ges mindre utrymme när dennes aktiva intresse av att uppnå resultat kring hyresnivåer inskränks till att framföra krav och ställa till svars utifrån en kundposition. Men om detta resultatintresse samordnas med den påtryckaridentitet där möjligheten att uppnå ett resultat förbands med möjligheten att påverka och förändra bostadspolitikens innehåll på den statligt/kommunala nivån så kan bostadspolitisk opinionsbildning bli också deltagaridentitetens uppgift och roll. Likaså kan aktivistidentiteten utöva sitt engagemang i form av bostadspolitisk opinionsbildning eftersom det viktiga här är själva aktiviteten inom en gemenskap. Därmed kan opinionsbildning som aktivitet bli det som förknippas med den dynamiska folkrörelse som skall samspela med serviceorganisationen.

Om dessa fyra identiteter, representerande varsin diskurs, betraktas som en gemensam diskursordning³⁷ blir det också möjligt att betrakta hur den förtvinande folkrörelsen, som motsvaras av den ideologiska diskursens upprätthållande av den demokratiska strukturen, omkonstrueras till vad som benämns den dynamiska folkrörelsen. Det vill säga förtroendemannaorganisationen har diskursivt anpassat sig till serviceorganisationen genom att själva särskiljandet inordnats som en del av folkrörelsen varvid den återigen kan betraktas som en helhet. Låt mig sammanfatta detta i följande figur:

³⁷ Diskursordning används av Fairclough (2002) som benämning på summan av de diskurser som framträder inom en speciell social domän. Min användning är något mer begränsad än Faircloughs normala användning av begreppet.

Figur 9: Identiteternas diskursiva sammansmältning till den rationella diskursordningen

Den förtvinande folkrörelsen representeras av ideologidiskursen och rymmer såväl den demokratiska strukturen som det korporativa samarbetet och förhandlingsverksamheten. Systemskiftet bryter framförallt det korporativa samarbetet när den samhällscentrerade demokratimodellen ersätts av elitdemokratis kundmodell. Därmed sammansmälter ideologidiskursen mer eller mindre med den systemdiskurs vars måltavla utgörs av det politiska systemet när förtroendemannaorganisationens uppgift blir mer påtryckande än deltagande. För deltagaridentiteten, vars intresse är att åstadkomma resultat, innebär den nya modellens utbredning att arenan för detta deltagande krymper och huvudsakligen utgörs av påverkan på det politiska systemet. När dessa diskurser smält samman kommer de att skapa ett utåtriktat engagemang i form av bostadspolitisk lobbyverksamhet samtidigt som de upprätthåller den demokratiska strukturen. Denna lobbyverksamhet passar aktivistidentitetens engagemangsvilja som hand i handske och kan därmed också sägas motsvara den dynamiska folkrörelsen.³⁸

Detta, som jag kommer att benämna ”den rationella diskursordningen” innebär att styrelseledamöterna bibehåller sina respektive identiteter men

³⁸ Samma modell vore möjlig om det marknadssamhälle som utgjorde Framtidsgruppens andra scenario var för handen. Påtryckaridentiteten vore i så fall omöjlig men i övrigt skulle samma utveckling kunna beskrivas med skillnaden att den bostadspolitiska lobbyverksamheten skulle ersättas med någon form av hyreskamp (exempelvis blockad eller hyresstrejk).

tillsammans formar förtroendemannaorganisationen som en egen kategori, särskild ifrån, men legitimerande och motiverande serviceorganisationen. Den rationella diskursordningen återskapar den demokratiska organisation som legitimerar serviceorganisationen samtidigt som den möjliggör en gemenskap byggd kring ett utåtriktat engagemang i form av modern lobbyverksamhet. Mellan dessa fyra identiteter har därmed den diskursiva kampen tillfälligt fryst och närmat sig hegemoni kring denna aktivitet. Det återstår dock tre diskurser som inte ryms i denna diskursordning och som fortfarande bidrar till en diskursiv kamp. Verksamhetsdiskursen vars identitet på den semilokala nivån innebar att bevaka den egna lokalföreningens medelstilldelning i syfte att kunna genomföra lokal verksamhet i bostadsområdet. Demokratidiskursen vars identitet sökte delaktighet i organisationens beslutsfattande och inriktning samt samhällsdiskursen där organisationen gjordes till verktyg för en mer generellt samhällsförändrande verksamhet. Dessa identiteter diskuteras vidare i nästa kapitel.

8. Från organisation till aktivitet – moderniseringens konsekvenser

Efter denna analys av folkrörelsen Hyresgästföreningens omkonstruktion skall jag i detta kapitel inleda en avrundning genom att belysa hur den moderna folkrörelsen framträder i det unga 2000-talet. År 2000 föreslår Hyresgästföreningens organisationsutredning att så kallad verksamhet i fria grupper skall uppmuntras och omformulerar organisationens uppgift till att ”underlätta för medlemmarna [istället för att] organisera hyresgäster” (Hyresgästernas Riksförbund 2000a:66). Ett argument för denna förändring är att den moderna människan gärna vill engagera sig kring olika frågor men att hon inte vill låsa sig kring ett organiserat medlemskap och här finns en tydlig samsyn med de individualistiska förklaringsmodeller som beskrevs i kapitel fyra. Genom att erbjuda möjligheten för olika ”nätverk” att bedriva projekt inom, men ändå vid sidan av, hyresgästorganisationen och utan krav på medlemskap förväntas därför inte minst ungdom lockas till deltagande. Samtidigt innebär detta ett ytterligare särskiljande inom den ursprungliga enhet som utgjort själva folkrörelsen eftersom dessa nätverk står utanför den demokratiska strukturen. I detta kapitel skall jag beskriva de båda verksamheter som kan sägas bli resultatet av den nya inriktningen och som i kapitel sex beskrevs motsvara folkrörelsekonnotationen ideellt engagemang.

Verksamhetsförändringar under 1990-talet

När den lokala verksamheten inom hyresgäströrelsen utvecklas under 1970-talet finns som nämnts i kapitel sex en ambition om ökad demokratisering och decentralisering som också var i linje med 1970-talets tidsanda (jfr Östberg 2002). De boinflytandeavtal som så småningom började tecknas mellan Hyresgästföreningen och de allmännyttiga bostadsföretagen innebar en utveckling och fördjupning av det befintliga korporativa samarbetet. Inom organisationen rådde dock delade meningar kring denna utveckling och 1970-talet präglades av en strid där en mer renodlad kamporganisation framställdes som en alternativ utvecklingsmöjlighet (jfr Kronvall & Malmberg 1970). Satsningen på lokal verksamhet inom ramen för det övergripande korporativa systemet blev dock den dominerande linjen och ledde så småningom fram till visionen om de lokala förhandlingarna såsom de uttrycktes

vid kongressen 1988 (Ivarsson & Tengling 1988:180). Kulmen på denna inriktning utgjordes av det tidiga 1990-talets omvandling av de tidigare kontaktkommittéerna till lokala hyresgästföreningar med status som grundorganisationer med lokal förhandlingsrätt. Men boinflytandeutvecklingen innebar inte bara att hyresgästerna gavs inflytande över gemensamma angelägenheter i bostadsområdet eller att hyresgästorganisationen fick ekonomiska förutsättningar att utveckla den lokala verksamheten. Det lokala inflytandet innebar också ett gemensamt ansvarstagande för det egna områdets utveckling och förvaltning. De allmännyttiga kommunala bostadsföretagen öppnades därmed för en annorlunda styrform än den som enbart grundades i ägandet. Avtalen gav förutsättningar för den inriktning som Rothstein (1992) benämnde organiserad samhällskraft och som Johansson (1996) talade om som ett utvecklat folkrörelsesamhälle.

1990-talets utveckling förändrade denna situation. Dels innebar omvandlingen av de statliga bostadsfinansieringssystemen att de ekonomiska förutsättningarna för de kommunala bostadsföretagen förändrades samtidigt som den allt vanligare bolagiseringen av tidigare bostadsstiftelser ledde till krav på avkastning till ägaren, kommunen, en utveckling helt i linje med den här använda definitionen av systemskiftesbegreppet (jfr Lind 2001). Ägaren, kommunens, inriktning mot målstyrning kom i konflikt med boinflytandets gemensamma styrningsform på samma sätt som Rothstein & Bergström (1999) beskrev verkstyrelsernas utveckling. Men också hyresgästföreningens utveckling med centralisering av lokal personal och professionalisering i form av bland annat tydligare arbetsdelning, generalistens avveckling, påverkade samarbetet. Den mer kundorienterade inriktning som den marknadsliberala utbredningen gav upphov till fick genomslag bland såväl bostadsföretagen som inom hyresgästorganisationen. För bostadsföretagen innebar detta en mer individualiserad kundkontakt där samarbetet med de organiserade hyresgästerna gärna begränsades till centrala överenskommelser om exempelvis hyresnivån. Genom olika typer av marknadsundersökningar inventerades också de enskilda hyresgästernas uppfattningar och önskemål varvid det organiserade hyresgästintresset ibland framstod som isolerat eller missvisande.

Det var i den här situationen som Framtidsgruppen (Hyresgästföreningen Stor-Stockholm 1998) skrev sina båda scenarier kring samhällsutvecklingen och utpekade den roll hyresgäströrelsen kunde komma att spela i framtiden (se kap. 6). Å ena sidan utpekades ett renodlat marknadssamhälle där rollen beskrevs som den stridbara kamporganisationen och där verksamheten reducerats till centrala förhandlingar och enskilt medlemsstöd. Å den andra sidan utpekades ett nätverkssamhälle med lokala lösningar och självförvaltning där organisationsrollen blev stödjande och konsultativ och gruppen förordade att organisationen skall verka för att scenariot med nätverkssamhället förverkligades. Detta var också Organisationsutredningens strävan när dess utgångspunkt beskrevs som att komma bort från företrädarorganisationen och den

organisationskultur som den menade präglats av personalens övertagande av arbetsuppgifter (se sid. 111). Därför kan utredningens förslag om en förändrad organisationsuppgift också ses som uttryck för en kritik av en ensidig inriktning gentemot ett formellt organisationsbyggande. Ambitionen att organisera, det vill säga skapa en organisationsstruktur och värva medlemmar, hade överskuggat medlemmarnas vilja att engagera sig kring sina boendeförhållanden menade utredningen. Här framträder en möjlig förståelse av varför Framtidsgruppen kunde tala om den förtvinande folkrörelsen, den som i analysen ovan visade sig motsvaras av just den demokratiska organisationsstrukturen.

Den lokala verksamhetens avorganisering

Även om Organisationsutredningens utgångspunkter kan tolkas på flera sätt så kommer det konkreta resultatet av detta förslag att bedriva hyresgästarbete i så kallade fria grupper att leda till vad som kan beskrivas som den lokala hyresgästföreningens avorganisering. Till detta bidrar också stämmobeslutet 2001 att flytta grundorganisationsnivån från den lokala föreningen till den semilokala föreningsnivån. Bland förtroendevalda finns också delade uppfattningar om denna förändring och ovan beskrevs den kritik som bevakaridentiteten framförde kring de lokala hyresgästföreningarnas reducerade status. Men här finns också en mer positiv inställning där denna förändring istället ses som en möjlighet för de lokalt aktiva att komma ifrån verksamhetens mer administrativa uppgifter. Den lokala gemenskapen framstår då som överordnad den mer formella möjligheten till lokalt inflytande. Därmed är det också folkrörelsekonnotation gemenskap, som i förra kapitlet aldrig gavs någon beskrivning, som framhålls här och bidrar till folkrörelsens diskursiva konstruktion.

Innan jag redovisar de båda inriktningar som huvudsakligen kom att representera den lokala verksamhetens utveckling efter de nämnda stadgeförändringarna skall jag återvända till ytterligare ett av de påverkanstorg vid förbundsstämman 2002 som tidningen *Hyresgästen* beskrev. Jag gör det därför att det torg som behandlade *Medlemskapets värde* också kom att behandla vad som kallas folkrörelsearbetet och anknyta till den lokala verksamheten. Två av frågorna vid detta torg var: ”Hur får vi fler att engagera sig i folkrörelsearbetet och vilken typ av service eller medlemsförmåner bör Hyresgästföreningen erbjuda? Tidningen redovisar följande svar från detta torg:

För att fler ska engagera sig i folkrörelsearbetet i Hyresgästföreningen krävs att organisationen öppnar sig mot inte minst invandrargrupperna. Till det kommer tydlighet om vad föreningen är till för och vad den vill.

Hyresgästföreningen måste utveckla den verksamheten riktad till medlemmarna. Och därför är arbetet med alternativa mötesformer viktigt och de goda exemplen måste spridas. När det gäller medlemsaktiviteter konkurrerar Hyresgästföreningen inte bara med hela fritidsindustrin utan ibland även med utanförstående föreningar och till och med bostadsföretag.

Diskussionerna och erfarenheterna från påverkanstorget, ”Medlemskapets värde” handlar såväl om Hyresgästföreningens styrelse- och arbetsformer, som dess kärnverksamheter och övriga medlemsförmåner samt organisationens aktivitet. /.../ (Forsman 2002).

Fler engagerade medlemmar är vad som efterlyses och för att uppnå detta framträder här upplysningstanken riktad gentemot nya grupper och med information om föreningens syfte. Det är också just upplysning och inte folkbildning som uttalas med hjälp av ord som tydlighet och måste. Men också nya och alternativa mötesformer skall utvecklas i syfte att engagera fler. Rubriken ”medlemskapets värde” ges flera olika innebörder och kan både förstås som rena medlemsförmåner i form av kommersiella rabatter och som inflytande och delaktighet över organisationens verksamhet och inriktning när det beskrivs som ”föreningens styrelse- och arbetsformer”. Värde är med andra ord ett mångtydigt begrepp som kan associeras såväl aktivt som passivt. Om medlemskapets värde betraktas som ”verksamhet riktad till medlemmarna” blir medlemmen organisationens objekt och värdet tillhandahålls henne av organisationen, som exempelvis medlemsrabatter eller som hyresjuridiskt stöd. Däremot kan ”alternativa mötesformer” som ses som ”goda exempel” likväl motsvaras av de ARVID-processer som beskrevs i kapitel sex och kan, tillsammans med det där redovisade utvecklade boinflytandet, göra att värdet kan förstås som just delaktighet och inflytande. Då är medlemskapets värde ett mer aktivt begrepp och medlemmen utgör istället organisationens subjekt.

Men alternativa mötesformer kan också betraktas utifrån den glidning i texten där ”folkrörelsearbetet” blir till ”medlemsaktiviteter” som ”konkurrerar med fritidsindustrin” och rent av med ”bostadsföretagen”. Då är själva medlemsaktiviteten en vara och folkrörelsearbete blir en av organisationen utbudna aktivitet. Därmed framträder än tydligare bilden av den till egen kategori omformade förtroendemannaorganisation som en ideell serviceorganisation. Ännu i Framtidsgruppens rapport beskrevs organisationen som en folkrörelse *med* en serviceorganisation, det vill säga folkrörelselikheten utgjorde organisationens subjekt. Under några år i början av 2000-talet förs också en diskussion om folkrörelsearbete skall få status av kärnverksamhet inom organisationen. Just stämman 2002 tillsätter också en arbetsgrupp för att utforma kvalitetskriterier för folkrörelseverksamheten i linje med vad som redan finns för de befintliga kärnverksamheterna, förhandlingsstöd, medlemskommunikation och enskild medlemservice. Något beslut om folk-

rörelsearbete som kärnverksamhet har dock ännu inte fattats men hösten 2005 aktualiseras åter frågan om kvalitetskriterier för vad som nu kallas lokalt utvecklingsarbete. Som lokalt utvecklingsarbete kan också de aktiviteter och projekt betecknas inom vilka verksamhet i form av fria grupper har bedrivits. I kapitel sex nämndes att denna utveckling skett efter två olika linjer och jag skall nedan redovisa två projekt som jag menar idealtypiskt belyser respektive linje, klubbutvecklingsprojektet i Blekinge och projektet Vitaliserat boinflytande i Botkyrka.

Klubbutvecklingsprojektet

Det sannolikt tidigaste exemplet på verksamhet i så kallade fria grupper inom hyresgästorganisationen utgörs av det så kallade ”klubbutvecklingsprojektet” som hösten 2000 inleddes i Blekinge.³⁹ Klubbutvecklingsprojektets ursprung var dock inte att utveckla fria grupper utan att finna nya samverkansformer inom organisationen och dess målgrupp utgjordes från början av boende i Sölvesborg där sedan några år tillbaka en alternativ hyresgästorganisation verkade sedan hyresgästavdelningen (idag föreningsnivån) brutit sig ut och bildat eget.⁴⁰ Redan när projektet inleddes hösten 2000 var dock den alternativa föreningen i praktiken avvecklad men inte desto mindre präglas projektansökan av en organisatorisk självkritik vars grund finns i erfarenheterna från utbrytningen. Bland annat konstateras att en huvudorsak till utbrytningen var ett missnöje med en allt för centraliserad organisation och att de tidigare försök som gjorts för att återta förlorad mark hade misslyckats. Som en lärdom påpekas att de traditionella kampanjer som genomförts i syfte att informera bort *Sölvesborgsboendet* snarast haft motsatt effekt och bidragit till bilden av den centraliserade hyresgästorganisationen (Hyresgästföreningen Blekinge 1999).⁴¹

När klubbprojektet initieras uttrycks dess syfte utifrån de gjorda lärdomarna som att förflytta fokus från ”engagerade förtroendevalda medlemmar till engagerade, aktiva medlemmar” (a.a. 1999:4) vilket kan sägas sammanfalla med Organisationsutredningens (Hyresgästernas Riksförbund 2000a) förändrade organisationsuppgift. Men samtidigt innehåller projektbeskriv-

³⁹ Hyresgästföreningen i Blekinge utgjorde år 2000 den minsta av landets då 20 föreningar och uppvisar därför stora organisatoriska skillnader gentemot Stockholmsföreningen som jag främst studerat. För utvecklingen av klubbar/fria grupper torde denna skillnad dock inte vara avgörande.

⁴⁰ Projektet *Boende med mervärde* hade som primärt syfte just att återskapa verksamhet i Sölvesborg där organisationen sedan några år tillbaka förlorat merparten av medlemmarna till den konkurrerande hyresgästorganisationen *Sölvesborgsboendet* och vars styrelse till största del bestod av den tidigare avdelningsstyrelsen. Projektets konkreta uttrycksform, den så kallade ”klubbverksamheten”, kom dock i praktiken att sammanfalla med ambitionerna om verksamhet i ”fria grupper” varför arbetet redan från början kom att utvidgas även till andra delar av Blekinge där klubbarna oftast kom att ersätta befintliga lokala hyresgästföreningar.

⁴¹ Denna projektansökan är skriven före beslutet om fria grupper, dock pågick organisationsutredningens arbete vid denna tid.

ningen en tydlig markering om att denna verksamhet, som skall utgå från medlemmarnas specifika intressen, kan tillföra rörelsen ”ideella kvalitativa värden” och att dessa måste länkas samman med den professionella verksamheten, det vill säga serviceorganisationen. Därmed skulle syftet kunna sammanfalla med Framtidsgruppens vision om att de var för sig utvecklade organisationsdelarna skall mötas i det nordöstra hörnet av den figur som gruppen använder (figur 6, kap. 6). Projektbeskrivningen diskuterar också några problem som skulle kunna beskrivas som resultat av särskiljandet när den pekar på de organisatoriska och metodiska brister som uppenbarats i samband med att personalen genomfört ett kvalitetssäkringsarbete och en definiering av sina serviceområden. Bland annat konstateras att föreningsstyrelsernas uppgifter tenderar att minska eftersom verksamheten inte längre planeras och genomförs i traditionella former. Detta är ett uttryck för det som jag ovan beskrev som att föreningsstyrelsen blivit en hybrid som har att genomföra beslut som den endast har en indirekt möjlighet att påverka och att den snarast kunde ses som en ideell serviceorganisation.

Tankegångarna om samordning mellan de olika organisationsdelarna kommer dock att lysa med sin frånvaro när klubbutvecklingsprojektet inleds hösten 2000. Istället framträder synen på de fria aktivitetsformerna, byggda på medlemmens intresse och engagemang, som något frikopplat från organisationen och projektets mest påtagliga resultat blir den nämnda avorganiseringen. I beskrivningen av klubbverksamheten framhålls att de boende skall kunna syssla med den verksamhet de själva planerar och vill genomföra och att verksamheten i princip kan handla om vad som helst. Även tillfälliga klubbar som bildas i syfte att exempelvis ordna en lekplats i bostadsområdet för att sedan upplösas skall vara möjliga. Själva begreppet klubb är också valt för att antyda en friare form av ideellt arbete och det är framförallt själva organiseringen som koplats bort.

Det är väl ett sätt att kunna aktivera men inte organisera folk, de behöver inte vara organiserade utan kan helt fritt delta utan att vara medlemmar. /.../ Idag är vi fler aktiva än tidigare. Vi var väldigt många aktiva tidigare under 70-talet och en bra bit in på 80-talet när vi hade kontaktkommittéer, det hade vi i stort sett i varje större område, men sedan dalade det väldigt och det var nog många som tappade sugen. /.../ Det är väl inte helt nödvändigt att ute i områdena ha detta formella organisatoriska. På föreningsnivå, där träffar vi ju företaget och då måste det ju vara lite regler men ute handlar det ju om att försöka hitta ett sätt att trivas i områdena och då behövs ju inga paragrafer, det skrämmer ju folk mer om de måste organisera sig (Förtroendevald 2003).

Klubbutvecklingen kommer också främst att ske genom att redan befintliga lokala hyresgästföreningar omvandlas till klubbar eller fria grupper (Ek 2003b). Denna utveckling överensstämmer nu inte med projektbeskrivningen men kan sägas vara i linje med ambitionen att aktivera snarare än att or-

ganisera hyresgäster utifrån en av de möjliga tolkningarna av Organisationsutredningens förslag. När de klubbaktiva också anger en av fördelarna med klubbverksamheten som att de inte behöver engagera sig i samtliga arbetsuppgifter utan kan koncentrera sig på enstaka frågor bekräftar de också den individualistiska förklaringsmodellens beskrivning av den moderna människans önskan att engagera sig i just enstaka frågor (se kap. 4). Men detta förändrar samtidigt förutsättningarna för det kollektiva handlande som utgjort en grund för själva organiseringen och som legitimerat det lokala boinflytandet.

De [aktiva i fria grupper] kan naturligtvis, som vilken hyresgäst som helst knalla upp till receptionen på företaget och be att få boka en tid med VD eller ordförande på bolaget. Men om de kommer en eller ett par stycken hyresgäster i ett bestånd på kanske 200 lägenheter så har de ju ingen större tyngd bakom. /.../ Men de har ju ändå möjligheten att ringa upp mig och säga att vi har en träff eller ett möte här och om de har några idéer eller en vilja som renderar till beslut i bolagets styrelse så är det vi i föreningen som får ta det via BIK eller förhandling. (Förtroendevald 2003)⁴²

Här är det den klassiska företrädarorganisationen som framträder varför ett resultat av den förändrade verksamhetsuppgiften kan beskrivas som en återgång till 60-talsorganisationens arbetsformer. Dock har förutsättningarna för denna 60-talsorganisation, vars grund var medlemmens stabila förtroende för organisationen, förändrats. Organisationens centralisering och framförallt den mer allmänna individualisering som i sig utgjorde ett av motiven för förslaget om fria grupper medverkar till detta. När SIFO på Hyresgästföreningens uppdrag i slutet av 1990-talet mäter organisationens så kallade human- och medlemskapital konstateras att föreningen tappar medlemmar i de livsstilsgrupper som har en kollektiv värdegrund medan de blir fler i de grupper som har en mer individualistisk syn på tillvaron (Hyresgästernas Riksförbund 2000c). Just företrädarorganisationens utmönstring var också ett av skälen för Organisationsutredningen att förespråka den förändrade organisationsuppgift som åtminstone delvis utgör grund för klubbprojektet.

Eftersom flertalet klubbbildningar handlat om omvandling av tidigare lokala hyresgästföreningar så kommer dock mycket av verksamheten att leva vidare med hjälp av invanda strukturer. Därmed synliggörs inte heller den omvandling av medlemmen till kund som avorganiseringen de facto innebär. Organisationsutredningens formulering att ”underlätta för medlemmarna” kommer i klubbprojektet att innebära att som företrädare föra krav vidare till de högre organisationsnivåerna. Samtidigt var en huvudtanke med de fria grupperna att verksamheten inte skulle förutsätta medlemskap i hyresgästorganisationen varför något krav knappast kan ställas på de övriga organisa-

⁴² BIK, Boinflytandekommitté. Benämning på de (korporativa) samrådsorgan som inrättats mellan Hyresgästföreningen och bostadsföretagen, främst de allmännyttiga.

tionsleden att föra dessa krav vidare. ”Underlätta för” kan därför likväl handla om att erbjuda verksamhetsstöd till en mer självständig lokal verksamhet som inte utgår från intresseorganisationens partsförhållande med bostadsföretaget. Om detta stöd till gemenskapsarbete ses som en huvuduppgift för föreningsstyrelsen förstärks bilden av densamma som en ideell serviceorganisation.

Vitaliserat boinflytande

Den andra utvecklingslinjen för de fria grupperna låter jag representeras av ViBo-projektet i Botkyrka. Ovan beskrev jag hur de allmännyttiga bostadsföretagen under 1990-talet blev allt mer kundorienterade och hur misstron ökade gentemot den lokala hyresgästverksamhetens representativitet. Likaså beskrevs hur hyresgäströrelsens förändrade grundorganisationsnivå och aktivitetsorientering kunde betraktas som ett uttryck för samma tankemönster. Under främst senare delen av 1990-talet leder detta till att flera bostadsföretag säger upp de befintliga boinflytandeavtalen för omförhandling. Ofta anges som orsak just de avvikelser man menar finns mellan vad de egna marknadsundersökningarna utpekat som hyresgästernas önskemål och de krav som organisationens företrädare framför. Men här finns också en kritik av att boinflytandeersättningar, som en följd av Hyresgästföreningens professionalisering och centralisering, möjligen inte längre används enbart inom det egna företagets verksamhetsområde. Ibland uppstår också en samstämmighet mellan bostadsföretaget och de lokalt förtroendevalda kring denna kritik som då riktas gentemot Hyresgästföreningens högre nivåer (jfr bevakaridentiteten, se kap. 7). Det kommunala bostadsföretaget Botkyrkabyggen tillhör skaran av företag som kom att säga upp de befintliga boinflytandeavtalen och efter närmare ett års omförhandling ersattes detsamma av försöksprojektet ”Vitaliserat Boinflytande” (ViBo). Efter tre år av försöksverksamhet omvandlades år 2004 ViBo-försöket till ett samarbetsavtal där verksamheten beskrivs som en ”löpande process i parternas ordinarie verksamhet” (ViBo 2005). Den avgörande skillnaden mellan ViBo:s verksamhet och den tidigare samrådsverksamheten mellan den lokala hyresgästföreningen och bostadsföretaget, inom ramen för tidigare boinflytandeavtal, kan sägas vara att företrädersystemet försvunnit. Den traditionella ordningen innebar att den lokala hyresgästföreningen via ett bostadsmöte samlade upp de boendes önskemål och klagomål som sedan framfördes till bostadsföretagets representanter vid ett samrådsmöte. Här kunde, lite beroende på avtalens utformning, krav på åtgärder framföras, vars utförande dock till stor del var beroende av fastighetsförvaltarens välvilja. Eller så kunde lokala förhandlingar genomföras där åtgärder kunde såväl finansieras av som tillgodogöras inom det lokala bostadsområdet.

ViBo innebär däremot att företagets områdesförvaltare⁴³ tillsammans med hyresgästerna i området har att komma överens om områdets utveckling och också gemensamt lösa och utföra överenskomna uppgifter. Dessa överenskommelser arbetas fram gemensamt i så kallade Framtidsverkstäder, en form av stormöten där den tidigare nämnda ARVID-metoden (se kap. 6) används för att uppnå samtligas deltagande och nå resultat. Dessutom förutsätter de överenskomna förändringarna att varje beslut skall utmytna i att en ansvarig arbetsgrupp utses. Därmed har också den kundliknande möjligheten att bara ställa krav försvunnit vilket tydlig visar verksamhetens omvandling från förhandling till samarbete.⁴⁴ Detta belyses också mycket tydligt när Hyresgästföreningen och Botkyrkabyggen efter ViBo:s första verksamhetsår gemensamt ger ut en informationsskrift där bostadsföretagets VD säger att: ”Vi är inte ute efter några motsatsförhållanden i boendet. För att nå framgång måste vi samarbeta och ha en gemensam vilja.” Hyresgästföreningens representant säger i samma skrift att: ”Verklig demokrati i boendet kan bara åstadkommas när hyresgästerna själva är delaktiga” (Botkyrkabyggen och Hyresgästföreningen 2002). Även om en av ViBo:s deviser är att det inte finns några gränser för verksamheten så kommer den inledningsvis att framförallt handla om yttre miljö och begränsas till de särskilda ekonomiska medel som i princip motsvarar de tidigare boinflytandeersättningarna till Hyresgästföreningen. I aktuella redovisningar framgår dock att såväl olika former av självförvaltning som mer omfattande budgetdialoger nu börjar uppträda inom ViBo:s ram.⁴⁵

Nu är det naturligtvis möjligt att betrakta ViBo som ett exempel på en av bostadsföretaget framtvingad förändring av den lokala verksamheten i syfte att komma närmare sina kunder, hyresgästerna, och utmanövrera hyresgästorganisationen. I samband med omförhandlingarna ska också företagets VD ha uttryckt att om inte Hyresgästföreningen vill delta i denna verksamhet så kommer företaget ändå att genomföra den.⁴⁶ Områdesförvaltarna har också i uppgift att ordna framtidsverkstäder även om det inte finns några organiserade hyresgäster i området. Detta kan betraktas som att hyresvärden erbjuder ett kundinflytande där hyresgästerna förvisso kallas till gemensam träff men ändå kommer att uppträda som, och även betraktas som, enskilda hyresgäster. Sett så har de organiserade hyresgästerna, intresseorganisationen, lokalt förlorat det inflytande som tidigare följde med företrädarrollen. Redan från början har det också, från flera olika håll, funnits en tämligen omfattande

⁴³ Jag använder termen områdesförvaltare som en idealtypisk generalisering av den flora av titlar inom en hierarkisk organisation som i olika sammanhang representerar bostadsföretaget inom ViBo verksamheten. Oftast handhas den konkreta verksamheten av så kallade husvärdar.

⁴⁴ I den boinflytande strategi som Stockholmsföreningen antog 2001 ingick denna perspektivförändring kring boinflytandeverksamheten. Från att tidigare betraktats som en förhandlingsfråga till att bli en fråga om samarbete (se kap. 6).

⁴⁵ Redovisning vid ViBo konferens 20050521 i Hallunda.

⁴⁶ Intervju med projektledare 20050422.

kritik gentemot projektet. Såväl företagets lokalt anställda personal, som nu tvingades till ett mer omfattande samarbete med hyresgästerna, som många av de aktiva i de lokala hyresgästföreningar som tidigare utgjort förhandlingspart motsatte sig systemet (Runing u.å.). Likaså fanns bland Hyresgästföreningens såväl anställda som förtroendevalda på flertalet nivåer en kritik mot förskjutningen från ett motpartsförhållande gentemot ett samarbete. Dock antogs den boinflytandestrategi som förslår just detta enhälligt av regionstyrelsen 2001.⁴⁷

Men samtidigt har inom hyresgästorganisationen också funnits en kritik av de egna arbetsformerna som exempelvis framträder i Framtidsgruppens beskrivning av organisationen som ”den förtvinande folkrörelsen” (se kapitel 6). ViBo-verksamheten kan därmed också ses som ett resultat av det jag vill kalla den andra tolkningen av den nya organisationsuppgiften, att övergå från att organisera till att underlätta för hyresgäster varvid personalen skulle ges en mer konsultativ roll (Hyresgästernas Riksförbund 2000a; se kap. 6). Just som konsulter har också föreningens anställda inom ramen för ViBo ansvarat för såväl utbildning av bostadsföretagets lokalt verksamma personal kring hur ViBo är tänkt att fungera som inledningsvis för genomförandet av de så kallade Framtidsverkstäderna. ViBo kan därmed sägas representera den förskjutning från ett företrädarperspektiv till ett deltagarperspektiv som Organisationsutredningen förespråkar men är samtidigt, just genom att ske inom ramen för ett avtal mellan företaget och hyresgästorganisationen, fortfarande grundat i ett organiserat motpartsförhållande. Därmed skiljer det sig också från klubbprojektets modell för utveckling av verksamhet i fria grupper. Det senare framstod mer som en inomorganisatorisk ”avadministration” av det lokala arbetet medan verksamheten fortgick enligt tidigare mönster. Därigenom befästes de aktivas roll som kunder till den egna organisationen som i sin tur som företrädare vidmakthöll partsförhållandet på alla nivåer (jfr citat sid. 151).

Det lokalt organiserade samarbetet direkt mellan hyresgästerna och bostadsföretaget som utgör ViBo:s kännetecken saknas i klubbprojektet. Vi kan därmed peka på två projekt som båda möjliggjorts genom den stadgeändring som öppnat för verksamhet i fria grupper men med mycket olika inriktningar. I klubbprojektet renodlas den aktive hyresgästen/medlemmens roll som organisationens kund, vilket är i linje med det synsätt som Johansson (1996) beskrev som elitdemokratiskt. Samtidigt kan naturligtvis frågan ställas om inte samma hyresgäst/medlem inom ramen för ViBo tenderar att bli bostadsföretagets kund. I den interna kritik som finns kring ViBo framträder också detta synsätt, vilket exemplifieras av några av deltagarna vid den nämnda ViBo konferensen år 2005:

⁴⁷ Intervju med verksamhetschef 20011228.

Det är fritidsverksamhet vi sysslar med och Hyresgästföreningen som organisation försvinner.

När husvärden tog över så försvann motivationen för engagemang. Då försvinner också organisationens grund.⁴⁸

Men kring detta finns också en motbild där andra deltagare menar att de uppnått resultat just genom ViBo och att det förr kunde vara just den lokala föreningen som utgjorde ”bromskloss” gentemot den verksamhet de eftersträvat. Av de resultatredovisningar som finns tillgängliga är det också svårt att dra några riktiga slutsatser om hur verksamheten förändrat hyresgästernas engagemang eller möjlighet till inflytande. En allmän uppfattning bland de aktiva är att verksamheten och deltagandet ökat och detta kan också visas i antalet Framtidsverkstäder och arbetsgrupper.⁴⁹ Däremot finns ingen jämförande statistik över aktiviteten före ViBo men antalet lokala föreningar har minskat från 50 till 19 i Botkyrka under 2000-talet.⁵⁰

Båda ViBo och klubbprojektet uppvisar något annat än vad som i tidigare kapitel beskrivits som ”den förtvinande folkrörelsen”, det vill säga organisering som enbart ett upprätthållande av den demokratiska strukturen. Däremot skiljer sig projekten i synen på de högre organisationsnivåernas förhållnings-sätt gentemot de aktiva på den lokala nivån. Klubbprojektet renodlar, eller kanske återupprättar, en företrädarorganisation som dock har mer av kundorientering än tidigare företrädarmodeller. Organisationen ställer inga krav på de boende vare sig om medlemskap eller aktivitet men kan då också få problem att legitimera sig som demokratisk företrädare för ett kollektiv. ViBo kan sägas stå för ett underifrånperspektiv där serviceorganisationens uppgift just blir att underlätta för de aktivas egna deltagande och delaktighet. Huruvida de kommer att förvandlas till bostadsföretagets kunder handlar främst om engagemangets omfattning och hur den lokala verksamheten fortsättningsvis organiseras (jfr figur 8, kap. 7).

Styrelseidentiteterna och de olika aktivitetsformerna

Kan vi då efter detta också finna arenor där de tre identiteter som i förra kapitlet inte gavs plats inom den rationella diskursordningen, bevakar- påtryckar- och delaktighetsidentiteterna ges utrymmen? Om de fria grupperna stannar vid att bli avadministrerade gemenskaper i bostadsområdet så är

⁴⁸ Konferensdeltagare vid ViBo konferens den 20050521 i Hallunda.

⁴⁹ Även utvärderingen av klubbprojektet i Blekinge konstaterar att organisationsföreträdare förmedlar bilden av att fler blivit aktiva och engagerade men att detta inte bekräftas av de lokalt aktiva (Ek 2003b).

⁵⁰ Minskningen av antalet lokala föreningar är dock en allmän trend och förklaras även av de ViBo kritiska mer med hänvisning till att den lokala hyresgästföreningen förlorat sin status som grundorganisation (jfr Bevakaridentiteten i kapitel 7).

bevakaridentitetens uppgift oförändrad. Föreningsstyrelsens renodling som ideell serviceorganisation med ansvar för den lokala verksamheten snarare förstärker dess roll av organisatorisk resurs som stöd för de fria grupperna, det stöd som denna identitet låtit sig inväljas i styrelsen för att bevaka. När föreningsnivån också övertar det administrativa ansvaret som innebär att upprätthålla den demokratiska strukturen är detta närmast en avlastning av de lokalt förtroendevaldas ansvar för organisationens fortbestånd. Bevakaridentiteten kan därför fortsätta att bevaka resurstilldelningen till den egna lokala verksamheten. Som framgått tidigare finns nu såväl aktiva som uttrycker sitt missnöje med den lokala föreningens förändrade status och därmed minskade inflytande som det finns aktiva som ser avadministreringen som en befrielse från de organisatoriska arbetsuppgifterna. För bevakaridentiteten/verksamhetsdiskursen innebär detta ingen förändring.

För påverkansidentiteten, vars intresse var att utnyttja den ”etablerade organisationen” (se kap. 7) för ett mer övergripande samhällligt förändringsarbete, erbjuder dock vare sig den till ideell serviceorganisation förvandlade föreningsnivån eller den avorganiserade lokala verksamheten någon lämplig arena. Inom ramen för den rationella diskursordningen kvarstår förvisso den ”etablerade organisationen” men utrymmet för påverkan och diskussion har begränsats. Bostadspolitiksbegreppet har redan getts ett färdigformulerat innehåll grundat i rättvisediskursen varför en ytterligare diskussion om politikens innehåll blir överflödig. Den avorganiserade lokala verksamheten ger förvisso diskussionsutrymmen men samtidigt har dess inflytande inom den etablerade organisationen just genom avorganiseringen försvagats vilket minskar möjligheterna att initiera andra och nya frågor. Påverkansidentiteten, samhällsdiskursen, behöver därför sannolikt finna effektivare organisationer inom vilka det är möjligt att driva intressefrågor vid sidan av själva boendet. Men detta skulle i så fall också tyda på att organisationens mer samhällsinriktade orientering, idérörelsen, försvagats och till detta skall jag strax återkomma. Av de sju diskurser med tillhörande identiteter som identifierades i kapitel sex formade fyra den rationella diskursordningen. Analysen ovan visar att också bevakaridentiteten bidrar till dess konstruktion, främst genom att inte beröras av förändringen. När den lokala verksamheten lever vidare i traditionella former upprätthålls en bild av fortsatt lokal organisation som kombinerad med gemenskapskonnotationen (se kap. 6) bidrar till helhetskonstruktionen av en folkrörelse. Däremot har vare sig delaktighetsidentiteten (demokratidiskursen) eller den just beskrivna påverkansidentiteten någon roll inom den rationella diskursordningen. Demokratidiskursens intresse kan dock tillgodoses inom ramen för det utvecklade boinflytandet men sker på en annan organisationsnivå än i den nuvarande föreningsstyrelse där vi fann denna identitet. Demokratidiskursen skulle därmed kunna sägas utgöra en motdiskurs gentemot den rationella diskursordning som annars förmodligen omfattar nära nog samtliga av de sju identiteterna.

Konsekvenser av folkrörelsens modernisering

Folkrörelsens modernisering, som den nu beskrivits i tre kapitel, kan genom framförallt särskiljandet och professionaliseringen ses som en anpassning till de ideal som i de inledande kapitlen förknippades med systemskiftet. Organisationen har marknadsanpassats genom att dess demokratiska struktur, förtroendemannaorganisationen, särskiljts från den verkställande serviceorganisationen. Målstyrningen innebär att förtroendemannaorganisationens uppgift blir att rikta utförandekrav gentemot serviceorganisationen istället för att tillsammans med den utföra teamarbeten i bostadsområdena som det uttrycktes i 1988 års vision (Ivarsson & Tengling 1988). Förtroendemannaorganisationens uppgift, som medlemmarnas valda ombud, torde därmed vara att formulera dessa mål men har istället blivit att bedriva en bostadspolitisk lobbyverksamhet inom ramen för den rationella diskursordning kring vilken fyra, eller rent av fem, av de sju styrelseidentiteterna sammansmälts. Därmed kommer organisationen att framstå som en modern, elitdemokratiskt styrd, professionell service- och intresseorganisation.

När de aktiva medlemmarna i Blekinge ser avorganiseringen som bara en avadministration som gör kontakten inom organisationen mindre formell så innebär det samtidigt en anpassning till det Coniavitis (1984) benämnde en kvantitativ individualism. Dess förutsättning var staten som individens garant och i kapitel fyra beskrev jag hur också den professionaliserade folkrörelsen på samma sätt kunde ses som en garant för den enskilde medlemmens behov. Ändå har såväl ViBo- som klubbverksamhetens uttalade syften varit just att aktivera ideella krafter kring gemensamma, kollektiva, projekt. De båda verksamhetsformerna bidrar därför till den dynamiska folkrörelsen diskursiva konstruktion som representerande varsin av de båda konnotationerna gemenskap och idéburen vilka därmed också kan förstås som två varianter av konnotationen ideellt engagemang. De bidrar till att upprätthålla bilden av en organisation präglad av en kvalitativ individualism. Samtidigt är gemenskapskonnotationen problematisk om den ensam skall legitimera folkrörelsen vilket blir fallet om de fria grupperna följer klubbutvecklingsprojektets linje. Bengtsson & Berger (2005) visar i sina undersökningar av de lokala hyresgästföreningarnas verksamhet att dessa lyckats tillskansa sig ett kollektivt inflytande över det egna bostadsområdets utformning. Det har genom ett kollektivt boinflytandearbete förändrat sina boendeförhållanden vilket överensstämmer med de kännetecken som folkrörelsen gavs i kapitel fyra. Men, skriver de, framförallt utgör de lokala föreningarna en träffpunkt och en arena för socialt samspel och bidrar till att skapa ett socialt kapital (a.a. 2005:238). Just begreppet socialt kapital, skriver Rothstein (2003:77), har utvecklats från att åren runt 1990 varit ett i det närmaste okänt begrepp till att år 2001 utgöra ett av nyckelorden i 250 vetenskapliga artiklar. Termens snabba spridning tillskriver han Robert D. Putnams 1993 publicerade undersökning om det sociala kapitalets betydelse för tilliten till demokratiska insti-

tutioner (Putnam 1996). Starkt förenklat menar Putnam att all form av mänsklig gemenskap, exempelvis deltagande i sångkörer eller fågelskådarföreningar, bygger ett socialt kapital som i sin tur bidrar till sammanhållning och tillit också på en mer övergripande samhällsnivå. Bara genom att träffas skulle därför den lokala hyresgästföreningen bidra i ett mer allmänt tillitskapande för demokratiska institutioner.

När Gustafsson (2004) diskuterar teorierna om det sociala kapitalet menar han att de egentligen bara är ett försök att upplösa en distinktion mellan reflexiv tillit och ofreflekterat förtroende. En upplösning av distinktionen mellan de båda begrepp som Giddens (1996) använde för att beskriva mänskliga uttrycksformer anpassade för det senmoderna respektive det moderna samhället. En upplösning av denna distinktion skulle därmed kunna beskrivas som att reflexivitet och auktoritetsberoende flyter samman. Det reflexiva kan då framträda som uttryck för det som Bennich-Björkman (2002) benämnde som "det postkollektivistiska samhället", där självständiga individer inte lät sig bindas av kollektiva tanke-system. Samtidigt framträder det auktoritetsberoende i samma individers beroende av staten, eller folkrörelsen, som genom olika tillhandahållanden möjliggör den kvantitativa individualismen. Socialt kapital döljer den till synes fria individens beroende av en, genom elitdemokratin numera tämligen slutna, organisation.

Om de fria grupperna blir den moderna folkrörelsens signum samtidigt som de utgår från gemenskapskonnotationen, såsom i klubbutvecklingsprojektet, så kan dess modernisering likväl ses som en återgång till 60-talsorganisationen. Mouffe (2000:33) beskriver, med nationalstaten som utgångspunkt, en sådan utveckling som politikens varufiering och menar att den innebär en statens inordning i det kapitalistiska systemets grundförutsättningar. Verksamheten inordnas i det konsumtionssamhälle där även statens roll blir redistribution inom ramen för ett kapitalistiskt produktionssystem. I linje med diskussionen ovan menar jag att detta också är tillämpligt som beskrivning för olika folkrörelseorganisationer. Istället för att genom lokal aktivitet gemensamt omvandla förutsättningarna för boendet förutsätts nu organisationen tillhandahålla den rättvisa som utgjorde grund för den rationella diskursordningen. Inordningen i det kapitalistiska systemets grundförutsättningar har möjliggjort betraktelsen av folkrörelsen som modern.

Marginaliserade inslag av en motdiskurs

Det fanns dock en motdiskurs i redovisningen ovan av identiteternas sammansmältning. Demokratidiskursen inordnades aldrig i den rationella diskursordningen och jag menade att ViBo kunde betraktas som en möjlig arena för denna delaktighetsidentitet. Den nya boinflytandestrategi som Stockholmsföreningen antog 2001 fokuserade också samarbete framför motpartsförhållanden och fullföljde därmed den korporativa modellen genom att

öppna för en fortsatt boinflytandeutveckling (se kap. 6). Likaså framhålls i den ”Strategi för lokal utveckling” som Hyresgästförbundet antog 2004 bostadsområdet, istället för bostaden, som arena för inflytande och delaktighet vilket vidgar perspektiven kring organisationens uppgifter (Hyresgästföreningen Stor-Stockholm 2001). De övergripande målen för lokal utveckling beskrivs där som:

att höja hyresrättens status, bidra till att skapa tryggare, vackrare, integrerade och ekonomiskt stabila områden samt att verka för att stärka hyresgästernas ”egenmakt” (empowerment) (Hyresgästföreningen 2004).

När denna vidgning av organisationens uppgift formuleras vid en konferens för ViBo aktiva heter det att: ”Vi bor här – vi är inte bara hyresgäster”⁵¹, vilket förflyttar både verksamhetens fokus och dess ansvarsfördelning. Boendeperspektivet blir större än det mer intresseinriktade hyresgästperspektivet och det förutsätter, om inte deltagande så, åtminstone gemensamt ansvarstagande i form av egenmakt. Samtidigt framhålls såväl sociala som ekonomiska skäl för detta ansvarstagande med motiveringen att ”[l]yckliga människor ger lägre kostnader” (ViBo 2005). En formulering som kan sägas överbrygga motsättningen mellan folkrörelsens långsiktiga perspektiv och intresseorganisationens mer kortsiktiga intresse såsom det beskrevs i kapitel fyra.

En verksamhet som till fullo kan sägas utgå från detta bostadsområdesperspektiv är det så kallade Ronja projektet som i slutet av 90-talet växer fram inom den lokala hyresgästverksamheten i Ludvika. Projektets utgångspunkt är att allt fler bostadsområden, såväl i Sverige som i andra länder, utarmats på såväl kommersiell som social service samtidigt som de fylls med allt fler arbetslösa människor och framförallt kvinnor (Ronja 2005). Projektidén är därför att de boende själva genom att tillvarata sina befintliga resurser samtidigt skall kunna både skapa sysselsättning och utveckla servicen i det egna bostadsområdet. I Ludvika resulterar projektet i att arbetskooperativet ”Arbetskällan” bildas där idag 15 tidigare arbetslösa såväl kvinnor som män erbjuder olika former av service kopplad till boendet. Ursprungligen riktades serviceinsatserna gentemot det egna bostadsområdet men idag har verksamheterna vidgats till hela Ludvika. Ronjaprojektet har dock aldrig fått någon spridning till övriga delar av Sverige trots att Ludvika-kooperativet under åren varit värdar för åtskilliga studiebesök.⁵² Däremot har projektet med stöd av Hyresgästföreningen utvecklats i Europa och främst på Balkan.

Projektets spridning till Balkan, med start i Kroatien, bottnar i det faktum att just bostadsområdet inte tidigare utgjort någon arena för organiserad verksamhet i Kroatien. Därmed blev det möjligt för kroaterna att utifrån

⁵¹ ViBo konferens i Hallunda 20050521.

⁵² Intervju med tidigare projektansvarig för Ronja den 20050602.

modellen starta lokala nätverk i bostadsområdena utan att dessa behövde betraktas som en traditionell organisering.⁵³ Modellen blev med andra ord ett sätt att kringgå de problem som Rose et al (1997) beskrev som friheten att slippa organisera sig (se kap. 5).

Ur Ronja-projektets arbete på Balkan, som idag pågår i fyra länder, har också utvecklats ytterligare verksamheter och en sådan är det så kallade mentorprojektet ”Freja” (OPC 2003b). Även detta projekt utgår från bostadsområdet men här är syftet mer tydligt inriktat mot kvinnlig ledarskapsutveckling. När en av de ansvariga beskriver verksamheten säger hon att det egentligen inte är fråga om att stärka bostadsområdet utan att förstärka inflytandet från kvinnligt ledarskap i samhället. Men, fortsätter hon, det hade ju aldrig gått om vi inte hade haft bostadsområdet som bas för vi då hade vi ju inte kunnat arbeta på insidan i de här länderna.⁵⁴ Här framträder från svensk sida en inriktning som är i linje med AHL:s självutveckling som den framställdes i kapitel fem.

I Järfälla, där ett med ViBo närmast identiskt projekt pågår, initierat utifrån samma resonemang om stelnande verksamhetsformer vidgas denna samhällsorientering än mer. Den ”Boutveckling” som utgör projektets såväl syfte som namn sägs här medverka till att människor ges både demokratisk träning och coaching. I en skrift utgiven av Hyresgästföreningen för att belysa vad som kallas ”goda exempel” tecknar projektledaren sin bild av hur boutveckling skall förstås:

Vad är boutveckling egentligen? För en kan det vara att området får en lokal, för en annan kan det vara att stänga en lokal, och för en tredje kan det vara att få folk att sluta klottra. Boutveckling är svår att mäta. /.../ Det är självklart att människor, om de blir tillfrågade, tycker att hyran är för hög och att hyreshöjningar är omotiverade och orättvisa vilket motiverar ett fortsatt bra förhandlingsarbete. Men bostadsområdet är – möjligen tillsammans med skolan – den nya politiska arenan. Det är hit vi riktar våra blickar för att se vad som behöver förbättras, hur våra vardagsliv kan göras bättre, vilken service vi behöver och så vidare. De flesta av oss nöjer sig med att känna engagemang i en handfull sådana frågor – därför känns de politiska partierna alltför främmande och långt borta för att engagera oss. Men alla de här frågorna måste synliggöras (Karlsson u.å.).

Här skärps, inledningsvis, synen på aktivt deltagande på ett sätt som omöjliggör ett kundförhållande, vare sig det handlar om organisationens eller bostadsföretagets kunder. Istället påpekas vikten av att de lokala konflikterna ges utrymme för gemensam diskussion, att öppna eller stänga lokalen, vilket samtidigt synliggör det omöjliga i dess lösning vare sig i en organisation med individuellt kundval eller i en företrädarorganisation där lösningen för-

⁵³ Intervju med projektledare för Ronja i Kroatien 20050420.

⁵⁴ Intervju med tidigare projektansvarig för Ronja, 20050602.

väntas bli till någon annanstans (jfr Ostrom 1999). Däremot skulle de Framtidsverkstäder som ViBo använde kunna erbjuda en möjlighet att hitta lösningar och frågan blir då om dessa utgör exempel på en typ av arenor för de maktkamper som Laclau & Mouffes (2001) överdeterminerade subjekt behöver för att själva kunna lösa sina konflikter. Den verksamhet som fick Chouliarki & Fairclough (1999) att se det diskursteoretiska perspektivet som en möjlighet att nå resultat (jfr kap. 2). Åtminstone är det möjligt att tolka den citerade skriften som så. Men även bostadsområdet i sig självt ges här en vidare betydelse när det betraktas som arena även för mer övergripande politiska diskussioner, rent av som ett alternativ till partipolitisk aktivitet.

Trots en anpassning till systemskiftet så finns alltså fortfarande exempel på verksamhet i linje med folkrörelsens mer överskridande perspektiv. Såväl ViBo som Ronja utgör dock marginaliserade verksamheter vid sidan av den huvudsakliga inriktning som utgörs av den professionella förhandlingsverksamheten och det individuella medlemsstödet. Det faktum att Ronja modellen inte utvecklats vidare i Sverige, trots ett lyckat resultat i Ludvika, kan sannolikt förklaras utifrån hyresgäströrelsens koncentration kring vad som kallats kärnområden. Intresset att bedriva mer utvecklande verksamhet riktad gentemot bostadsområdet och samhället som helhet har avtagit i takt med specialiseringen. Ändå antogs centralt en strategi för lokal utveckling så sent som 2004 vilket tyder på att inriktningen lever vidare inom hela organisationen.

Kanske är ändå Ronja allt för långt, inte bara från ett hyresgästperspektiv, utan också från den traditionella svenska arbetsmarknadskulturen, såsom det påpekats för projektledaren vid kontakter med näringsdepartementet.⁵⁵ Den traditionella formen för lokal utveckling i Sverige går inte via kooperativ hyresgästverksamhet utan via kommunala projekt, gärna i samverkan med Hyresgästföreningen. Det är så restkorporatismen kommer till uttryck när folkrörelsen reducerats till länk mellan staten och det civila samhället. Detta var också den ledande inriktningen i den inledningsvis refererade debatten om systemskiftet och det civila samhället (Antman et al 1993). Även den bidrog till systemskiftets hegemonisering genom att ifrågasätta folkrörelsen som en egen kraft inom det civila samhället.

⁵⁵ Intervju med f.d. projektledare 050602.

9. Vad betyder systemskiftet för folkrörelsen?

Inledningsvis redovisade jag mitt syfte som att belysa systemskiftets betydelse för den arbetarrörelseanknutna folkrörelsen och använde Olofssons (1979) teorier för att motivera min sammankoppling av olika folkrörelseorganisationer (se kap. 1). När det nu är dags att redovisa den avslutande analysen av folkrörelsens sociala praktik är det uppenbart att framställningen fått en tydlig slagsida gentemot en folkrörelse, Hyresgästföreningen. Eftersom jag ändå avser att hålla kvar vid min ursprungliga avsikt skall jag inleda detta avslutningskapitel med en gentemot hyresgäströrelsen jämförande analys av fackföreningsrörelsens utveckling under 1990-talet. Därefter övergår jag till att redovisa vad som i Faircloughs (2002) modell benämns folkrörelsens sociala praktik, den som belyser just systemskiftets betydelse för folkrörelsen. Avslutningsvis återknyter jag så till den av Asplund (1997) inspirerade tanken att frågan om ett fenomenets betydelse avser att söka ett annorlunda svar kring detta fenomen.

Fackföreningsrörelsens utveckling, en jämförande analys

I kapitel sex historiska tillbakablick på hyresgäströrelsens utveckling redovisades densamma utifrån fyra faser. Den första fasen beskrevs som en sökfás där organisationen verkade enligt tre olika linjer, självbyggande, kamp mot hyresvärdar och samhällsomvandling genom medverkan i den borgerliga statens utveckling. Det var den senare linjen som blev dominerande under den andra fasen när den socialdemokratiska hegemonin började utvecklas, Saltsjöbadsavtalet tecknades och den korporativa eran inleddes. Den tredje fasen präglades i sin tur av en kritik gentemot de centraliserade och alltmer rationaliserade organisationsprinciper som blivit kännetecknande för den andra fasen. Kritikens konkreta uttryck blev den lokala organisationens utbyggnad och en inriktning mot mer av självständigt lokalt inflytande, bort från företrädarorganisationen. Den fjärde fasen utgörs av dagens så kallade moderna organisation som sannolikt ännu inte låsts i sina former och som jag just sagt uppvisar en dubbelhet.

Jag menar att denna fasindelning är användbar också för att beskriva den svenska fackföreningsrörelsens utveckling. Såväl i tid som i fråga om inrikt-

ning finns här en samstämmighet. År 1938, samma år som Saltsjöbadsavtalet tillkom, tio år efter att de första kollektivavtalen slöts och när folkhemsbygget började ta fart introducerade tidningen *Fackföreningsrörelsens* redaktör Albin Lind en diskussion kring formerna för den fackliga demokratin. I en skrift från LO skriver han:

Det borde vara självklart för alla att demokratin inte uppstod i en form, som är given en gång för all framtid. Den utformades på en liberalistisk grundval. Nu är den ekonomiska liberalismen avvecklad men dess demokratiska form består. Underlag och allmänna förutsättningar har sålunda förändrats. Det gäller nu att applicera demokratin på en helt ny verklighet (Lind 1938:5).

Det Lind vill applicera på den nya verkligheten är en mer organiserad demokrati med en mer centraliserad beslutsordning. Han menar att den fackliga demokratin måste moderniseras och frångå det primitiva och oorganiserade stadium som hittills präglat rörelsens verksamhet. Det som oroar honom är framförallt den tröghet som finns i medlemsomröstningar, direktdemokrati och lokal vetorätt som lägger hinder i vägen för en effektiv förhandlingsverksamhet. Istället menar han att fackföreningsrörelsen bör eftersträva en demokratiskt centralistisk modell där förbundsledningarna ges ökade befogenheter och mandat att träffa avtal. Detta var också den modell som kom att utvecklas under efterkrigstiden och som motsvarar övergången från fas ett till fas två ovan (jfr Johansson & Magnusson 1998).

Intressant att notera är att Lind använde termen ”modern” demokrati för att beskriva den förändring han vill se vilket sammanfaller med Hyresgästföreningens förtroendemannautrednings (Hyresgästföreningen Stor-Stockholm 1999) ordval när den beskriver inträdet i fas fyra och övergången till en målstyrd organisation. Båda förordar en elitdemokratisk modell, men var sin av de båda former av den som redovisades i kapitel tre. Lind till den kollektiva och korporativa form som Micheletti (1994) kritiserade och Förtroendemannautredningen till den individuella och liberala som blev föremål för Johanssons (1996) kritik. Det finns också en intressant samstämmighet mellan Linds användning av ordet ”primitiv” och Framtidsgruppens (Hyresgästföreningen Stor-Stockholm 1998) användning av begreppet ”förtvinande folkrörelse”? Båda utpekar något förlegat och omodernt.

Båda syftar också till att effektivisera verksamheten vilket blir detsamma som att centralisera beslut och verksamhet. För fackföreningsrörelsen blev ett av de mest tydliga uttrycken för denna effektivisering i mitten av 1900-talet de centrala avtalen, den solidariska lönepolitiken och så småningom rationaliseringspolitiken. Den i inledningskapitlet nämnda Rehn-Meidnerska modellen för full sysselsättning, skapad av de båda LO ekonomerna Gösta Rehn och Rudolf Meidner, kan sägas symbolisera detta. Modellen som också blev internationellt uppmärksam genom sin överbyggning av den förgivettagna teorin om ett val mellan arbetslöshet och inflation visade sig även

ha en baksida i form av både urbanisering och atomisering. Så småningom kom också frågan om effektivitet att ställas i motsats till demokrati och inflytande. Enligt Ekdahl (2005:117) beskriver Rudolf Meidner själv under 1960-talet detta bekymmer som att modellen ”ställde långtgående krav på den egna rörelsens medlemmar att acceptera rollen som ”rörlig produktionsfaktor””.

I kapitel tre beskrevs hur denna effektiva och centraliserade modell åren runt 1970 började ifrågasättas just utifrån bristande förutsättningar för delaktighet (jfr Östberg 2002). Den diskussion som framträdde inom fackföreningsrörelsen under 1960-talet kan med andra ord ses som en reaktion gentemot Linds effektiva demokratimodell. En reaktion som resulterade både i den lagstiftning som Rothstein (2003) menade i sig kom att bidra till korporatismens fall och till förslaget om löntagarfonder. Även om löntagarfonds-förslaget både innehöll fler och mer långtgående utgångspunkter, som efter hand tonades ned och förändrades, så var just delaktighet en grundläggande komponent i förslaget (Meidner et al 1975; Edin & Hedborg 1980; Ekdahl 2005). 1970-talets utveckling med medbestämmandelagen och kraven på ett avskaffande av den så kallade paragraf 32 lyfte även de fram den demokratiska aspekten.⁵⁶ Därmed kan denna utveckling sägas ha brutit den centralistiska effektivitetens överordning över delaktighetsfrågan och det är, menar jag, möjligt att se den fortsatta utvecklingen under 1980-talet som ett fullföljande av en sådan inriktning. Det är samma inriktning som belystes kring hyresgäströrelsens utveckling av boinflytandeverksamheten (se kap. 6). När 1980-talet inleds och systemskiftet börjar få genomslag är med andra ord både fackföreningsrörelsen och hyresgäströrelsen på väg mot en annorlunda modell.

1990-talets förändringar och begreppen demokrati och rättvisa

Nu är dock inte dessa förändringar, vars uttryck jag i tidigare kapitel valt att benämna 80-talsorganisationen, alldeles oomstridda. Graden av inflytande är svår att mäta och som ViBo visade kan ett decentraliserat beslutsfattande också ses som en försvagning av organisationens inflytande (jfr kap. 8). Även Kronvall & Malmberg (1970) kritiserade hyresgäströrelsen bland annat för att dess decentralisering skedde uppifrån och därmed bevarade maktstrukturerna. De butiksråd som konsumentkooperationen inrättade och som jag menar var ett resultat av SSU:s folkrörelsekampanj beskrevs likaså av Framtidsgruppen (Hyresgästföreningen Stor-Stockholm 1998) som helt verkningslösa. Ändå menar jag att 1980-talet innebar en utveckling där såväl

⁵⁶ Paragraf 32 (tidigare 23) i arbetsgivareföreningens stadgar om arbetsgivarens rätt att leda och fördela arbetet samt fritt antaga och avskeda personal, godkänns av LO 1906 i utbyte mot organisationsrätten. När medbestämmandelagen träder i kraft 1977 anses paragrafen förlora sin verkan.

det fackliga inflytandet i arbetslivet som inflytandet över det egna boendet inom hyresrätten stärktes. Samtidigt utvecklades den motkraft som jag beskrivit som systemskiftet. Med 1990-talet, och Berlinmurens fall, inträdde en förändring och jag har i tidigare kapitel beskrivit hur detta kom till uttryck inom hyresgäströrelsen (se kap 6). Efter år av decentralisering inleddes 1992 ett arbete med att centralisera Stockholmsföreningens organisation och verksamhet. För fackföreningsrörelsens del menar jag att en tydlig förändring framträdde vid LO kongressen 1996. I den *Rättviseutredning* (LO 1996) som presenterades inför kongressen framhålls inledningsvis att det särskilt är rättvisans tredje dimension, ”frihet från förtryck”, som utredningen vill lyfta fram vilket kan sägas vara i linje med 1980-talets delaktighetssträvanden. Rättvisebegreppet presenteras i utredningen utifrån tre olika dimensioner som symboliseras med hjälp av en så kallad rättvisetriangel. Dess första hörn utpekar rättvisa som rent spel och beskrivs som en traditionell ”högeruppfattning” av rättvisa medan det andra hörnet benämns rättvis fördelning och beskrivs som en traditionell ”vänsteruppfattning” (LO 1996:23). I triangelns tredje hörn beskrivs rättvisa som frihet från förtryck vilket utredningen också kopplar samman med demokrati när den i sin avslutning talar om en andra demokratistrid som:

/.../ gäller den politiska demokratis räckvidd och handlingsutrymme, vad den skall bestämma om. Den gäller också människors delaktighet – att hindra uppifrånstyrning, expertvälde, utanförskap och segregation (LO 1996:254).

Med denna sammankoppling synliggör utredningen hur rättvisans tre former också kan betraktas som tre likaledes olika synsätt kring demokrati. Rättvisa som rent spel motsvaras av demokrati som renodlat valsystem där en man en röst blir definition av rättvisa men där samtidigt demokratis räckvidd begränsas. På samhällsnivån motsvaras detta av den politiska demokrati som Zetterberg & Ljungberg (1997) menade skall begränsas till en statlig sfär och vars omfattning kan stanna vid det Nozik (1986) kallade nattväktarstaten. Med rättvis fördelning vidgas demokratibegreppet. Demokrati ses inte bara som ett fredligt skiljeverktyg utan anses förutsätta något därutöver. Med utredningens beskrivning av denna dimension som en vänsteruppfattning kan benämningen social demokrati, vilket möjligen kan ses som synonymt med välfärdsstaten, användas som benämning för denna demokratisyn. Det är den modell som Held (1997) benämner som den beskyddande riddaren. Den demokratisyn som motsvarar triangelns tredje hörn, rättvisa som frihet från förtryck, kan utifrån citatet ovan och diskussion om 80-talsorganisationen närmast betecknas med begreppet ekonomisk demokrati. Den form där demokratin tillåts genomsyra alla samhällsområden.

Fyra år senare har dock denna bild av rättvisans och demokratis tre dimensioner förändrats även om LO-kongressen 2000 gick under benämning-

en Demokratikongressen.⁵⁷ Istället för att tala om demokratiformer och om rättvisa som också frihet från förtryck talas nu om olika former av identitet. Som central fråga framhålls samhörigheten inom organisationen och i rapporten *Frihet tillsammans* redovisas två olika sätt att betrakta fackföreningen som organisation vilka också belyser två olika synsätt kring demokrati. Rapporten beskriver vad den kallar en formell respektive en informell gemenskap:

Den informella gemenskapen i löntagarnas stora organisationer blir svagare. Identiteten med andra löntagare, arbetare och tjänstemän är inte längre lika stor. De mindre informella gemenskaperna blir allt viktigare (LO 1999:34)

Detta citat verifierar å ena sidan den bild som utifrån Castells (2000b) redovisades i kapitel tre om en splittrad arbetarklass. Å andra sidan överensstämmer den också med beskrivningarna av den moderna individ som inte låter sig bindas av kollektiva tankesystem (Bennich-Björkman 2002). För att överbygga detta problem förordar nu LO-rapporten en mer formell gemenskap anpassad till den kvantitativa individualism som erbjuder den enskilde medlemmen individuellt stöd utan att han/hon behöver bidra med annat än sin medlemsavgift, det Framtidsgruppen kallade ”försäkringsbolaget” (se kap. 6). LO-rapporten belyser också varför den menar att en modern organisation skall bygga på den formella gemenskapen och skriver:

Medlemmarna kan därför leva, bo och arbeta under helt olika villkor och ändå känna samhörighet och ha gemensamma mål för en liten del av eller för hela samhällsutvecklingen (LO 1999:28)

I denna beskrivning framställs fackföreningsrörelsen som en renodlad intresseorganisation. Den informella gemenskapen, det nära deltagandet, kommer då närmast att försvåra ett effektivt arbete vilket känns igen från Linds (1938) beskrivningar av problemen 70 år tidigare. Då behövde de primitiva medlemsomröstningarna i den lokala, informella, organisationen ersättas av en modern demokratisk centralism, den formella gemenskapen. Men att ha gemensamma mål för en liten del av samhällsutvecklingen känns också igen från tidigare kapitelns redovisning av hyresgäströrelsen. Det var så den rationella diskursordningen kunde formas genom att fyra olika diskurser smälte samman och fokuserade den rättvisa fördelningens dimension. Här framträder en samstämmighet mellan tidigare kapitelns analyser av hyresgäströrelsens utveckling och den ovan redovisade kring fackföreningsrörelsen. Båda

⁵⁷ Rättvisans tredje dimension försvinner i praktiken ur fackföreningsrörelsens diskussion redan inför kongressen 1996 när den underordnas de båda andra rättvisedimensionerna (jfr Gustavsson 2004).

renodlas som intresseorganisationer vilket samtidigt gör dem beroende av staten, eller som det uttrycktes i kapitel fem, på sikt av EU.

Folkrörelsens sociala praktik

I mitt metodkapitel redogjorde jag för hur den diskursiva praktik som är den som huvudsakligen redovisats i tidigare kapitel utifrån Faircloughs (2002) modell slutligen skulle analyseras inom den box han kallade social praktik (se kap. 2). Jag skrev också att jag tolkade detta som att även den sociala praktiken framträder inom, i mitt fall, folkrörelsen men delvis formas av yttre krafter. För Fairclough kunde detta vara andra mekanismer men jag har valt att utifrån Berger & Luckmann (1998) beteckna det som den övergripande diskursen systemskiftet. Den diskurs som också sociologiskt kunde tas för given och betraktas som en fakticitet.

Serviceorganisationens särskiljande från förtroendemannaorganisationen, bostadspolitikens reducering till opinionsbildning och avorganiseringen av den lokala verksamheten är de tre hörnstenar som i kapitel sex till åtta materialiserats som folkrörelsens modernisering. Till denna modernisering bidrog Hyresgästföreningens aktiva på alla olika nivåer genom att diskursivt omkonstruera organisationen från den delaktighetsinriktning som jag kallat 80-talsorganisationen till den lobbyinriktning jag benämnt den rationella diskursordningen. Det övergivande av rättvisans tredje dimension som sker vid LO-kongressen 1996 motsvarar samma diskursiva förändring och det finns här, menar jag, en intressant samstämmighet i att båda organisationerna kommer att uppvisa dessa förändringar nästan samtidigt, i slutet av 1990-talet. Inför LO-kongressen 1996 framhåller Rättviserapporten (LO 1996) rättvisans tredje dimension och 1998 förespråkar Framtidsgruppen (Hyresgästföreningen Stor-Stockholm 1998) lokala lösningar och självförvaltning. Vid LO-kongressen 2000 är det den formella gemenskapen, den som öppnar för den kvantitativa individualismen, som framhålls och i Förtroendemanna-utredningen (Hyresgästföreningen Stor-Stockholm 1999) ersätter den moderna målstyrningen den ”gamla hierarkiska folkrörelsen”. Både den kvantitativa individualismen och målstyrningen är komponenter i den liberala elitdemokratin.

Jag inledde detta arbete med att citera Helle Klein som skrev att folkrörelsedemokratin av många betraktades som något moget för Skansen och att folkrörelserna saknade självförtroende (Klein 1999:149). Om nu folkrörelsedemokrati kan förstås som både deltagande och överskridande så är det just denna demokratiform som systemskiftet gjort omodern. Det är den hierarkiska folkrörelsen som får symbolisera det gamla och det är möjligt att betrakta såväl avorganiseringen som särskiljandet som åtgärder i syfte att avveckla just hierarkin. Samtidigt är hierarkin en del av en demokratisk struktur vars avveckling får samma drag av effektivitet som fick Lind (1938) att

förespråka en demokratisk centralism. Denna centralism är inte heller olik den bolagsstyrelsekonstruktion som kommer att utgöra beslutsarena för den till egen kategori förvandlade förtroendemannaoorganisationen.

Problemet är dock att föreningsstyrelserna – den semilokala organisationsnivån - inte har någon direkt koppling till serviceorganisation vars (bolags)styrelse formellt, och efter 1990-talets centraliseringar även i praktiken, utgörs av regionstyrelsen. Därför blir föreningsstyrelserna som delar av den hierarkiska folkrörelsen inte bara omoderna utan också överflödiga. Särskilt tydligt blir detta i den inriktning som kom att bli Framtidsprojektets, nämligen att omvandla föreningsstyrelserna från att ha utgjort relativt självständiga enheter, ofta med egna personalresurser, till att bli en ideell del av serviceorganisationen. När grundorganisationsstatusen samtidigt flyttades från den lokala till den semilokala föreningsnivån övertog dock föreningsstyrelsen det administrativa ansvaret för hela den lokala verksamheten. Dess uppgift blev att serva de lokala grupperna, vare sig de var fria eller utgjorde avadministrerade lokala föreningar.⁵⁸ Men vad betyder detta för folkrörelsen? För båda de folkrörelser som utgjort mitt huvudsakliga underlag, hyresgäst- och fackföreningsrörelsen, kommer förändringen att betraktas som en modernisering, en anpassning till det senmoderna, kundorienterade och postkollektivistiska, samhället (jfr Giddens 1996; Bennich-Björkman 2002). Men samtidigt utmönstrar denna anpassning den förmåga att verka på alla samhällsnivåer som Nilsson (1978) framhöll som folkrörelsens styrka och kännetecken (se kap. 6).

Denna förändring, som utgör en del av vad jag kallat systemskiftet, innebär därför inte bara att den liberala elitdemokratimodellen, Johanssons (1996), blir betraktad som den enda formen för inflytande. Förskjutningen från 80-talets deltagarinriktning gentemot en kundinriktning medför också att färre blir delaktiga i själva verksamheten. Nu erbjuder å ena sidan både fack- och hyresgästorganisationerna sedan länge ett enskilt medlemsstöd som redan motsvarar detta nya kundförhållande mellan medlem och organisation. Ett individuellt stöd som egentligen alltid utförts i mer eller mindre professionaliserade former och som ovan inom hyresgäströrelsen benämndes försäkringsbolagsverksamheten.⁵⁹ Därför är också situationen bekant för de aktiva medlemmarna, den ingår i normsamspillet, vilket torde underlätta den diskursiva konstruktionen. Å andra sidan utgörs båda organisationernas kanske viktigaste verksamhet av förhandling som i grunden förutsätter både medlemsstöd och kompromissberedskap. Därmed torde de också förutsätta

⁵⁸ Utvärderingen av Framtidsprojektet visar hur föreningsstyrelsernas möten tenderar att koncentreras kring just administrativa och inomorganisatoriska frågor (Ek 2003a).

⁵⁹ Före 1960-talets expansionsfas utgjordes hyresgäströrelsens anställda främst av juridisk kunniga. Under framförallt efterkrigstiden utvecklades också en tämligen omfattande (amator)juridisk verksamhet på ideell basis i de lokala avdelningarna. De första boinflytandeombudsmännen som anställdes åren runt 1980 kom också i praktiken att i stor omfattning syssla med enskild medlemservice (se kap. 6).

endera en mer allmän delaktighet eller ett förtroende för de ombud som har att utföra själva kompromissandet. Frågan blir därmed hur långt den reflexiva tilliten räcker när målen, kunderbjudandena, blir föremål för kompromisser? Här kunde 60-talsorganisationen luta sig mot det auktoritära förtroendet medan 80-talsorganisationen decentraliserade ansvaret. Den moderna folkrörelsen har bara det subjektivt bedömda resultatet, löne- eller hyresutfallet, som legitimeringsgrund.

Här framträder, menar jag, en av systemskiftets betydelser för folkrörelsen med den polarisering som utesluter både kompromisser och diskussion för att istället erbjuda val mellan färdiga modeller. Därmed utesluts organisationens förmåga som politisk i den vidare mening jag använde i kapitel fyra. Folkrörelsen förlorar sin kapacitet som självständig organisation inom det civila samhället och reduceras till länk mellan civilsamhället och staten, samtidigt som civilsamhället kommer att uppfattas som en samling enskilda individer. Till denna ordning har hyresgäströrelsen, liksom i ovan redovisade delar även fackföreningsrörelsen, anpassat sig genom den diskursiva konstruktion som kommit att betraktas som en modernisering.

Denna anpassning kan ses som ett resultat av den diskursiva praktikens dialektiska samspel med det jag kallat systemskiftet och utgör därmed folkrörelsens sociala praktik enligt Faircloughs (2002) användning av detta begrepp. I några av sina olika uttrycksformer, såsom de ovan redovisade tre hörnstenarna, har denna sociala praktik materialiserats och utgör vad Berger & Luckmann (1998) benämnde som diskursiva konstruktioner som sociologiskt kan tas för givna och betraktas som delar av en objektiv verklighet. På samma sätt utgör mitt andra inledande citat, ”[s]venska folket menar att det är bättre för demokratin om medborgarna inte är aktiva mellan valen” en objektiviserad konstruktion som materialiserats i form av en vetenskaplig rapport. Folkrörelsens sociala praktik är således förgivettagna diskursiva konstruktioner med förmåga att som omöjliga utesluta vissa verksamheter samtidigt som andra betraktas som de enda möjliga (jfr Fairclough 2000). Utifrån kan detta, som hos Klein (1999), beskrivas som ett dåligt självförtroende. Inifrån framträder det som förgivettagna självklarheter, som medlemsviljan vilket också är namnet på en av Hyresgästföreningens programskrifter (Hyresgästernas Riksförbund u.å.). Låt mig belysa detta med två avslutande exempel.

Allmännyttans omvandling – en diskursiv konstruktion

De boinflytandeavtal som i slutet av 80-talet utvecklades till också lokala förhandlingar öppnade de kommunala bostadsföretagen för en annorlunda styrform. Förhandlingssystemet byggt på kalkyl- eller budgetförhandling och så småningom boinflytandeavtalen mellan hyresgästorganisationerna och de allmännyttiga, kommunala, bostadsföretagen innebar ett alternativ till det kapitalistiska systemet utan att för den skull bryta, eller kanske ens hota, det.

En av förutsättningarna för detta var att de allmännyttiga bostadsföretagen tilläts ha en dominerande roll på en, vad Kemeny (2003) kallade, integrerad hyresmarknad. Sammantaget rymde därmed denna modell alla de komponenter som ingick i den korporativa triaden stat, kapital och boende. I kapitel åtta belystes dock hur såväl hyresgästorganisationen som de allmännyttiga företagen under 1990-talet förändrade sin syn på boinflytandeverksamheten. Samtidigt som en utveckling av åtminstone korporatismliknande verksamhetsformer levde vidare inom exempelvis ViBo så marginaliserades verksamheten. Organisationerna formulerade andra kärnuppdrag (se kap. 6).

I kapitel tre återgav jag hur Lindbom (2001) menade att just bostadspolitiken under 90-talet genomgått ett dramatiskt systemskifte. Nu utgår Lindbom, liksom Rothstein & Bergström ovan, från ett statligt perspektiv och beskriver detta systemskifte utifrån framförallt två avgörande förändringar. Avskaffandet av bostadsdepartementet och avvecklingen av bostadssubventionerna i kombination med en vidgad fastighetsskatt.⁶⁰ Det som framträtt i empirikapitlen avser istället främst bostadspolitiken ur ett delaktighetsperspektiv inom ramen för de allmännyttiga bostadsföretagen och här är det bostadspolitiska systemskiftet inte lika uppenbart. Omvandlingen från bostadsstiftelser till, i de flesta fall, kommunalägda aktiebolag innebär ur en strikt betraktelse av ägande ingen förändring.

Däremot innebär omvandlingen att synen på företagen kommer att konstrueras i enlighet med systemskiftesbegreppets definitioner. De ändrade styrformer som Rothstein & Bergström (1999) beskrev kommer att bli vägledande också för verksamheten inom de allmännyttiga bostadsföretagen när kommunala ägardirektiv (målstyrning) formuleras och avkastningskrav (aktiebolagets syfte) skärps (jfr Lind 2001). Men det faktiska systemskifte, bolagiseringen, som omvandlingen av de kommunala bostadsföretagen innebar är ur styrningssynpunkt betydelselöst om det inte kombineras med det diskursiva systemskiftet. Det förutsätter att kommunen målstyr verksamheten och/eller kräver ekonomisk avkastning samt att såväl bostadsföretaget som Hyresgästföreningen ändrar sina verksamhetsinriktningar. Att Hyresgästföreningen avorganiserar den lokala verksamheten och fråntar den sitt förhandlingsmandat och att bostadsföretaget utvecklar sin individuella kundorientering.

Men de allmännyttiga bostadsföretagen är fortfarande kommunalt ägda och uppfyller fortfarande de kriterier som gjorde det utvecklade korporativa samarbetet möjligt. Den modell som erbjöd ett inflytande, eller rent av bestämmande, grundat i boendet istället för i ägandet. Det är den förgivettagna diskursiva konstruktionen av själva bolagiseringen som kommer att inordna även bostadspolitiken i den polarisering mellan stat och marknad som belystes med hjälp av Wijkström & Lundström (2002) figur (figur 3, kap. 4). Den

⁶⁰ Det senare som innebär att en statlig utgift på i runda tal 30 miljarder förvandlas till en intäkt av motsvarande storlek kan otvivelaktigt beskrivas som ett rejält systemskifte.

inordnas i samma konflikt som Wijkström & Lundström (2002) menade genom sin koncentration till välfärdsstaten marginaliserade den ideella sektorn och därmed ett lokalt inflytande. Inom bostadssektorn framträder polariseringen i form av olika syn på ägandet, om det skall vara enskilt eller gemensamt via stat/kommun. Båda dessa uppfattningar utesluter dock den tredje väg där grunden för inflytandet fanns i brukandet (boendet) istället för i ägandet. För den vänster som representerar det statliga perspektivet i denna konflikt kommer det huvudsakliga intresset att riktats mot en begränsad aktieutdelning och ett bibehållande av allmännyttan för att trygga tillgången till sociala bostäder. Det är således den diskursiva konstruktionen av en till det senmoderna samhället anpassad allmännytta som tas för given. Intresset har koncentrerats till välfärdsmodellen och den systemöverskridande tredje vägen har osynliggjorts. Till denna polarisering bidrar alltså Hyresgästföreningen genom sin anpassning till systemskiftesdiskursen och sin renodling som intresseorganisation. Den diskursiva konstruktionen urholkar idérörelsen när alternativa, systemöverskridande, verksamheter betraktas som omoderna och/eller omöjliga.

Det utvecklade boinflytande som ovan beskrevs som 80-talsorganisationens signum och som delvis lever vidare i exempelvis ViBo-verksamheten utgjorde däremot just alternativa verksamheter. De kunde ses som samma överskridanden som den blandekonomi som Lind (1938) kallade den ekonomiska liberalismens avveckling och som materialiserades i samförståndspolitiken. Båda är uttryck för en annorlunda syn på sambandet mellan inflytande och ägande och det är detta annorlunda synsätt, en tredje väg, som systemskiftet utmönstrat. Denna förändring eller denna systemskiftets betydelse för folkrörelsen är, menar jag, ofta förbisedd i undersökningar av folkrörelsens förändring och det är här som den formulering jag i mitt syfte lånade av Asplund blir intressant. Asplund menade att även om vi vet såväl orsak som historia till ett fenomen eller dess uppkomst så kan det ändå vara intressant att fråga vad det betyder (Asplund 1997:57ff). Jag menar att redovisningen ovan av allmännyttans omvandling betraktad som en diskursiv konstruktion utgör en sådan betydelse. Den har ett annorlunda perspektiv än tidigare undersökningars fokus på ett kundperspektiv, hyresgästernas, eller ett elitperspektiv, organisationen som självständig entitet (jfr Ahrne 1999:20). Som diskursiv konstruktion är det istället de aktivas interaktion som står i centrum och därmed synliggörs också ännu ej materialiserade, i bemärkelsen förgivettagna, diskursiva konstruktioner. För att belysa det jag kallat 80-talsorganisationen ur detta perspektiv skall jag återknyta till de historiska tillbakablickarna.

Boinflytandet som organiserad samhällskraft

I den historieteckning av hyresgäströrelsens utveckling som inledde kapitel sex redovisades organisationens strid kring olika verksamhetsinriktningar

och jag pekade på hur en av dessa inriktningar hämtat inspiration från den engelska gillesocialismen. Gillesocialismens idéer berördes också i kapitel fyra idéhistoriska utblick där Karlsson (2001) redovisade hur protokollförelserna vid ett möte i Göteborg 1919, där Wigforss redogjort för gillesocialismens idéer, uppfattat dem. I protokollet formulerades dessa som den ”så småningom upprättade kontroll som skulle omöjliggöra utslagning” (Karlsson 2001:391). Den inriktning som hyresgäströrelsen valde under 1920-talet, med tillskapandet av HSB, kom dock att tona ned de gillesocialistiska idéerna. Däremot, menar jag, visar den boinflytandeutveckling som tar fart under 1980-talet spår av dessa idéer. När Lundh (1982) beskriver hur den engelska gillesocialismen påverkat svensk arbetarrörelse använder han en figur som jag menar kan vara användbar också i en diskussion om boinflytande.

Figur 10: Gillesocialismens förutsättningar

	<u>Syndikalism</u>	<u>Kollektivism</u>
<u>Gillesocialism</u>	Producentintresset i centrum	Staten äger produktionsmedlen
	Fackföreningarna äger Produktionsmedlen	Konsumentintresset i centrum

Källa: Lundh 1982:95

Gillesocialismens särdrag kan förenklat beskrivas som industriell demokrati och arbetarmakt kombinerad med statligt ägande och har en viss syndikalistisk influens. Att överföra figuren till den bostadssektor som beskrivits ovan förutsätter därför lite god vilja och framförallt en vidgning av producentbegreppet. I den av hyresgäströrelsens tre ursprungliga verksamhetsinriktningar, som beskrevs i kapitel sex, innebar förvisso den inriktning som kom att leda fram till bildandet av HSB en kollektiv bostadsproduktion väl förenlig med syndikalismens produktionsfokuserade inriktning i figuren. Däremot använde, som vi minns, 60-talsorganisationen benämningen bostadskonsumenterna för att beskriva de medlemmar man företrädde genom så väl förhandling med motparten som bostadspolitisk påtryckning gentemot staten. Ställer vi däremot begreppet producent i motsats till konsument så behöver det inte begränsas till nybyggnation utan kan likväl ses som bostadsförvaltning eller, kanske hellre, som produktion av bostadsförhållanden som det beskrevs ovan. Därmed kan det boinflytande som både framträdde i 1980-talets självbild (Ivarsson & Tengling 1988) och i redogörelsen av ViBo-verksamheten ovan betraktas som ett producentperspektiv i linje med figurens producentintresse. Likaså kan de allmännyttiga bostadsföretagen, ägda

av kommunala stiftelser, i princip jämställas med ett statligt ägande. Hyresgäströrelsens korporativa samarbete med de allmännyttiga bostadsföretagen kan i så fall betraktas som tämligen väl anpassat till de premisser som i figuren kännetecknar ett gillesocialistiskt handlande. Ett statligt (kommunalt) ägande med ett långtgående brukarinflytande innebär ett alternativ till såväl renodlad statlig/kommunal verksamhet (kollektivism i figuren) som kooperativ verksamhet (syndikalism).

Sammantaget innebär detta att hyresgäströrelsen har verkat inom ramen för samtliga av de inriktningar som beskrivs i Lundhs figur. Den Kooperation som utifrån ett boendeperspektiv kan motsvara figurens syndikalism, var den linje som utvecklades till HSB och som fram till 1980-talet utgjorde en del av hyresgästorganisationen.⁶¹ Den förhandlingsverksamhet som inleddes under 1950-talet och som hade de allmännyttiga bostadsföretagens tillkomst som sin förutsättning utgör exempel på en kollektivistisk inriktning.⁶² Det kommunala ägandet gentemot vilket intresseorganisationen företräder hyresgästerna, eller bostadskonsumenter som de tidigare kallades (se sid. 104). Slutligen kan den boinflytandeverksamhet som i varierande grad utvecklades med början i det sena 1970-talet sägas motsvara gillesocialismen om vi använder det utvidgade producentbegreppet. Under 1980-talet fick den gillesocialism, som jag med detta inom boendesektorn jämställt med korporativt samarbete, ett uppsving inom hyresgäströrelsen med utvecklingen av lokalt boinflytande. I de mest långtgående försöken med och idéerna kring så kallat ekonomisk boinflytande kan de lokala förhandlingarna exempelvis omfatta allt utom fastigheternas kapitalkostnader, det vill säga ägandet. Därmed övergår också hyresgästkollektivet från att vara bostadskonsumenter till att bli producenter enligt den vidgade definition av producent. Också de försök med nya upplåtelseformer för bostäder som, delvis inspirerade av danska modeller, i slutet av 1980-talet lanserades från såväl SABO som Riksbyggen som ömsom ”borätter” och ömsom ”kooperativa hyresrätter” vittnar om ambitioner i samma riktning vilket stärker möjligheten att betrakta hyresgästen som en boendeproducent.⁶³

Bostadskonsumenter skulle därmed vara en produkt av 1950-talet och kanske främst av det starka samhället som motsvarar kollektivismen ovan om än inom ramen för ett kapitalistiskt system. Det var också just för konsumenterna, av boende och samhällsservice, som bostadsområdena inom ramen för det så kallade miljonprogrammet planerades och byggdes under

⁶¹ Medlemskap i HSB, i sig en förutsättning för innehav av en HSB lägenhet, innebar fram till 1984 även medlemskap i Hyresgästföreningen.

⁶² Förhandling med de privata hyresvärdarna är av senare datum och införs parallellt med hyresregleringslagens successiva avveckling under 1970-talet.

⁶³ Hyresgäströrelsen intar dock en splittrad attityd till dessa nya upplåtelseformer. Dels motiverad utifrån uppfattningen att ekonomisk boinflytande leder i samma riktning, men också därför att detta snarast jämställs med bostadsrättsformen. En utveckling mot bostadsrättsliknande upplåtelseformer skulle i sin tur hota företrädarorganisationen.

1960-talet (Stigendal 1999). Därmed är det också som en kritik av just denna inriktning det går att läsa *Tillsammans i kvarteret* (Nilsson 1978) liksom de i kapitel sex citerade artiklarna ur *Staden lever* (Persson 1982; Wettergren 1982). Där framträder ett alternativt synsätt kring boendet mer i linje med det gillesocialistiska där hyresgästen kan ses som producent av boendeförhållanden. Det är också som ett fullföljande av denna utveckling som det går att förstå den förändring där företrädarorganisationen skall ersättas av ett organisatoriskt underlättande av det egna producerandet av boendeförhållanden. Det vill säga det underlättande som utgjorde den annorlunda tolkningen av Organisationsutredningens (Hyresgästernas Riksförbund 2000a) förslag och som jag menar delvis materialiserats genom de verksamhetsinriktningar som i kapitel åtta beskrevs som marginaliserade. Som diskursivt konstruerad social verklighet var 80-talsorganisationen lika utvecklad som dagens individorienterade serviceorganisation. Den blev dock aldrig förgivettagen såsom sociologiskt uppfattad fakticitet vilket serviceorganisationen redan blivit. Till denna skillnad har systemskiftet, eller de yttre krafter jag valt att betrakta som uttryck för det sociala universumet, bidragit.

Den enda vägen och historiens slut

Inledningsvis pekade jag på det möjligen paradoxala i att det sovjetkommunistiska sammanbrottet genom att bidra till systemskiftets hegemonisering även kom att medverka till en utmönstring av folkrörelsedemokratien och därmed också av en möjlig alternativ utveckling. Synen på den elitdemokratiska modellen som *den enda vägen* behövde inga alternativ. I kapitel två redovisades hur Laclau & Mouffe (2001), vars teori låg till grund för identitetsanalysen i kapitel sju, i den figur (figur 2) som Winther Jörgensens & Phillips (2000) använde för att belysa skillnaderna mellan olika diskursanalytiska inriktningar placerades längst ut i figurens ena ände medan den andra änden motsvarades av historiematerialismen. Placeringen utgick ifrån att Laclau & Mouffe betraktade den sociala världen som diskursivt konstituerad och formad av vad som kallades "tillfälliga betydelsebildningar" eller diskurser. Dessa diskurser var uttryck för en ständig process av intressekonflikter och maktkamper i vilka subjekten dessutom alltid var överdeterminerade och intog flera olika och ofta motstridiga positioner. Det var ur ett sådant perspektiv det blev möjligt att förstå den dubbeltydighet som folkrörelserna genom sina aktiva uppvisade och Laclau & Mouffe menar att det är dessa konflikter som utgör den sociala "verkligheten". Därför utgör deras teori också en kritik av den marxistiska idéinriktning som de menar förnekar dessa konflikter genom att betrakta intressekonflikter och maktförhållanden som historiskt determinerade och det är detta figuren vill synliggöra. I inledning av den omarbetade upplaga av *Hegemony and Socialist Strategy* (Laclau & Mouffes 2001) i vilken diskursteorin utvecklas vidare de målgruppen för sin

kritik. Med sin antideterministiska utgångspunkt menar de att det måste skapas forum eller arenor där de ständiga processer och intressekonflikter som utgör den sociala världen kan ges utrymme för diskussioner och kompromisser. Ett sådant utrymme benämner de en ”demokratisk praktik” och menar att en förutsättning för denna praktiks förverkligande är att demokratibegreppet (åter)erövrar från sin liberala, elitdemokratiska, inriktning. Nu är det således såväl den liberala elitdemokratin som historiematerialismen som blir måltavla för Laclau & Mouffes kritik.

Därmed framträder också ett tydligt samband mellan denna sentida kritik och den beskrivning av folkrörelsens historiska grund som redovisades i kapitel fyra. Karlssons (2001) använde i sin beskrivning av den svenska socialdemokratins idéutveckling begreppet ”via media filosofin” som sammanfattande benämning för de tre idériktningar som han menade alla låg till grund för den svenska modellen, katedersocialism, fabianism och pragmatism (se kap 4). Begreppet, som lånats från Kloppenberg (1986), avser att belysa just de medelvägar som i slutet av 1800-talet framträdde som alternativ till dåtidens båda deterministiska ytterligheter, den revolutionära socialismen och laissez-faire liberalismen. Här redovisas således samma två deterministiska ytterligheter som hundra år senare framträder hos Laclau & Mouffe. Karlsson belyser den senare av dessa båda ytterligheterna genom att återge en av pragmatismens förgrundsfigurer, John Deweys, syn på densamma:

Felet med denna ideologi var att den byggde på analogier med den biologiska evolutionismens lagar, inte på verklig kunskap om människan och hennes psykologi. /.../ Paradoxalt nog antogs ”den osynliga handens” mystiska verkan leda till balans och naturlig rättvisa på lång sikt (Karlsson 2001:182).

Här framträder den universella rättvisan som det slutliga resultatet av den laissez-faire ideologi som samtliga av de inriktningar som Karlsson benämnde inspirationskällor för den svenska arbetarrörelsen tog avstånd ifrån. När Fukuyamas (1992) reflekterar över de reaktioner han fått på sin tidigare artikel om historiens slut (se kap. 1) nedtonar han betydelsen av detta utropande men kommer ändå fram till slutsatsen att såväl Hegel som Marx förutspått ett historiens slut. Han skriver: ”För Hegel var detta den liberala staten, medan det för Marx var det kommunistiska samhället” (Fukuyamas 1992:XII).⁶⁴ Även om Hegels idealstat⁶⁵ torde skilja sig gentemot såväl Fukuyamas västerländska liberala demokrati som Marx klasslösa samhälle så utgör de alla åtminstone färdiga tillstånd, det vill säga de stakar ut den enda vägen.

⁶⁴ Ljunggren (2000) menar att såväl laissez-faire ideologins osynliga hand, marxismens klasslösa samhälle som det hinsides paradiset egentligen hänvisar till samma utopi.

⁶⁵ Den stat Hegel beskriver som: ”Allt vad människan är har hon staten att tacka för. Endast i den har hon sitt väsen” (1987:109) har en annan utgångspunkt än exempelvis Nozicks (1986) nattvaktarstat.

Laclau & Mouffes (2001) demokratiska praktik förutsätter istället kompromisser eftersom den sociala världen utgörs av diskurser och därför inte kan vara determinerad. Därmed framträder också en samstämmighet mellan diskursteorin och den folkrörelsedemokrati som jag belyst i tidigare kapitel. Alldeles oavsett synsätt kring världen som ”bara” diskurs öppnar de båda för förändring och systemöverskridande. Nu vore det förstås möjligt att betrakta också den elitdemokrati som utmönstrat folkrörelsedemokratin som en arena för de dialoger som Laclau & Mouffe efterlyser, en arena som möjliggör rättvisan som rent spel. Å andra sidan erbjuder denna arena endast en möjlighet att välja mellan konkurrerande eliter, den begränsas till en enkel tävlan och kommer därmed att underhålla vad Laclau & Mouffe (2001:xvi) benämner en ”auktoritär praktik”. Det är denna auktoritära praktik som i Wijkström & Lundströms modell i kapitel fyra framträder som den polarisering mellan stat och marknad som utesluter den ideella sektorn.

I mitt inledningskapitel refererade jag den systemskiftesdebatt som ur ett vänsterperspektiv bidrog till denna polarisering genom att utpeka det civila samhället och därmed folkrörelserna som ett hot mot välfärdstaten (Antman et al 1993). På senare år har samma polarisering i den politiska retoriken kommit att framställas som ett synliggörande av de politiska alternativen. Den politiska konflikten, rent av klasskampen, ser ut att ha skärpts men handlar i grunden om storleken på de välfärdsstatliga leveranserna (jfr kap. 4). Konflikten utspelas, som Mouffe (2000) påpekade, inom ramen för det kapitalistiska produktionssystem som efter Berlinmurens fall nått hegemoni. Därmed blir också demokratin reducerad till den enkla tävlan som 56 procent av svenska folket i mitt inledande citat ansåg som ett tillräckligt uttryck för det politiska handlandet (Gilljam & Jodal 2002). I denna politiska miljö finns inget behov av rättvisans tredje dimension, frihet från förtryck, eller av den självutveckling som AHL eftersträvade (se kap. 5). Istället framträder, som det gjorde inom hyresgästföreningarnas styrelser (kap. 7) och i LO-kongressens formella gemenskap (ovan), rättvisa som ett universellt fenomen varvid nivåkonflikten kan formuleras i termer av ont och gott. Därmed har också historiens slut accepterats och vad som återstår är att invänta rättvisans – det godas – slutliga seger.

Betraktar vi istället denna polarisering som en diskursiv konstruktion möjliggjord just av systemskiftets närmast hegemoniska ställning så framträder det auktoritära. Folkrörelsens uppslutning kring *den enda vägen*, genom sin renodling som intresseorganisation, innebär en anpassning till denna tävlan samtidigt som idérörelsen, den långsiktiga inriktningen, tonas ned eller försvinner. Själva tävlingen - valfriheten – materialiserar då den sociologiskt förgivettagna diskursiva konstruktion som utmönstrar såväl den deltagande folkrörelsedemokratin som en systemöverskridande tredje väg.

Referenser:

- Ahrne G. (1990) *Agency and organizations. Towards an organizational theory of society*. London: Sage
- Ahrne G. (1999) "Organisationer och människor." I Ahrne G. & Hedström P. *Organisationer och samhälle. Analytiska perspektiv*. Lund: Studentlitteratur
- Ahrne G. & Papakostas A. (2002) *Organisationer, samhälle och globalisering*. Lund: Studentlitteratur
- Ahrne G., Roman C. & Franzén M. (2003) *Det sociala landskapet. En sociologisk beskrivning av Sverige från 50-tal till 90-tal*. Göteborg: Korpen
- Aidukaite J. (2003) From universal system of social policy to particularistic? The case of the Baltic States. *Communist and Post-Communist Studies*. no 36 pp 405-426
- Alvesson M. (1998) "Kritisk organisationsteori". I Czarniawska B. (red) *Organisationsteori på svenska*. Malmö: Liber Ekonomi
- Alvesson M. (2003) *Postmodernism och samhällsforskning*. Lund: Liber
- Amná E. (2005) "Scenöppning, scenvridning, scenförändring. En introduktion." I Amná E. (red) *Civilsamhället. Några forskningsfrågor*. Stockholm: Riksbankens jubileumsfond; Gidlunds förlag
- Andersson S. (1993) *I de lugnaste vattnen ...* Stockholm: Tidens förlag
- Ankarloo D. (2005) *Kris i välfärdsfrågan: Vänstern, välfärden och socialismen*. Linköping: Nixon
- Antman P. (red) Greider G. & Lappalainen T. (1993) *Systemskifte. Fyra folkhemsdebatter*. Stockholm: Carlssons
- Antman P. (1993a) "Förord". I Antman P. (red), Greider G. & Lappalainen T. *Systemskifte. Fyra folkhemsdebatter*. Stockholm: Carlssons
- Antman P. (1993b) "Det livsfarliga föreningslivet". I Antman P. (red), Greider G. & Lappalainen T. *Systemskifte. Fyra folkhemsdebatter*. Stockholm: Carlssons
- Arter D. (1996) *Parties and Democracy in the Post-Soviet Republics, The Case of Estonia*. Aldershot: Dartmouth Publishing Company
- Asplund J. (1997) *Om undran inför samhället*. Lund: Argos
- Axelsson S. (1992) "Från dessa håll". I Axelsson S. & Pettersson T. (red) *Mot denna framtid*. Stockholm: Carlssons Bokförlag
- Bauman Z. (2000) *På spaning efter politiken*. Göteborg: Daidalos
- Beck U. (1996) *Att uppfinna det politiska. Bidrag till en teori om en reflexiv modernisering*. Göteborg: Daidalos
- Beck U. (2000) *Risksamhället. På väg mot en annan modernitet*. Göteborg: Daidalos
- Bengtsson H. A. (2003) Demokrati en metod att styra eller ett sätt att leva? *Tiden* nr. 6-2003 ss 30-35
- Bengtsson J. (1999) "Att öppna kanalerna till nya rörelser." I *Civilsamhället som demokratins arena*. Demokratiutredningens skrift nr 29; SOU 1999:112
- Bengtsson B. & Berger T. (2005) *Gräsrot, språkrör och träffpunkt. Lokal organisering och demokrati i boendet*. Gävle: Institutet för bostads- och urbanforskning Uppsala Universitet

- Bennich-Björkman L. (2002) ”Den globala medborgaren: postkollektivistisk och postideologisk.” I Amnå E. & Ilshammar L. (red) *Den gränslösa medborgaren, en antologi om en möjlig dialog*. Stockholm: Agora
- Berger P. & Luckmann T. (1998) *Kunskapssociologi Hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet*. Stockholm: Wahlström & Widstrand
- Berggren N., Bornefalk A. & Sandström M. (2002) *Befria kapitalet: om Tobinskatte-ten och fria kapitalmarknader*. Stockholm: Timbro
- Bernhardsson B. & Kolk J. (1980) ”Det nödvändiga uppbrottet – en introduktion.” I Bernhardsson B. & Kolk J. (red) *Det nödvändiga uppbrottet. En debattbok om 80-talets socialdemokratiska politik*. Stockholm: Rabén & Sjögren
- Botkyrkabyggen och Hyresgästföreningen (2002) *När demokrati i boendet – På riktigt*. AB Botkyrkabyggen och Hyresgästföreningen i Botkyrka/Salem
- Boréus K. (1994) *Högerväg. Nyliberalismen och kampen om språket i svensk debatt 1969 – 1989*. Stockholm: Tidens Förlag
- Borevi K. (2001) ”Bostadspolitiken och frågan om bostadssegregationen.” I Lindbom A (red) *Den nya bostadspolitiken*. Umeå: Boréa
- Boström M. (2001) *Miljörelsens mångfald*. Lund: Arkiv
- Bourdieu P. (1998) *Om televisionen*. Stockholm: Stehag, symposium
- Boverket (2002) *Boendevillkor – specialstudie: Ombildning av hyresrätt till bostadsrätt 1990–2001*. Rapport oktober 2002
- Brante T. (2005) Några ord om realismen, Bhaskar och Laclau. *Fronesis* Nr 19-20 Det politiska. ss 193-198
- Bruhn A. (1999) *Individualiseringen och det fackliga kollektivet. En studie av industritjänstemäns förhållningssätt till facket*. Örebro universitet universitetsbiblioteket.
- Brunsson N. & Sahlin-Andersson K. (1998) ”Att skapa organisationer” I Ahrne G. (red) *Stater som organisationer*. Stockholm: Nerenius & Santéus Förlag
- Brännlund L. & Strutz B. (1989) *Utveckling och helhet: Människan i verksamhet*. Stockholm: Förlaget Genuint arbete, cop.
- Börjesson M. (2003) *Diskurser och konstruktioner. En sorts metodbok*. Lund: Studentlitteratur
- Callinicos A. (1992) *The Revenge of History, Marxism and the East European Revolutions*. Cambridge: Polity Press
- Castells M. (1998) *Informationsåldern Ekonomi, samhälle och kultur. Band I: Nätverkssamhällets framväxt*. Göteborg: Daidalos
- Castells M. (2000a) *Informationsåldern Ekonomi, samhälle och kultur. Band II: Identitetens makt*. Göteborg: Daidalos
- Castells M. (2000b) *Informationsåldern Ekonomi, samhälle och kultur. Band III: Millenniets slut*. Göteborg: Daidalos
- Chouliarki L. & Fairclough N. (1999) *Discourse in Late Modernity. Rethinking Critical Discourse Analysis*. Edinburgh: University Press
- Comte A. (1991) ”Om positivismen”. I *Tre klassiska texter*. Göteborg: Korpen
- Coniavitis T. (1984) *Metodologisk pluralism: till kritiken av den existerande sociologin*. Stockholm: Almqvist & Wiksell international
- Dahlkvist M. (1995) ””Det civila samhället” i samhällsteori och samhällsdebatt. En kritisk analys.”. I Trägårdh L. (red) *Civilt Samhälle kontra Offentlig Sektor*. Stockholm: SNS Förlag
- Dahlkvist M. (1999) ”Den instängda demokratin. Rörelsesocialism och statssocialism i svensk arbetarrörelse.” I *Civilt Samhället som demokratins arena*. Demokratiutredningens skrift nr 29; SOU 1999:112
- Edin P. O. & Hedborg A. (1980) *Det nya uppdraget*. Stockholm: Tiden

- Eduards K. & Adelstål C. (1997). *ABF:s stöd till den estniska folkbildningsorganisationen AHL*. Utvärderingsrapport till Olof Palmes internationella centrum
- Ek A. (2003a) *Framtidsprojektet. Utvärdering av Hyresgästföreningen i Stor-Stockholms Framtidsprojekt. Rapport 3, slutrapport*. Hyresgästföreningen i Stor-Stockholm. Opublicerat manuskript
- Ek A. (2003b) *Aktiv i klubben eller vald i föreningen. En utvärdering av Hyresgästföreningen i Blekinges projekt "Boende med mervärde". Juni 2003*. Hyresgästföreningen. Opublicerat manuskript
- Ekdahl L. (2005) *Mot en tredje väg. En biografi över Rudolf Meidner. II. Facklig expert och demokratisk socialist*. Lund: Arkiv
- Engels F. (1973) *Familjens, privategendomens och statens ursprung*. Stockholm: Arbetarkulturs Förlag
- Fairclough N. (1995) *Media discourse*. London: Arnold
- Fairclough N. (2000) *New Labour, New Language?* London: Routledge
- Fairclough N. (2002) *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press
- Forsman P. (2002) Torgförda idéer – vart tog de vägen? *Hyresgästen* Nr. 5. ss 22-23
- Fukuyamas F. (1989) The End of History? *National Interest*, 16. p 3-18
- Fukuyamas F. (1992) *The End of History and the Last Man*. Harmondsworth: Penguin Books
- Gailbraith J. K. (1998) *Min ekonomiska historia*. Stockholm: Ordfront
- Giddens A. (1996) *Modernitetens följder*. Lund: Studentlitteratur
- Giddens A. (1999a) *Modernitet och självidentitet*. Göteborg: Daidalos
- Giddens A. (1999b) *Tredje vägen*. Stockholm: Atlas
- Giddens A. (2000) *Sociologi*. Lund: Studentlitteratur
- Gilljam M. & Jodal O. (2002) Passivitet bäst för demokratin. *Dagens Nyheter debatt*, 6 maj
- Gougoulakis P. (2001) *Studiecirkeln: livslångt lärande på svenska! :en icke-formell mötesplats för samtal och bildning för alla*. Stockholm: HLS förlag
- Gramsci A. (1967) *En kollektiv intellektuell*. Staffanstorps: Bo Cavefors Bokförlag
- Greider G. (2004) Säg som det är. *Aftonbladet kultur*, 20 april
- Gunnarsson G. (1971) *Socialdemokratiskt idéarv*. Stockholm: Tidens förlag
- Gustafsson R. Å. (2004) Tillit och respekt bortom homo economicus och homo sociologicus. *Sociologisk forskning* Nr 2, 2004. ss 69-95
- Gustavsson K. (2004) *Socialismens liv efter döden*. Stockholm: Atlas
- Habermas J. (1976) *Legitimation Crisis*. London: Heinemann
- Habermas J. (1996) *Kommunikativt handlande, texter om språk, rationalitet och samhälle*. Urval av A Molander. Göteborg: Daidalos
- Habermas J. (1998) *Borgerlig offentlighet. Kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället*. Lund: Arkiv
- Hadenius A. (2001) *Demokrati, en jämförande analys*. Malmö: Liber
- Hajighasemi A. N. (2002) *The Transformation of the Swedish Welfare System: Fact or Fiction? Globalisation, Institutions and Welfare State Change in a Social Democratic Regime*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International
- Hammarén M. (1995) *Skriva – en metod för reflektion*. Borås: Utbildningsförlaget Brevskolan
- Hannan M. T. & Freeman J. (1989) *Organizational Ecology*. London: Harvard University Press
- Haste H. (1989) *Det första seklet. Människor, händelser och idéer i svensk socialdemokrati. Del 2*. Stockholm: Tidens Förlag
- Havel V. (1989) *En dåre i Prag. Brev, tal och texter 1975-89 i urval*. Stockholm: Symposion förlag
- Hayek F.A. (1999) *Frihetens grundvalar*. Stockholm: Timbro

- Hegel G.W.F. (1987) *Förnuftet i historien*. Göteborg: Daidalos
- Held D. (1997) *Demokratimodeller. Från klassisk demokrati till demokratisk autonomi*. Göteborg: Daidalos
- Hirst P. & Thompson G. (1998) *Myten om den globala ekonomin*. Stockholm: Atlas
- Hobsbawm E. (1997) *Ytterligheternas tidsålder*. Stockholm: Rabén Prisma
- Horkheimer M. (1978) "The Authoritarian State." I Arato A. & Gebhardt E. (red) *The Essential Frankfurt School Reader*. Oxford: Basil Blackwell
- Hort S. E.O. (2005) "After equality? Normative innovations from Lindbeck to Svegfors – towards a dynamic conservatism?" I Kildal N. & Kuhnle S. (red) *Normative Foundations of the Welfare State. The Nordic experience*. London: Routledge
- Hugemark A. (1994) *Den fängslade marknaden*. Lund: Arkiv
- Hyresgästernas Riksförbund (1996) *Kompetens i Hyresgäströrelsen*. 3 april 1996. Opublicerat manuskript
- Hyresgästernas Riksförbund (2000a) *Betänkande från Organisationsutredningen*. Hyresgästernas Riksförbunds 28:E kongress
- Hyresgästernas Riksförbund (2000b) *Förbundsstyrelsens förslag till Hyresgästprogram*. Hyresgästernas Riksförbunds 28:E kongress
- Hyresgästernas Riksförbund (2000c) *SIFO undersökningen 2000* [<https://www.hyresgastforeningen.se/eprise/main/hgf/index.html>, 20051023]
- Hyresgästernas Riksförbund (u.å.) *Medlemsviljan*. Kortversion av hyresgästprogrammet antaget vid kongressen 2000. Hyresgästernas Riksförbund
- Hyresgästföreningen (u.å.) *Levande och lärande folkrörelse – ett lokalt perspektiv*. Opublicerat manuskript [https://www.hyresgastforeningen.se/eprise/main/hgf/Article/UploadFiles/Article20011106_143758980/levande.pdf, 050601]
- Hyresgästföreningen (2002) *Framtida kompetensutveckling i Hyresgästföreningen. En rapport från projektgruppen Levande lärande folkrörelse* 25 feb 2002. Opublicerat manuskript
- Hyresgästföreningen (2003) *Debattforum*, debatten om hyresättning under september/oktober 2003. [<https://www.hyresgastforeningen.se/eprise/main/hgf/index.html>, 20031007]
- Hyresgästföreningen (2004) *Strategi för lokal utveckling*. Opublicerat manuskript
- Hyresgästföreningen Blekinge (1999) *Engagemang på medlemmars villkor, FoU ansökan 1999-12-01*. Opublicerat manuskript
- Hyresgästföreningen Nynäshamn (1915) *Protokoll 30 dec. 1915*. [<http://w1.852.telia.com/%7eu85213704/Protokoll.pdf>, 20040812]
- Hyresgästföreningen Stor-Stockholm (1998) *Framtidsgruppens slutrapport*. Opublicerat manuskript
- Hyresgästföreningen Stor-Stockholm (1999) *Förtroendemammaorganisationen inför 2000-talet. Förtroendemannautredningens rapport, sammanfattning*. Opublicerat manuskript
- Hyresgästföreningen Stor-Stockholm (2000) *Projekt direktiv för Framtidsprojektet*. Opublicerat manuskript
- Hyresgästföreningen Stor-Stockholm (2001) *Förslag till Strategi för Boinflytande-verksamheten i Stockholmsregionen. Beslutsunderlag till föreningsstyrelsen 30 nov. 2001*. Opublicerat manuskript
- Inglehart R. (1977) *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press
- Isaksson A. (2002) *Per Albin. IV – Landsfadern*. Stockholm: Wahlström & Widstrand

- Ivarsson M. & Tengling U. (1988) *Ett hem i folkhemmet. Berättelsen om en levande folkkrörelse*. Stockholm: Hyresgästernas Riksförbund
- Jacobsson K. (1997) *Så gott som demokrati*. Umeå: Borea
- Janérus I. & Larsson L. (2000) *Samarbete för facklig utveckling i Baltikum. Regional utvärdering och förslag*. Rapport till LO/TCOs biståndsnämnd
- Jeppson-Grassman E. & Svedberg L. (1999) ”Medborgarskapets gestaltningar. Insatser i och utanför föreningslivet” I *Civilsamhället* Demokratiutredningens forskarvolym 8. SOU 1999:84
- Johannessen K. (1999) *Praxis och tyst kunnande*. Stockholm: Dialoger, cop
- Johansson A. L. & Magnusson L. (1998) *LO andra halvseket. Fackföreningsrörelsen och samhället*. Stockholm: Atlas
- Johansson H. (1980) *Folkkrörelserna i Sverige*. Malmö: Sober förlag AB
- Johansson H. (1996) *All offentlig makt utgår från folket*. Malmö: Sober förlag AB (Postumt utgiven av Johansson Ulla)
- Johansson R. (2001) *Kampen om historien. Ådalen 1931. Sociala konflikter, historiemedvetenhet och historiebruk 1931-2000*. Stockholm: Hjalmarsson & Högberg Förlag
- Jonsson T. (1998) ”Att anpassa sig efter det möjliga”. *Utsagningsbegreppet och SAP:s ideologiska förändringar 1911-1944*. Institutionen för idé- och lärdomshistoria, Göteborgs Universitet
- Karlsson J. (u.å.) ”Boutvecklingsarbetet i Järfälla har flera ben att stå på!” I *Berättelser om den lokala verksamheten och hyresgästers engagemang. Eldsjälar som valt att engagera sig i bostadsområdet för att utveckla boendet inom Hyresgästföreningen region Stockholm*. Hyresgästföreningen region Stockholm
- Karlsson S.O. (2001) *Det intelligenta samhället. En omtolkning av socialdemokratiens idéhistoria*. Stockholm: Carlssons Bokförlag
- Kemeny J. (2003) Korporatism och bostadsregimer. *Sociologisk Forskning* nr. 3, ss 37-56
- Klein H. (1999) *Längtan efter mening, vänsterns etik och den nykonservativa utmaningen*. Stockholm: Atlas
- Kloppenbergs J.T. (1986) *Uncertain Victory. Social Democracy and progressivism in European and American Thought 1870 – 1920*. Oxford: University Press
- Korpi W. (1981) *Den demokratiska klasskampen : svensk politik i jämförande perspektiv*. Stockholm: Tiden
- Korpi W. (1994) ”Den svenska arbetarrörelsens förutsättningar och strategier.” I Tullberg P. & Östberg K. (red) *Den svenska modellen*. Lund: Studentlitteratur
- Kronvall L. & Malmberg D. (1970) Från kamporganisation till pamporganisation. *Zenit* nr. 17 ss. 40-55
- Laclau E. & Mouffe C. (2001) *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics. Second edition*. London: Verso
- Ledin P. (1997) ”Med det nyttiga skola vi söka att förena det angenäma...”. Text, bild och språklig stil i veckopressens föregångare. *Svensk sakprosa*. rapport nr 14. Institutionen för nordiska språk. Lunds universitet
- Liedman S. E. (1999) *Att se sig själv i andra*. Stockholm: Bonnier Essä
- Liedman S.E. (2000) *Från Platon till kommunismens fall*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag
- Liedman S.E. (2001) *Ett oändligt äventyr. Om människans kunskaper*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag
- Lind A. (1938) *Facklig demokrati*. Landsorganisationens skriftserie nr. 48. Stockholm: Tidens förlag
- Lind H. (2001) ”De allmännyttiga bostadsföretagen.” I Lindbom A. (red) *Den nya bostadspolitiken* Umeå: Boréa

- Lindbom A. (2001) "Den nya bostadspolitiken." I Lindbom A. (red) *Den nya bostadspolitiken* Umeå: Boréa
- Lindgren G. (1998) "Fenomenologi i praktiken." I Starrin B. & Svensson P.G. *Kvalitativ metod och vetenskapsteori*. Lund: Studentlitteratur
- Ljunggren S. B. (2000) *Ideologier*. Stockholm: Hjalmarsson & Högberg Bokförlag
- LO (1996) *Rättvisa*. Rättviseutredningens rapport till LO:s 23 kongress 7-12 sept. 1996
- LO (1999) *Frihet tillsammans. LO:s demokratirapport om makt medlemmar och möjligheter*. Framlagd inför Landsorganisationens 24: kongress 2 – 6 sept 2004
- LO (2004) *Protokoll del 1, sid. 360*. LO:s 25:e kongress, 18 – 23 juni 2004.
[[http://www.lo.se/home/lo/home.nsf/unidView/2CCDD5BA415CAECC1256F8E0049DCEF/\\$file/kongressprotokolldel1.pdf](http://www.lo.se/home/lo/home.nsf/unidView/2CCDD5BA415CAECC1256F8E0049DCEF/$file/kongressprotokolldel1.pdf), 050209]
- Lundh C. (1982) *Gillesocialismen i England 1912-1923. Inspirationskälla för svensk arbetarrörelse*. Lund: Studentlitteratur
- Malm S. (1994) *13 år*. Stockholm: Utbildningsförlaget Brevskolan
- Mehlmann A. & Karlsson J. (2002) *Plantskola för när demokrati. En förstudie, slutrapport*. Hyresgästföreningen. Opublicerat manuskript
- Meidner R., Hedborg A. & Fond G. (1975) *Löntagarfonder*. Stockholm: Tiden
- Micheletti M. (1994) *Det civila samhället och staten. Medborgarsammanslutningarnas roll i svensk politik*. Stockholm: CE Fritzes AB
- Molander A. (1999) *En effektivare välfärdspolitik*. Stockholm: SNS Förlag
- Mouffe C. (2000) Hegemoni och nya politiska projekt. Med sikte mot ett nytt demokratibegrepp. *Fronesis* Nr. 3-4 ss. 27-43
- Myrdal G. (1968) *Objektivitetsproblemet i samhällsforskningen*. Stockholm: Rabén & Sjögren
- Nationalencyklopedin (2004) Uppslagsord: "systemskifte". [www.ne.se, 20040414]
- Nelander S. & Lönnroos E. (2000) *Facklig organisationsgrad 2000*. LO/ Löne- och välfärdsenheten – augusti 2000.
[[http://www.lo.se/home/lo/home.nsf/unidView/3F52A83932D9CE71C1256EF60033680B/\\$file/fackligorggrad02pdf.pdf](http://www.lo.se/home/lo/home.nsf/unidView/3F52A83932D9CE71C1256EF60033680B/$file/fackligorggrad02pdf.pdf), 20060301]
- Nilsson N. (1978) *Tillsammans i kvarteret*. Stockholm: Tidens Förlag
- Nilsson T. (2003) *Moderaterna, marknaden och makten. – svensk högerpolitik under avregleringens tid, 1976 – 1991*. Huddinge: Samtidshistoriska frågor nr 7, Samtidshistoriska institutet. Södertörns Högskola
- Nozick R. (1986) *Anarki, stat och utopi*. Ratio AB Timbro
- Offe C. (1993) *Contradictions of the Welfare State*. Cambridge: The MIT Press
- Olofsson G. (1979) *Mellan stat och klass. Om arbetarrörelse, reformism och socialdemokrati*. Stockholm: Arkiv
- Olofsson G. (1995) *Klass, rörelse, socialdemokrati. Essäer om arbetarrörelsens sociologi*. Stockholm: Arkiv
- Olsson L-E. (1999) *Från idé till handling. En sociologisk studie av frivilliga organisationers uppkomst och fallstudier av Noaks ark, 5i12-rörelsen och Farsor och morsor på stan*. Stockholm: Almqvist & Wiksell international
- OPC (2003a) (Olof Palmes internationella center) *Projektbeskrivningar: Öst- och centraleuropa*.
[<http://www.palmecenter.se/Projektverksamhet/Projektlista.aspx?country=&tema=®ion=Central%2F%c3%96steuropa&organisation=&search>, 20031103]
- OPC (2003b) (Olof Palmes internationella center) *Projektbeskrivningar: Öst- och centraleuropa. Freja – Mentorprogram*.
[http://WWW.palmecenter.se/projekt_visu.asp?Projekt_id=6688, 20050225]
- Ostrom E. (1999) *Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: University Press

- Persson J-O. (1982) "Efter den materiella revolutionen kommer kulturrevolutionen".
I Jerdén A. *Staden Lever*. Hyresgästföreningarna i Stockholm, Göteborg och Malmö samt Hyresgästernas Riksförbund
- Petersson O. (1993) *Makt, en sammanfattning av maktutredningen*. Stockholm: Publica
- Pettersson H. (2004) *Den försiktiga kameleonten. Europeisk socialdemokrati och brittiska labour*. Örebro: Örebro Studies in Political Science 8
- Putnam R D. (1996) *Den fungerande demokratin, Medborgarandans rötter i Italien*. Stockholm: SNS förlag
- Proposition (1990/91) Regeringens proposition nr. 100. *Förslag till statsbudget för 1991/92. Bilaga 5c*. Stockholm: Utrikesdepartementet
- Ronja (2005) Ronjaprojektets hemsida. [<http://www.ronja.org/sve/index.html>, 20050421]
- Rothstein B. (1992) *Den korporativa staten. Intresseorganisationer och statsförvaltning i svensk politik*. Stockholm: Norstedts
- Rothstein B. (2003) *Sociala fällor och tillitens problem*. Stockholm: SNS Förlag
- Rothstein B. & Bergström J. (1999) *Korporatismens fall och den svenska modellens fall*. Stockholm: SNS Förlag
- Rose R., Mishler W. & Haerpfer C. (1997) *Getting real: social capital in post-communist societies*. Glasgow: Center for Study of Public Policy, University of Strathclyde
- Runing C (u.å.) "ViBo – en möjlighet till verkligt inflytande." I *Berättelser om den lokala verksamheten och hyresgästers engagemang. Eldsjälar som valt att engagera sig i bostadsområdet för att utveckla boendet inom Hyresgästföreningen region Stockholm*. Hyresgästföreningen region Stockholm.
- Sahlin I. (1999) "Diskursanalys som sociologisk metod." I Sjöberg K (red), *Mer än kalla fakta – kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur
- SAOL (1998) *Svenska akademins ordlista över svenska språket*. Stockholm: Svenska akademien
- Sandstedt E. (2001) "Från social välfärd till hållbar välfärd." I Lindbom A (red) *Den nya bostadspolitiken*. Umeå: Boréa
- Saussure F. de. (1970) *Kurs i allmän lingvistik*. Staffanstorps: Bo Cavefors Bokförlag
- SCB (2003) *Politiska resurser och aktiviteter 1992-2001*, Rapport 102 i Levnadsförhållande-serien
- Sennet R. (2000) *När karaktären krackelerar. Människan i den nya ekonomin*. Stockholm: Atlas
- Shleifer A. & Treisman D. (2000) *Without a Map: Political Tactics and Economic Reform in Russia*. London: MIT Press
- SIFO (1985) Politiskt nyhetsbrev. 1985:5, 30 december 1985
[www.zetterberg.org/Indikator/i851230.htm, 20040226]
- SOU 1983:39 *Politisk styrning – administrativ självständighet Betänkande från förvaltningsutredningen*. Stockholm: Civildepartementet
- SOU 1985:40 *Regeringen, myndigheterna och myndigheternas ledning. Huvudbetänkande från Verkledningskommittén*. Stockholm: Civildepartementet
- SOU 1987:33 *Ju mer vi är tillsammans Betänkande från 1986 års folkrörelseutredning*. Stockholm: Civildepartementet
- SOU 1996:156. *Bostadspolitik 2000, från produktions- till boendepolitik. Expert-rapport. Bilaga till slutbetänkande från bostadspolitiska utredningen*. Stockholm: Inrikesdepartementet
- SOU 1996:159 *Folkbildningen – en utvärdering. Slutbetänkande av utredningen för statlig utvärdering av folkbildningen*. Stockholm: Utbildningsdepartementet

- SOU 2000:1. *En uthållig demokrati! Politik för folkstyre på 2000-talet. Demokratiutredningens betänkande.* Stockholm: Fritzes
- SOU 2000:13. *Statsgarantier för investeringar i bostäder. En utvärdering av BKN-systemet. Slutbetänkande av utredningen om utvärdering av statliga kreditgarantier för bostadsinvesteringar.* Stockholm: Finansdepartementet
- SOU 2000:122a. *Att utveckla samarbetet med Central- och Östeuropa Utvärdering av utvecklingssamarbetet. Bilaga.* Stockholm: Utrikesdepartementet
- SOU 2000:122b. *Att utveckla samarbetet med Central- och Östeuropa Betänkande av Utredningen om samarbetet med Central- och Östeuropa.* Stockholm: Utrikesdepartementet
- Stigendal M. (1999) *Sociala värden i olika sociala världar. Segregation och integration i storstaden.* Lund. Studentlitteratur
- Strömberg T. (2001) "Bostadspolitik – en historisk parantes." I Lindbom A. (red) *Den nya bostadspolitiken.* Umeå: Boréa
- Sörbom A. (2002) *Vart tar politiken vägen?: Om individualisering, reflexivitet och görbarhet i det politiska engagemanget.* Stockholm: Almqvist & Wiksell international
- Thörn H. (2002) *Globaliseringens dimensioner. Nationalstat, välfärdssamhälle, demokrati och sociala rörelser.* Stockholm: Atlas
- Thorgren G. (1993) "Inledning" I Antman P. (red) Greider G. & Lappalainen T. *Systemskifte. Fyra folkhemsdebatter.* Stockholm: Carlssons
- Tingsten H. (1941) *Den svenska socialdemokratins idéutveckling I-II.* Stockholm: Tiden
- Torgersen U. (1987) "Housing: the wobbly pillar under the welfare state." I Turner B., Kemeny J., Lundqvist L. *Between State and Market: housing in the post-industrial era.* Stockholm: Almqvist & Wiksell International
- Trägårdh L. (1995) "Svenskhet och civilitet: Om dygd, kärlek och oberoende i svensk politisk kultur." I Trägårdh L. (red) *Civilt Samhälle kontra Offentlig Sektor.* Stockholm: SNS Förlag
- Trägårdh L. (1999) "Det civila samhället som analytiskt begrepp och politisk slogan." I Amnå E (red.) *Civilsamhället.* Stockholm. SOU 1999:84
- Van Brabant J. M. (1998), *Political economy of transition: coming to grips with history and methodology.* London: Routledge
- ViBo (2005) *Nu går vi vidare.* Diabildspresentation av ViBo-projektet. Hyresgästföreningen, opublicerat manuskript
- Vogel J., Amnå E., Munck I. & Häll L. (2003) "Föreningslivet i Sverige: Välfärd, socialt kapital och demokratiskola." *Sociologisk Forskning* nr 2, ss 53-89
- Von Wright G.H. (1996a) *Vetenskapen och förnuftet. Ett försök till orientering.* Stockholm: MånpoCKET
- Von Wright G.H. (1996b) *Myten om framsteget. Tankar 1987-1992 med en intellektuell självbiografi.* Stockholm: Albert Bonniers förlag
- Wallerstein I. (2001) *Liberalismens död. Slutet på den rådande världsordningen.* Stockholm: Vertigo förlag.
- Weber M. (1983) *Ekonomi och samhälle, Förståendesociologins grunder, del 1.* Lund: Argos
- Wenneberg S. B. (2001) *Socialkonstruktivism – positioner, problem och perspektiv.* Malmö: Liber
- Wettergren G. (1982) "När ska vi bygga jämlikhetens stad." I Jerdén A. *Staden Lever.* Hyresgästföreningarna i Stockholm, Göteborg och Malmö samt Hyresgästernas Riksförbund
- Wigforss E. (1950) *Minnen I. Före 1914.* Stockholm: Tiden

- Wijkström F. & Lundström T. (2002) *Den ideella sektorn. Organisationer i det civila samhället*. Stockholm: Sober förlag
- Wingborg M (2005) *Facket i världen: Central- och Östeuropa: Estland*. Projektområdesbeskrivning [<http://www.lotcobistand.org/country/119,20050120>]
- Winther Jörgensen M. & Phillips L. (2000) *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur
- Wirtén P. (2005) Radikalismens fantasyvärld. *Arena* nr 3-2005 ss 3-4
- Wittgenstein L. (1992) *Filosofiska undersökningar*. Stockholm: Thales
- Zetterberg H. L. (1990) *Idéer för vår framtid – grundtankar i en moderat rapport* [<http://www.zetterberg.org/,20060426>]
- Zetterberg H. L. & Ljungberg C. J. (1997) *Vårt land - den svenska socialstaten: slutrapport från ett forskningsprogram..* Stockholm: City university press
- Ziehe T. (1986) "Inför avmystifieringen av världen. Ungdom och kulturell modernisering". I Löfgren M. & Molander A (red) *Postmoderna tider*. Stockholm: Norstedts
- Åslund A. (1995) *How Russia became a market economy*. Washington DC: Brookings Institution, cop
- Östberg K. (2002) *1968 när allting var i rörelse*. Stockholm: Prisma

Södertörn Doctoral Dissertations

1. Jolanta Aidukaite, *The Emergence of the Post-Socialist Welfare State: The case of the Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania*. 2004.
2. Xavier Fraudet, *Politique étrangère française en mer Baltique (1871-1914): de l'exclusion à l'affirmation*. 2005.
3. Piotr Wawrzeniuk, *Confessional Civilising in Ukraine: The Bishop Iosyf Shumliansky and the Introduction of Reforms in the Diocese of Lviv 1668-1708*. 2005.
4. Andrej Kotljarchuk, *In the Shadows of Poland and Russia: The Grand Duchy of Lithuania and Sweden in the European Crisis of the mid-17th Century*. 2006.
5. Håkan Blomqvist, *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen*. 2006.
6. Karin S Lindelöf, *Om vi nu ska bli som Europa: Könsskapande och normalitet bland unga kvinnor i transitionens Polen*. 2006.
8. Arne Ek, *Att konstruera en uppslutning kring den enda vägen: Om folkrörelsers modernisering i skuggan av det östeuropeiska systemskiftet*. 2006.
9. Agnes Ers, *I mänsklighetens namn. En etnologisk studie av ett svenskt biståndsprojekt i Rumänien*. 2006.
10. Johnny Rodin, *Rethinking Russian Federalism: The Politics of Intergovernmental Relations and Federal Reforms at the Turn of the Millennium*. 2006.

